

Twardo, Sylwia

Zapinki oczkowe serie pruskiej z terenu północno-wschodniego Mazowsza

Studia i Materiały Archeologiczne 11, 165-247

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Sylvia Twardo

Zapinki oczkowe serii pruskiej z terenu północno-wschodniego Mazowsza¹

Pierwsze określenie zapinek znanych obecnie jako oczkowe serii pruskiej pojawiło się w literaturze niemieckiej, gdzie znane były pod nazwą *Hakenfibeln*². Określenie to wywodzi się od konstrukcji górnej cięciwy przytrzymywanej haczykiem. Ze względu na kształt kabłąka zapinki „haczykowe” zostały podzielone przez Tischlera na profilowane, oczkowe i formy przejściowe. Autorzy opracowań niemieckich często określali jednakże zapinki oczkowe tylko jako *Hakenfibeln*, a w celu dokładniejszego sprecyzowania formy kabłąka odwoływali się do rysunków lub znalezisk z innych stanowisk. Czasami podawali, że zapinka posiada kółka (*Kreisen*) lub oczka (*Augen*) na nóżce i/lub główce, a także wymieniali ilość zwojów sprężyny³.

We wczesnej literaturze polskiej spotykamy zazwyczaj określenia opisowe, odwołania do ilustracji⁴, nazwę „fibula hakowa”⁵, a w jednym przypadku autor nie

Artykuł ten jest skróconą i poprawioną wersją pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. Jerzego Okulicza, przedstawionej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego w 1997 r.

¹ Pragnę podziękować dr T. Dąbrowskiej za pomoc w przygotowaniu artykułu do druku. Za udostępnienie niepublikowanych materiałów pragnę wyrazić moją wdzięczność Urzędowi Konserwatorskiemu w Łomży (Gródek), S. Woydzie (Kleszewo), T. Dąbrowskiej (Kołacz), J. Pyrgale (Kołożąb), A. Kruk (Łąjski), A. Grzymkowskiemu (Modła), K. Czarneckiej (Oblin), Dyrekcji Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (Pajewo-Szwelice) oraz M. Wyczółkowskiemu (Trojany).

² Fibule „haczykowe” wg tłumaczenia R. Jamki, a termin ten wprowadził O. Tischler (TISCHLER 1878 n.v.; JAMKA (1964: 9).

³ Np.: *Hakenfibel mit Augen an Kopf und Fuss des Bügels* – zapinka hakowa z oczkami na główce i nóżce kabłąka (LA BAUME 1920: 71, fig. 70d); *Hakenfibel mit plattem Bügel* – zapinka hakowa z płaskim kabłąkiem (LISSAUER 1887: 157); – „*Hakenfibel*” (Abbild. 11) – „zapinka hakowa”, w nawiasie odniesienie do ilustracji (BEZZENBERGER 1896: 43); *Bronzehakenfibel, Bügel bandformig, Fuss gerade mit 6 konzentrischen Kreisen verziert, 6 Windungen* – brązowa zapinka hakowa, kabłąk taśmowaty, nóżka prosta, ozdobiona 6 koncentrycznymi kółkami, 6 zwojów (sprężynki – S.T.) (Anger 1890: 23). Autorem, który wprowadził określenie „fibula oczkowata” był R. Hausmann (1896). Termin ten dotyczył zapinek serii głównej. Cf. JAMKA 1964: 10.

⁴ Np.: „fibula brązowa rzymska” (SZMIT 1922: fig. 97); „fibula brązowa w kółka” (WAWRZENIECKI 1913: 7); „fibula brązowa” (WAWRZENIECKI 1908: fig. 7).

⁵ J. Kostrzewski (1936) w tekście tłumaczonym na angielski używa nazwy *hook-fibula* (fibula hakowa).

orientuje się, iż ma do czynienia z zapinkami⁶, jednakże jest to najprawdopodobniej jedno z pierwszych publikowanych znalezisk fibul oczkowatych serii pruskiej w literaturze polskiej.

Klasyfikację, która najbardziej przyjęła się w literaturze i stosowana jest do dziś stworzył O. Almgren (1923). Wydzielił on serię III fibul oczkowatych, którą zaliczył do czterech grup najstarszych północnoeuropejskich zapinek okresu rzymskiego (ALMGREN 1923: 21). W ramach omawianej serii Almgren wyróżnia osiem typów zapinek (od A do A.64), (fig. 1). Z terenów Polski Almgren znalazł 23 zapinki, które określił łącznie jako A.57-59, znalezione na 10 stanowiskach i 84 inne egzemplarze, które nazwał A.60/61, pochodzące z 28 stanowisk⁷. Tylko w kilku przypadkach fibule zostały wcześniej opublikowane⁸.

Klasyfikacja Almgrena jest powszechnie stosowana w literaturze polskiej, przy czym typy A.58 i A.59 traktowane są często jako jeden, określane A.58/59, zaś A.60 i A.61 jako A.60-61. Sam Almgren w katalogu (ALMGREN 1923: 151–152) przedstawia tylko dwie grupy zapinek, traktując łącznie typy A.57-59 i A.60-61, i podaje dokładniejsze określenia tylko w niektórych przypadkach. Należy jednakże zauważyć, iż fibule typu A.60, ze wszystkimi wymaganymi w klasyfikacji Almgrena cechami, mogą się od siebie różnić (np. Katalog 7.11.c i 7.4). Pośród fibul typu A.61 również występuje pewne zróżnicowanie form. Ponadto daje się zauważyć cecha nie uwzględniona przez Almgrena w klasyfikacji⁹: obecność oczek na główce i kabłąku fibul A.60-61.

Jedynym polskim autorem, który pokusił się o własną klasyfikację omawianych zapinek był Rudolf Jamka (JAMKA 1964). Przedstawił ją w pracy obejmującej swym zakresem obie serie zapinek oczkowatych: główną i pruską, określając serię główną jako A, zaś serię pruską jako B. Praca ta zawiera jednak liczne niedokładności, a także jest kontrowersyjna, jeśli chodzi o przyjęte rozwiązania typologiczne¹⁰.

Niektóre aspekty technik stosowanych przy wykonywaniu zapinek oczkowatych omawia Jarosław Strobin (STROBIN 1995).

W materiałach przedstawionych przez Almgrena i Jamkę zapinki z terenu północno-wschodniego Mazowsza występowały bardzo nielicznie. Najnowsze badania wykopaliskowe znacznie powiększyły liczbę znalezisk fibul oczkowatych serii pruskiej z tego obszaru. Dało to możliwość weryfikacji dotychczasowych klasyfikacji typologicznych oraz ustaleń chronologicznych. W niniejszej pracy prześledzono także współwystępowanie omawianych zapinek z innymi wyróżnikami kultury wielbarskiej na terenie północno-wschodniego Mazowsza, należącym do

⁶ G. Zieliński (1874: 91–92, fig. 5) określa zapinki jako przedmioty niewiadomego przeznaczenia, przy czym sugeruje, iż mogły służyć do naciągania cięciwy łuku ze względu na występowanie haczyków.

⁷ W tym 2 stanowiska (Elbląg i Kleszczewo), dla których podaje, iż znaleziono tam „kilka” lub „wiele” zapinek (ALMGREN 1923: 151).

⁸ Ciepłe (LA BAUME 1920), Lubieszewo (LISSAUER, CONVENZ 1886) Ostrów Lednicki (JAŹDŻEWSKI 1888), Rządź (ANGER 1890), Tczew (OSSOWSKI 1888).

⁹ Forma ta pojawia się tylko w katalogu Almgrena na stanowisku *Gross-Roop, Ksp. Roop, Livland* (Inflanty) jako zapinka A.61 z oczkami także na główce (ALMGREN 1923: 153).

¹⁰ Cf. TWARDO 1997.

wschodniej strefy kultury przeworskiej, różniącej się od pozostałych obszarów tej kultury silnymi wpływami wielbarskimi¹¹. Groby, w których pojawiają się fibule serii pruskiej tradycyjnie określane są jako kobiece. W świetle nowych znalezisk podjęto zatem również próbę weryfikacji tej tradycji poprzez analizę zabytków charakterystycznych dla grobów kobiecych, współwystępujących z zapinkami oczkowatymi.

Fibule oczkowe serii pruskiej wystąpiły (choć mniej licznie) także na innych terenach europejskiego *Barbaricum*¹².

Praca niniejsza poświęcona jest zapinkom oczkowatym serii pruskiej na terenie północno-wschodniego Mazowsza. Analizowany materiał obejmuje 202 całe fibule lub ich fragmenty pochodzące z 27 stanowisk. Zapinki te wystąpiły w 137 zespołach, z których 42 zawierają elementy datujące; luźno znaleziono 21 fibul. Poza jedną zapinką (Katalog 6.1) wszystkie wykonane są z brązu. Od czasu badań Almgrena i Jamki liczba zapinek oczkowatych serii pruskiej znanych z omawianego terenu znacznie wzrosła. Almgren (1923: 123) wymienia tylko jedną fibulę¹³, zaś Jamka (1964: 93–94) – osiem zapinek z siedmiu stanowisk¹⁴.

Podstawą określania typów fibul będzie klasyfikacja Almgrena, w której dokonane zostaną dodatkowe, bardziej szczegółowe podziały. Na terenie północno-wschodniego Mazowsza znaleziono zapinki należące do typów A.57 - A.61 oraz jeden egzemplarz A.62.

Charakterystycznymi cechami zapinek oczkowatych serii pruskiej są: górna cięciwa przytrzymywana haczykiem o taśmowatym przekroju, spłaszczony kabłąk i spłaszczona, mniej lub bardziej rozszerzona w stosunku do kabłąka nóżka ozdobiona co najmniej dwiema parami wklęsłych oczek. W większości przypadków kabłąk zdobiony jest pseudoperełkowaniem, a niekiedy także oczkami¹⁵, zaś nóżka oprócz oczek może mieć ornament w postaci rytych linii równoległych do krawędzi nóżki oraz ukośnych, tworzących trójkąt na końcu nóżki. W przypadku niektórych typów kabłąk oddzielony jest od nóżki grzebykiem, w przekroju zbliżonym do trójkąta lub prostokąta. Pochewka ma zazwyczaj kształt spłaszczonego trapezu.

W niniejszej pracy za cechę odróżniającą poszczególne typy uznano także poprzeczny przekrój kabłąka. Ustalano go, mierząc grubość kabłąka pośrodku oraz na krawędziach w połowie odległości między główką a grzebykiem (w przypadku, gdy

¹¹ Problematyka wpływów kultury wielbarskiej na terenie wschodniego Mazowsza omawiana była przez wielu autorów (DĄBROWSKA 1979, 1980; DĄBROWSKA, LIANA 1986; ANDRZEJOWSKI 1989). W niniejszej pracy badania ograniczone są do północno-wschodniego Mazowsza (do linii Wkry na południu), gdyż na terenach znajdujących się bardziej na południu zapinki oczkowe serii pruskiej są bardzo nieliczne; z literatury znane są tylko trzy ich znaleziska: z Deptułyca Królewskich (KOKOWSKI 1991: 55, fig. 21), Opoki (KOKOWSKI 1991: 96, 106, fig. 48) oraz z Opola Lubelskiego (DĄBROWSKA 1963: fig. 1b).

¹² Cf. AMBROZ 1966; COSACK 1979; ETTLINGER 1973; MOORA 1938; PREIDEL 1928; RIHA 1979; SALO 1968; VULPE 1957.

¹³ *Grembkowo, Kr. Wengrów, Gouv. Siedlez.*

¹⁴ Drohiczyn-Kozarówka, Grębkowo, Niecieplin, Pajewo-Szwelice, Piastowo (Pajki), Rostki, Siwki (Siwek).

¹⁵ Należy tu odróżnić oczka wklęsłe, zdobiące ramiona zapinek A.57 od oczek zdobiących górę i/lub dół kabłąka zapinek A.60 i A.61, które są wypukłe.

zachowany jest cały kabłąk). Gdy grubość kabłąka w środkowej części jest większa niż na krawędziach, kabłąk określa się jako cieniejący ku krawędziom; gdy grubość kabłąka jest jednakowa lub zbliżona we wszystkich trzech punktach pomiarowych – jako zbliżony do spłaszczonego prostokąta. Także w przypadkach, gdy jedna z krawędzi jest cieńsza, zaś środek przekroju i druga krawędź są jednakowej grubości, kabłąk określa się jako zbliżony do spłaszczonego prostokąta. Przykłady omawianych form przekroju kabłąka przedstawione są na rysunku (**fig. 8: c, f**; odpowiednio – kabłąk cieniejący i zbliżony do spłaszczonego prostokąta).

W przypadku kabłąków cieniejących ku krawędziom grubość krawędzi może wynosić od 0,075 cm do 0,28 cm, zaś części środkowej od 0,21 cm do 0,36 cm, przy czym możliwe są różne kombinacje: zapinka o bardzo silnie cieniejących krawędziach (Katalog 18.3, **fig. 3: f**: grubość krawędzi – 0,175 cm i 0,13 cm, części środkowej – 0,35 cm), lub też krawędzie cienieją w mniejszym stopniu (Katalog 7.2, **fig. 5: i**: grubość obu krawędzi – 0,2 cm, części środkowej – 0,3 cm). Kabłąk może także być dosyć gruby (Katalog 7.22, **fig. 6: e**: grubość krawędzi – 0,285 cm i 0,32 cm, części środkowej – 0,36 cm), lub stosunkowo cienki (Katalog 7.4, **fig. 5: i**: grubość krawędzi – 0,12 cm i 0,1 cm, części środkowej – 0,25 cm). Grubość kabłąków o przekroju zbliżonym do spłaszczonego prostokąta waha się od 0,14 cm do 0,295 cm.

Cechy, które odróżniają poszczególne typy to (**fig. 2**):

1. przekrój drutu sprężynki (okrągły, większy lub mniejszy, taśmowaty), liczba jej zwojów (6–8 lub więcej) oraz obecność lub brak osi¹⁶;
2. kształt główki, która może mieć ramiona lub wyraźnie się zwężać;
3. w przypadku zapinek o główce z ramionami – obecność wklęsłych oczek na główce;
4. w przypadku fibul o zwężającej się górnej części kabłąka¹⁷ – przekrój kabłąka¹⁸:
 - a. w przypadku fibul o przekroju kabłąka zbliżonym do spłaszczonego prostokąta – obecność grzebyka;
 - b. w przypadku zapinek o przekroju kabłąka zbliżonym do spłaszczonego prostokąta i pozbawionych grzebyka – szerokość kabłąka (w porównaniu z szerokością nożki) i kształt nożki (rozszerzająca się lekko lub znacznie).

¹⁶ Ze względu na możliwość występowania zapinek serii głównej (A.52, A.53), których sprężynka ma przynajmniej częściowo przekrój taśmowaty, fragmenty sprężynek znalezione bez pozostałych części fibul nie zostały włączone do klasyfikacji jako fragmenty zapinek oczkowatych serii pruskiej.

¹⁷ W pracy niniejszej używane jest określenie „górna część kabłąka” na oznaczenie miejsca, w którym kabłąk przechodzi w haczyk i sprężynkę. Określenie „górna część kabłąka” jest stosowane wymiennie z określeniem „główka”.

¹⁸ Zapinki z ramionami na główce, poza jednym wyjątkiem, mają kabłąk cieniejący ku krawędziom.

1. Analiza materiału

1.1. Typ A.57

Na omawianym terenie znaleziono 7 całych zapinek A.57¹⁹ (fig. 3: a–g). Do typu tego zaliczone są zapinki oczkowe serii pruskiej o kabłąku cieniejącym ku krawędziom, rozszerzonych ramionach i wklęsłych oczkach na główce. Sprężynka ma przekrój okrągły lub, częściej, taśmowaty, liczba zwojów nie przekracza ośmiu. Kabłąk zdobiony jest drobnym pseudoperełkowaniem. Nóżkę od kabłąka oddziela grzebyk w przekroju trójkątny lub prostokątny. Na nóżce prostej lub lekko rozszerzonej występuje ornament w postaci dwóch lub trzech par oczek oraz, sporadycznie, ukośnych linii rytych. Długość zachowanych w całości zapinek wynosi od 8,6 cm (Katalog 17.14, fig. 3: d)²⁰ do 7,0 cm (Katalog 17.17, fig. 3: e; Katalog 10.3.a, fig. 3: a).

Wśród zapinek typu A.57 znalezionych na terenie północno-wschodniego Mazowsza nie wystąpiły formy przejściowe z grzebykiem w postaci tarczki. Pojawiły się natomiast zapinki o sprężynce okrągłej w przekroju (Katalog 14.1.a, fig. 3: c; Katalog 18.3, fig. 3: f), które należałoby też zaliczyć do form wcześniejszych.

W poprzednich klasyfikacjach nie była brana pod uwagę szerokość ramion. Wśród zapinek A.57 można wyodrębnić egzemplarze o ramionach szerokich²¹ i egzemplarze o ramionach wąskich²². Zróżnicowanie to nie wykazuje walorów chronologicznych.

1.2. Typ A.58/59

Do tego typu zaliczyć należy 20 całych zapinek²³ (fig. 3: h–i; fig. 4: a–i; fig. 5: a–g). Są to fibule o kabłąku cieniejącym ku krawędziom (poza jednym wyjątkiem: Katalog 7.24.a, fig. 4: a) i o rozszerzonych ramionach pozbawionych oczek. Sprężynka poza jednym egzemplarzem (Katalog 15.6., fig. 4: i) ma przekrój taśmowaty, a ilość jej zwojów nie przekracza ośmiu. W odróżnieniu od zapinek A.57, w których można wyodrębnić dwa wyraźnie różniące się od siebie wymiary ramion, granica między zapinkami o ramionach szerokich i ramionach wąskich w przypadku zapinek A.58/59 nie jest taka ostra²⁴. Grzebyk oddzielający kabłąk od nóżki ma u większości zapinek przekrój zbliżony do trójkąta, a sporadycznie do prostokąta. Jedna fibula (Katalog 17.13, fig. 4: d) jest go pozbawiona. Kabłąk zdobi średnie lub drobne pseudoperełkowanie, zaś prostą lub lekko rozszerzoną nóżkę – zazwyczaj dwie lub czasami trzy pary oczek oraz, dosyć często, ornament ukośnych linii rytych. Nóżka

¹⁹ Katalog 10.3.a, 10.5, 14.1.a, 17.14, 17.17, 18.3, 20.2.

²⁰ Zapinka ta pozbawiona jest większej części sprężynki, jednak zachowany fragment pozwala określić długość fibuli z dużą dozą prawdopodobieństwa.

²¹ Szerokość ramion wynosi 1,8–1,9 cm (Katalog 10.3.a, 17.14).

²² Szerokość ramion wynosi 1,2–1,4 cm (pozostałe zapinki z tej grupy).

²³ Katalog 2.1.a, 7.23.b, 7.24.a, 7.25, 10.4.b, 10.12.b, 13.3.a, 14.1.b, 14.2, 14.5.a, 14.6.a, 15.6, 17.3.b, 17.5, 17.9, 17.13, 17.18.a, 17.19, 20.1. Ponadto jedną zapinkę (Katalog 14.2) określono na podstawie dokumentacji.

²⁴ 1,45–1,7 cm i 1,13–1,35 cm.

jednej fibuli (Katalog 7.24.a) ozdobiona jest pojedynczymi, nie zaś koncentrycznymi kółkami.

Długość zapinek waha się między 6 cm a 8,65 cm, przy czym większość mieści się w przedziale 7–8 cm. Dwie fibule są bardzo krótkie (Katalog 7.25, **fig. 4: b** – 6,4 cm; Katalog 17.5, **fig. 5: b** – 6,8 cm).

Trzy fibule wymagają dodatkowego omówienia. Znaleźisko z Drohiczyzna (Katalog 2.1.a, **fig. 3: h**) nosi ślady napraw sprężynki. Egzemplarz z Niedanowa (Katalog 17.5), jak na swoją długość (6,8 cm), ma szerokie ramiona (1,82 cm) i kabłąk (1,09 cm), który bardzo cienieje ku krawędziom (grubość środka: 0,19 cm, zaś krawędzi: 0,06 cm). Zapinka z Nadkole (Katalog 15.6) ma sprężynkę okrągłą w przekroju. Kabłąk zdobią trzy pary wypukłych oczek: jedna para na główce i następne dwie pary umieszczone niżej. Górną parę oczek oddziela od pary umieszczonej poniżej niski grzebyk. Kabłąk w przekroju daszkowaty silnie cienieje ku krawędziom. Brak pseudoperekowania. W górnej części nóżki występują dwie pary oczek, a w dolnej części trzy oczka. Zapinka o podobnych cechach (pozbawiona jednak pary oczek na główce nad grzebykiem) została znaleziona w Zubrzy²⁵.

1.3. Typ A.60

Fibule A.60 wyposażone są w sprężynkę o 6–8 zwojach i taśmowatym przekroju, a ich kabłąk zwęża się ku górze (nie posiadają ramion). Ze względu na przekrój kabłąka można je podzielić na dwie grupy: (a) egzemplarze mające kabłąk cieniejący ku krawędziom i (b) zabytki o kabłąku w przekroju zbliżonym do spłaszczonego prostokąta.

Z określoną formą kabłąka łączą się inne cechy morfologiczne, między innymi wielkość. Fibule należące do grupy (a) są nieco mniejsze. Rozmiary ich wahają się od 6,4 cm (Katalog 15.4 – 6,4 cm; Katalog 7.23.a, **fig. 6: f** – 6,5 cm) do 8,7 cm (Katalog 14.6.b, **fig. 7: g**), jednak większość mieści się w granicach od 6,8 cm do 8 cm.

Ponadto zapinki (a) mogą mieć grzebyk o przekroju zbliżonym do trójkąta lub też, jak znaczna ich większość, do prostokąta, nóżki są proste lub lekko rozszerzone, niekiedy o nierównych krawędziach, pseudoperekowanie jest drobne lub średnie, rzadko duże, na nóżce występują dwie lub trzy pary oczek oraz czasami ornament w postaci ukośnych linii rytych. W jednym przypadku występują oczka na kabłąku (Katalog 14.15.a, **fig. 8: a**).

Fibule (b) są większe od fibul (a). Długość fibul (b) wynosi od 7 cm do 9 cm (poza dwoma wyjątkami: Katalog 13.6, **fig. 10: c** – 6,7 cm i Katalog 17.16, **fig. 10: h** – 5,8 cm). Ich kabłąk w przekroju zbliżony jest do spłaszczonego prostokąta i stosunkowo wąski, mają zawsze grzebyk o przekroju prostokątnym, niekiedy ulokowany ukośnie w stosunku do kabłąka, znacznie rozszerzone nóżki, pseudoperekowanie średnie lub duże, na nóżce prawie zawsze występują trzy pary

²⁵ Dawniej Schubersee (PESCHECK 1939: 27, 321, fig. 18, tab. 27.6). J. Andrzejewski (1998: 54) przypuszcza, iż może być to forma pośrednia między zapinkami serii pruskiej i głównej. Podaje także jeszcze jedną analogię: znaleźisko z Frørup (południowa Jutlandia), grób 113 (CHRISTENSEN 1988: 97, pl. 10:113a).

oczek, a czasem także ornament z ukośnych linii rytych. Jedna zapinka (Katalog 7.11.c, **fig. 9: h**) ma podobny ornament, jednak nie w postaci linii prostej, lecz delikatnego zygzaku. Sporadycznie występują wypukłe oczka na kabłąku (Katalog 7.11.c, 17.16).

Zapinki o kabłąku cieniejącym proponuję nazwać A.60a, zaś o kabłąku zbliżonym do spłaszczonego prostokąta – A.60b.

Łącznie znaleziono 45 zapinek typu A.60, z których zachowały się zasadnicze elementy (zapinki są całe lub we fragmentach) oraz 9 fragmentów o cechach wystarczających, by zaliczyć dany zabytek do podtypu A.60a lub A.60b.

1.3.1 Podtyp A.60a (fig. 4:h-i; fig. 6:a-i; fig. 7:a-i; fig. 8:a-e, g-i; fig. 9:a-f)

Podtyp ten reprezentuje 38 egzemplarzy: 32 całe²⁶ oraz 6 fragmentów²⁷. Spośród zapinek A.60a należy wyróżnić 4 egzemplarze o cechach specyficznych. Pierwszym z nich jest fibula z Niedanowa (Katalog 17.4, **fig. 9: a**). Ma ona bardzo rzadko spotykaną u zapinek oczkowych konstrukcję: dolną cięciwę i czterozwojową sprężynkę o taśmowatym przekroju. Okazy o podobnej konstrukcji cytowane są przez E. Blume (jako typ A.I/III *mittl.*)²⁸ oraz W. Nowakowskiego²⁹. Podobną fibulę znaleziono również w Pruszczu Gdańskim (Andrzejowski 1996). Fibula z Niedanowa charakteryzuje się ponadto następującymi cechami: ma pozbawiony ornamentu kabłąk o silnie cieniejących krawędziach i nóżkę ozdobioną dwiema parami oczek oraz ukośnymi liniami rytymi. Grzebyk w przekroju zbliżony jest do prostokąta. Fibula ma długość 8 cm i jest dosyć smukła. Dostępna jedynie na ilustracji zapinka z Kar'ernoie poza podobną konstrukcją cięciwy nie różni się od zabytku z Niedanowa. Najbardziej zbliżona jest do typu A.61 (brak grzebyka), kabłąk ma taśmowaty, niecieniejący ku krawędziom, trzy pary oczek na nóżce, brak ornamentu ukośnych linii rytych, pseudoperełkowanie duże. Jest dosyć krótka (ok. 6,5 cm) i krępa.

Kolejny egzemplarz jest niezwykle ze względu na swoją wielkość (6,4 cm), nieproporcjonalnie duże oczka na nóżce (3 pary) oraz ornament kabłąka w postaci dwóch równoległych rowków zachodzących na prostokątny w przekroju grzebyk. Pochodzi on z Nadkola (Katalog 15.4, **fig. 8: f**).

²⁶ Katalog 7.2, 7.4, 7.12.a, 7.20.a, 7.20.b, 7.22, 7.23.a, 7.23.c, 7.26.a, 7.26.b, 8.1, 10.3.b, 10.4.a, 10.12.a, 13.3.b, 14.5.b, 14.6.b, 14.10, 14.11, 14.15.a, 14.16, 15.4, 15.16.a, 17.2.a, 17.2.b, 17.3.a, 17.4, 17.7.a, 17.8, 17.10.a, 17.12.a, 23.1.

²⁷ Katalog 7.13.a, 10.13, 15.14, 15.16.b, 17.6, 18.9.

²⁸ *Pettelkau, Kr. Braunsberg* (Pierzchały, woj. elbąskie), grób 44 i *Warmhof, Kr. Marienwerder* (Cieple, gm. Gniew, woj. Gdańsk), grób 80 (BLUME 1915: 2). Cf. JAMKA 1964:71, 81, 86. Wiarygodność informacji E. Blume podważa jednakże fakt, że w wymienionej przez Blumego publikacji Pierzchał (BEZZENBERGER 1896: 117, fig. 119) przedstawiona jest fibula innego typu niż oczkowe (Bezzenberger jako najbliższe analogie podaje typy A.14 i A.102). Ma ona cięciwę owiniętą dookoła główki, a równocześnie przytrzymywaną wąskim haczykiem, sprężynkę o wielu zwojach i okrągłym przekroju, kabłąk o okrągłym przekroju i spłaszczoną nóżkę oddzieloną od kabłąka niewielkim grzebykiem.

²⁹ *Kar'ernoie, raj. Gvardejsk (Imten, Kr. Wehlau)*, z „kolekcji Pisanskiego” (NOWAKOWSKI 1995: Tabl. IV, 12).

Nietypową cechą zapinki z Modły (Katalog 14.15.a) jest fakt, iż posiada ona wypukłe oczka na górze i dole kabłąka. Poza tym zdobiona jest drobnym pseudoperełkowaniem na kabłąku, a na nóżce ma dwie pary oczek oraz ślady trzeciej.

Ostatnia z omawianych zapinek pochodzi z Kleszewa (Katalog 10.4.a, **fig. 7: c**). Ma ona kabłąk zwężający się ku dołowi, zdobiony bardzo drobnym pseudoperełkowaniem. Grubość kabłąka waha się od 0,22 cm (pośrodku), do 0,18 cm (strona lewa) i 0,11 cm (strona prawa). Grzebyk szeroki, ukośny. Na nóżce widnieją cztery pary oczek oraz ornament ukośnych linii rytych. Nóżka jest wąska, prosta, bardzo cienka. Pochewka znajduje się bliżej prawej krawędzi nóżki (patrząc od wierzchu). Zapinka ta jest dosyć długa (8,8 cm) i nieforemna.

Ślady napraw można stwierdzić na jednej zapince. Pochodzi ona z Kamieńczyka (Katalog 7.23.c, **fig. 6: g**). Jest to fibula o dosyć grubym kabłąku (środek – 0,25 cm), cieniejącym ku krawędziom (0,15 cm – strona prawa, 0,165 cm – strona lewa). Kabłąk zdobi pseudoperełkowanie duże. Grzebyk w przekroju zbliżony do płaskiego prostokąta, podkreślony jest liniami rytymi. Nóżka bardzo cienka w przekroju ma na sobie ślady szlifowania i 3 pary wyraźnie zaznaczonych, dużych oczek. Sprawia to wrażenie, jakby ornament nóżki został wykonany ponownie po jej zeszlifowaniu.

Exemplarz z Karczewca (Katalog 8.1, **fig. 7: a**) ma fragment stopionego brązu w miejscu, gdzie sprężynka przechodzi w igłę. Obok umieszczona jest druga igła. Zapinka przedstawiona jest tak w publikacji i w takiej postaci występuje nadal. Trudno jednak twierdzić, iż chodzi tu o naprawę, gdyż dodatkowa igła nie jest umocowana tak, by mogła przytrzymać zapinkę.

Fragmenty fibul³⁰ zostały zaklasyfikowane do omawianego podtypu ze względu na zachowaną główkę o ściętych ramionach, cieniejący ku krawędziom kabłąk i niekiedy także kształt występującej oddzielnie nóżki³¹.

1.3.2. Podtyp A.60b

Zaliczyć do niego należy 16 zabytków: 13 całych zapinek³² oraz 3 fragmenty³³ (**fig. 9: g–i; fig. 10: a–h**). Jako zabytek wyróżniający się należy wymienić fibulę z Niedanowa (Katalog 17.16, **fig. 10.h**), ze względu na jej niewielką długość (5,8 cm), szeroki w porównaniu z nóżką kabłąk, obecność oczka na główce, zdobienie nóżki dwiema parami oczek oraz długi, wąski haczyk.

Do omawianego podtypu należą także fragmenty (**fig. 12: e–f**). We wszystkich przypadkach zachował się co najmniej fragment kabłąka zbliżonego w przekroju do prostokąta i grzebyk, również zbliżony w przekroju do prostokąta. Te dwie cechy pozwalają zaklasyfikować wymienione zabytki do typu A.60b.

³⁰ Poza zapinkami A.60b-A.61 (fig. 8:f) oraz A.60b, A.61b oraz A.60b-A.61b (fig. 12, odpowiednio g-h, e-f, i) fragmenty nie są ilustrowane.

³¹ Katalog 7.13.a, 15.16.b, 17.6.

³² Katalog 7.1.a, 7.11.c, 8.2, 10.1, 10.10.a, 13.6, 15.8.a, 15.15.a, 15.24, 17.15.b, 17.15.c, 17.16, 18.4.

³³ Katalog 7.12.b, 10.9, 12.1.

1.4. Typ A.61

Fibule te wyposażone są w sprężynkę o taśmowatym przekroju i o 6–8 zwojach, mają kabłąk w przekroju zbliżony do spłaszczonego prostokąta, niecieńiejący ku krawędziom, ramiona zwężające się ku górze zapinki, brak jest im grzebyka. Nóżki wszystkich w całości zachowanych egzemplarzy zdobione są trzema parami oczek.

W ramach zapinek typu A.61 także można wyróżnić dwa podtypy: A.61a i A.61b.

1.4.1. Podtyp A.61a (fig. 10:i; fig. 11:a-i)

Zapinki te charakteryzują się szerokim kabłąkiem o przekroju zbliżonym do spłaszczonego prostokąta. Pseudoperełkowanie jest drobne, średnie lub duże. W jednym przypadku występują oczka na kabłąku (Katalog 3.3.a, **fig. 10: i**). Nóżki są proste lub lekko rozszerzone, często o nierównych krawędziach, występują na nich zawsze trzy pary oczek. Poza jednym wyjątkiem (Katalog 7.12.c) nie pojawia się ornament ukośnych linii rytych.

Fibule te są nieco mniejsze niż A.61b: ich wielkość waha się od 6,5 cm (Katalog 15.18, **fig. 11: g** – zapinka niekompletna) do 8,8 cm (Katalog 7.3, **fig. 11: b**), jednak większość mieści się w przedziale 7,2 cm – 8,2 cm.

W omawianym materiale znalazło się 18 całych zapinek lub ich fragmentów: 12 całych egzemplarzy³⁴ oraz 6 fragmentów (składających się z dolnej części kabłąka i nóżki)³⁵.

Spśród omawianych fibul jedna (Katalog 15.9, **fig. 11: f**) nosi ślady naprawy. Odłamany haczyk został zastąpiony nowym, z taśmowatego drutu. Pośrodku główki znajduje się otwór, przez który przeprowadzono koniec drutu i rozklepano po spodniej stronie zapinki.

Fragmenty zapinek włączonych do tego podtypu charakteryzują się następującymi cechami: kabłąk jest w przekroju zbliżony do spłaszczonego prostokąta, nóżka rozszerza się lekko i ma niekiedy nierówne krawędzie. Między kabłąkiem a nóżką nie ma grzebyka. Cechy te wydają się być wystarczające, by – pomimo braku główki – zaliczyć wyżej wymienione zabytki do zapinek A.61a. Umieścić tu należy także nóżkę (Katalog 10.11), przy której zachował się niewielki fragment kabłąka, wskazujący na to, że zabytek ten nie posiadał grzebyka.

1.4.2. Podtyp A.61b (fig. 12:a-d)

Reprezentowany jest przez 5 całych zapinek³⁶ i 3 fragmenty³⁷. Mają one kabłąk w przekroju zbliżony do spłaszczonego prostokąta, wąski, niekiedy rozszerzający się ku dołowi, nóżkę rozszerzającą się silnie, u dołu zaokrągloną lub ściętą. Ornament ukośnych linii rytych pojawia się dosyć często. Zapinki tego podtypu są dłuższe niż

³⁴ Katalog 3.3.a, 3.3.b, 3.4, 7.3, 8.3.b, 14.13, 14.15.b, 15.9, 15.18, 17.16.a, 17.20, 18.6.

³⁵ Katalog 7.7, 7.12.c, 7.14.a, 10.11, 15.12, 15.19.

³⁶ Katalog 7.16, 8.3.a, 8.3.c, 15.10, 18.5.

³⁷ Katalog 2.5, 7.10, 15.17.a.

zapinki A.61a: długość ich waha się między 8,1 cm a 9,1 cm (poza Katalog 7.16, **fig. 12: a** – zapinka zdeformowana i Katalog 18.5). Kabłąk zdobiony jest pseudoperełkowaniem średnim lub dużym. Na nóżce oprócz trzech par oczek występuje ornament ukośnych, rytych linii; fibula z Nadkola (Katalog 15.10, **fig. 12: d**) posiada podobny ornament utworzony z drobniutkich równoległych kreseczek. Liniami takimi bywają też podkreślone krawędzie nóżki.

Zachowane fragmenty omawianych fibul to silnie rozszerzające się nóżki z fragmentem kabłąka o przekroju zbliżonym do spłaszczonego prostokąta. W miejscu przejścia kabłąka w nóżkę brak jest grzebyka. Na podstawie tych cech zabytki te zaliczone są do podtypu A.61b.

1.5. Typ A.62

Jako należąca do tego typu określono fibulę znaną z Siwku (Katalog 24.1, **fig. 12: j**)³⁸. Zapinka ta obecnie zachowana jest w dwu fragmentach. Sprężynka ma przekrój okrągły, dużą liczbę zwojów i umieszczona jest na osi³⁹. Górna cięciwa ma również przekrój okrągły. Haczyk nie zachował się, jednakże na podstawie ilustracji można stwierdzić, iż był stosunkowo wąski i wydłużony (KIETLIŃSKA 1951: fig. 14). Kabłąk cienieje ku krawędziom (środek 0,2 cm, strona prawa 0,1 cm, lewa 0,15 cm), jest dosyć szeroki, ozdobiony słabo zachowanym pseudoperełkowaniem średniej wielkości. Nóżkę od kabłąka dzieli słabo zaznaczony grzebyk w przekroju zbliżony do prostokąta, sama zaś nóżka lekko się rozszerza. Zachowała się na niej jedna para oczek oraz jedno oczko prawdopodobnie z drugiej pary. W postaci zachowanej obecnie zapinka ma długość 7,6 cm.

1.6. Fragmentarycznie zachowane zapinki, których nie można określić precyzyjnie

W materiale z omawianego terenu oprócz całych fibul oraz fragmentów, które można jednoznacznie przypisać do danego typu, znalazły się także fragmenty, które, nie pozostawiając wątpliwości co do swojej przynależności do serii pruskiej⁴⁰, dadzą się zaklasyfikować jedynie w bardziej ogólny sposób.

³⁸ Jamka (1964: 67) określa ją jako typ III odmiana 1, co jest jednoznaczne z typem A.62. Za nim określenie to powtórzyła Dąbrowska (1973a: 157). W publikacji materiału ze stanowiska Siwek A. Kietlińska określiła ją jako A.57 (KIETLIŃSKA 1951: 70).

³⁹ Takie sprężynki charakterystyczne są dla zapinek A.62-A.64.

⁴⁰ W związku z tym pominięte zostaną górne fragmenty kabłąka z rozszerzonymi ramionami i oczkami na główce, gdyż mogą one należeć odpowiednio albo do zapinek A.52 lub A.57, albo A.53 lub A.58/59. Próby takich określeń mogłyby zostać podjęte po przestudiowaniu materiału obejmującego zapinki serii głównej, co nie mieści się w zakresie niniejszej pracy. Wykluczone z opisu zostaną także znalezione oddzielnie fragmenty sprężynek o przekroju taśmowatym, gdyż również nie można ustalić, czy stanowiły część fibuli serii pruskiej, czy też głównej (A.52, A.53).

1.6.1 Typy A.57-A.60a

W badanym materiale znaleziono fragmenty 18 fibul, które można określić tylko bardziej ogólnie, jako reprezentujące typ A.57, A.58/59 lub A.60a. Są one określone łącznie jako zapinki A.57-A.60a.

Zaliczono do tej grupy 10 niekompletnych egzemplarzy⁴¹, mających zachowany kabłąk cieniejący ku krawędziom. Brak główek uniemożliwia dokładniejszą klasyfikację, zatem egzemplarze te zaliczone są ogólnie do grupy zawierającej zapinki A.57, A.58/59 i A.60a, które charakteryzują się właśnie takim przekrojem kabłąka.

Do omawianej grupy można także włączyć nóżki 7 zapinek⁴². Są one proste lub lekko rozszerzone, mają dwie lub trzy pary oczek i, w jednym przypadku, ornament w postaci ukośnych linii rytych. Nóżka z Kamieńczyka (Katalog 7.5) jest bardzo wąska, a pochewkę ma umieszczoną asymetrycznie, po prawej stronie, bardzo blisko krawędzi. Być może stanowi ona analogię do zapinki A.60a z Kleszewa (Katalog 10.4.a).

W tym miejscu należy wymienić również nóżkę zapinki oczkowej serii pruskiej znalezioną w Trojanach (Katalog 26.1), która, mając kształt charakterystyczny dla zapinek A.57-A.60a, nie posiada grzebyka, co widać wyraźnie, gdyż zachował się ślad pseudoperełkowania. Brak górnej części zabytku nie pozwala wypowiedzieć się precyzyjnie na temat jego przynależności do określonej grupy zapinek. Istnieje jednak analogia w postaci zapinki A.58/59 z Niedanowa (Katalog 17.13), która również nie jest wyposażona w grzebyk, co uprawdopodobnia tezę, iż omawiany fragment zapinki oczkowej serii pruskiej należy do grupy A.57-A.60a.

1.6.2. Typy: A.60b lub A.61b (A.60b-A.61b)

Do kategorii tej zaliczone są fibule, z których zachował się wąski, dosyć długi kabłąk o przekroju zbliżonym do spłaszczonego prostokąta lub takiż kabłąk występujący wraz z silnie rozszerzającą się nóżką⁴³. Brak jest jednak części, w której kabłąk przechodzi w nóżkę i dlatego nie można stwierdzić, czy w miejscu tym znajdował się grzebyk. Dlatego też wyróżniona została grupa zabytków A.60b-A.61b.

Włączyć do niej należy fragmenty 8 zapinek. Są to kabłąki wraz z nóżką⁴⁴ oraz same kabłąki⁴⁵. Omawiane fibule mają kabłąki zdobione pseudoperełkowaniem dużym lub średnim oraz, w jednym przypadku, parą wypukłych oczek (Katalog 15.15)⁴⁶. Na nóżkach znajdują się dwie lub trzy pary oczek oraz ornament ukośnych linii rytych i linie podkreślające krawędzie nóżki.

⁴¹ Katalog 3.5, 7.11.a, 7.18, 7.24.b, 10.7, 10.12.c, 11.1, 13.1, 14.8, 20.3.a.

⁴² Katalog 2.2, 2.6, 7.5, 7.11.b, 13.4, 14.3 (ze sprężynką i cięciwą), 17.10.b.

⁴³ Wyjątkiem jest tu zapinka z Oblina (Katalog 18.7), której kabłąk uległ zniekształceniu. Została ona zaliczona do omawianej grupy ze względu na kształt nóżki.

⁴⁴ Katalog 15.15.b, 15.17.b, 18.7.

⁴⁵ Katalog 7.15, 10.10.b, 13.7, 15.23, 16.1.

⁴⁶ Na górze kabłąka; dół kabłąka nie zachował się, więc nie wiadomo, czy znajdowały się na nim oczka.

1.6.3. Typy: A.60b, A.61a lub A.61b (A.60b-A.61)

W grupie tej umieszczone są następujące fragmenty zapinek (15 egzemplarzy): kabłąki w przekroju zbliżone do spłaszczonego prostokąta wraz z nóżką, której forma nie pozwala stwierdzić, czy omawiana fibula należała do grupy A.60b-A.61b, czy też do podtypu A.61a⁴⁷; górne fragmenty kabłąka o przekroju zbliżonym do spłaszczonego prostokąta, zbyt małe by stwierdzić przynależność do określonego typu lub zbyt zniekształcone⁴⁸; fragmenty nóżki zbyt krótkie, by zakwalifikować je do określonej odmiany, na tyle jednak szerokie, że nie mogą zostać włączone do grupy obejmującej typy A.57-A.60a⁴⁹.

Kabłąki omawianych egzemplarzy zdobione są pseudoperełkowaniem dużym lub średnim, niekiedy zatartym i w dwu przypadkach parą wypukłych oczek na główce, zaś w jednym przypadku zachował się ślad pojedynczego oczka. Nóżki są dosyć szerokie u dołu, zdobione jedną, dwiema, lub trzema parami oczek. Żadna z nówek nie ma ornamentu ukośnych linii rytych.

1.6.4. Typy A.60-A.61

Niniejsza grupa składa się z 28 fragmentów fibul. Zaliczyć do niej należy główki i fragmenty kabłąka, niekiedy także przynależne do nich fragmenty nówek zapinek oczkowatych serii pruskiej. Główki mają ścięte ramiona, lecz ze względu na duży stopień zniszczenia lub niewielkie rozmiary nie da się precyzyjnie określić ich typu.

Wymienić tu należy główki wraz z fragmentami kabłąka i nóżki (4 egzemplarze)⁵⁰, główki wraz z fragmentami kabłąka (9 egzemplarzy)⁵¹ oraz dwie bardzo zniekształcone fibule, których kształt sugeruje jednak ich przynależność do grupy A.60-A.61⁵², a także fibule dostępne tylko w postaci dokumentacji (13 egzemplarzy)⁵³.

1.6.5. Fragmenty nieokreślone

Grupa ta obejmuje zabytki, o których można powiedzieć tylko tyle, że należą do serii pruskiej. Zaliczyć do niej należy 28 zabytków. Są to lepiej lub gorzej zachowane nóżki i ich fragmenty⁵⁴ oraz fragmenty z jednego zespołu⁵⁵, przy czym liczba fragmentów sprężynki sugeruje, iż są to dwie zapinki. Zaliczyć tu należy także fragmenty fibul oczkowatych znane jedynie z dokumentacji⁵⁶.

⁴⁷ Katalog 10.6, 15.1, 15.2.

⁴⁸ Katalog 2.4, 7.14.b, 10.8, 10.15, 13.8, 15.7, 15.8.a, 17.11, 19.1.

⁴⁹ Katalog 3.2, 5.1, 7.17.

⁵⁰ Katalog 7.8, 7.19, 14.12, 15.21.

⁵¹ Katalog 7.1, 7.9.a, 10.2, 13.2, 13.5.a, 13.5.b, 15.25, 15.26, 17.12.b.

⁵² Katalog 14.4, 15.8.b.

⁵³ Katalog 4.1, 6.1, 9.1.a, 14.9, 17.1.a, 17.11, 18.2.a, 18.2.b, 20.4, 21.1, 22.1, 25.1, 27.1.

⁵⁴ Zachowane lepiej: Katalog 2.3, 7.6, 7.21, 10.14, 12.2, 18.1; zachowane bardzo źle: 3.1, 7.13.b, 14.7, 14.14, 15.3, 15.5, 15.13, 15.22, 15.26; 16.2, 17.18.b; dwa egzemplarze całe, bardzo zniekształcone: 7.26.c, 15.20.

⁵⁵ Katalog 7.9.

⁵⁶ Katalog 1.1, 1.2, 2.1.b, 9.1.b, 15.11, 17.1.b, 18.8, 20.3.b.

2. Datowanie

Oskar Almgren, twórca nazwy „zapinki oczkowe seriei pruskiej”, datował je w ramach chronologii absolutnej. Fibule typu A.57 oraz A.58/59 określił jako pochodzące z przełomu I i II wieków n.e., a zapinki typu A.60-61, datował na okres od początku II wieku do końca II wieku n.e. (ALMGREN 1923: 114–115, JAMKA 1964: 62).

Kolejna próba uściślenia datowania zapinek oczkowych seriei pruskiej zawarta jest w pracy Jamki, w której ustala on chronologię absolutną dla wyróżnionych przez siebie typów (JAMKA 1964: 75)⁵⁷.

Fibule ze wschodniego pogranicza kultury przeworskiej zostały omówione przez T. Dąbrowską (1973a: 156–157). Autorka traktuje te zabytki w kategoriach przynależności do określonej kultury archeologicznej oraz stosuje chronologię względną i absolutną. Przy określaniu zapinek autorka posługuje się klasyfikacjami Almgrena oraz Jamki, wyróżniając dla omawianego terenu fibule A.58/59 (typ II seriei B), A.59 i A.60 (typ III seriei B), odmianę I grupy III seriei B (A.62) oraz A.60-A.61 (typ IV seriei B) i opiera się na datowaniach Jamki. Jedyny nowy zespół zawierający elementy datujące pochodzi z Karczewca (grób 13) – określany na podstawie ceramiki jako pochodzący z fazy B2.

Sprawa datowania zapinek oczkowych seriei pruskiej pojawia się także w ogólnych opracowaniach poświęconych precyzyjniejszemu określeniu chronologii kultury przeworskiej. T. Liana (1970: 442, 456–457), przedstawiając chronologię względną wczesnego okresu rzymskiego, umieszcza zapinki oczkowe seriei pruskiej traktowane łącznie jako seria B Jamki w pierwszej fazie okresu B2⁵⁸. W kategoriach chronologii absolutnej okres ten trwa według autorki od lat siedemdziesiątych I wieku n.e. do lat po roku 170 n.e. (LIANA 1970: 459–460). Czas przejścia od wcześniejszej do późniejszej fazy okresu B2 nie jest sprecyzowany.

Dla kultury wielbarskiej omawiane fibule datowane są przez R. Wołągiewicza (1974: 134), który łączy pojawienie się fibul A.III.57-60 na Pomorzu z nurtem „kwadzkim” i określa okres, w jakim występują najintensywniej na fazę B2a (WOŁĄGIEWICZ 1974: 132)⁵⁹. Autor wysuwa też hipotezę, iż na tym terenie zapinki

⁵⁷ Typ I (A.57) – II połowa I wieku n.e. (na Śląsku do I ćw. II wieku), typ II (A.58 i A.59) – od początku IV ćw. I wieku do końca III ćw. II wieku n.e., typ III (typ nieistniejący u Almgrena) – od początku IV ćw. I wieku n.e. do ok. 200 r. n.e. (na Śląsku do I poł. II wieku), typ IV (A.60 i A.61) – od początku II wieku do końca III wieku lub początku IV ćw. II wieku n.e. (w Małopolsce i na Śląsku do I poł. II wieku n.e.).

⁵⁸ Przy omawianiu chronologii względnej okresu rzymskiego autorzy stosują różne terminy dla określenia poszczególnych odcinków czasu. T. Liana pisze o „okresie rzymskim” (LIANA 1970: 429), „okresie B” (LIANA 1970: 456), oraz „podokresie B2” (LIANA 1970: 457), który dzieli na dwie fazy. K. Godłowski używa terminu „faza” dla większego odcinka czasu (np. faza B2) (GODŁOWSKI 1977: 208, 1985: 52 sq.) oraz „stadium” lub „odcinek” omawiając jego wewnętrzne podziały (np. starszy i młodszy odcinek fazy B2) (GODŁOWSKI 1977: 208, 1982: 62), lub też „faza” (faza B2a i B2b) (GODŁOWSKI 1985: 52), aczkolwiek w jednej z wcześniejszych prac również używał wymiennie określeń „stadium B2” wymiennie z „fazą B2” zaś podziały wewnętrzne tego odcinka czasu nazywał „stadium fazy B2” lub „podfaza stadium B2” (GODŁOWSKI 1967: 75).

⁵⁹ W ramach fazy B2 autor wyróżnia trzy podfazy: B2a, B2b, B2c.

traktowane przez niego łącznie jako A.57-A.59 są wcześniejsze niż zapinki A.60-61 (WOLAĞIEWICZ 1993: 24).

Kwestię datowania zapinek oczkowatych serii pruskiej w kulturze bogaczewskiej porusza W. Nowakowski (1995: 28–29). Przedstawia on pokrótce datowanie tego typu fibul także w kulturze przeworskiej i wielbarskiej, twierdząc, iż w kulturze bogaczewskiej, podobnie jak w kulturze przeworskiej, nie można wyróżnić wcześniejszych i późniejszych typów zapinek oczkowatych serii pruskiej. Na podstawie analizy współwystępowania omawianych fibul w zespołach wysuwa natomiast hipotezę, zgodnie z którą w kulturze bogaczewskiej były one użytkowane przez czas dłuższy niż na sąsiednich terytoriach, a mianowicie aż po schyłek fazy B2, zaś typy A.62-A.64 mogły powstawać także w fazie B2/C1.

Fibule oczkowane mogą być datowane bardziej precyzyjnie dzięki dwóm dużym stanowiskom z terenu wschodniego Mazowsza. Stanowiska te to Kamieńczyk i Nadkole.

W Kamieńczyku (DĄBROWSKA 1997: 83–84, 115–118) do najwcześniejszych należą zapinki oczkowane A.57 i A.58/59, traktowane jako jedna kategoria A.57-A.59. Datowane są na początek fazy B2a ze względu na współwystępowanie z fibulami A.76 i A.78. Zapinki A.60 i A.61 rozpatrywane są jako odrębne kategorie, przy czym podział na podstawie obecności lub braku grzebyka autorka uważa za problematyczny, zważywszy przy tym niewielką liczbę dobrze zachowanych egzemplarzy fibul A.61. Zapinki A.60 są późniejsze niż A.57-A.59, zaś jako ostatnie pojawiają się fibule A.61. Funkcjonują one do fazy B2b: jedna z nich znaleziona została w zespole z zapinką A.38/39. Występowanie fibul A.61 może być jeszcze bardziej długotrwałe z uwagi na fakt, że na innych stanowiskach na terenie Mazowsza pojawiały się one także w fazie B2/C1-C1a.

W Nadkolu (ANDRZEJOWSKI 1998: 105–108) zapinki oczkowane serii pruskiej występują w trzech fazach: 1b, 2a oraz 2b. Faza 1b odpowiada wczesnemu B2a, w fazie 2a występują zapinki typowe dla wczesnej fazy B2 i broń typowa dla B2b; faza 2b odpowiada młodszej części fazy B2a oraz większej części B2b. Fazy 1b, 2a oraz 2b odpowiadają fazom 6 (B2a), 7 (B2a-B2b) i 8 (B2b) w Kamieńczyku. Fibule A.57/59 nie są uważane za wcześniejsze od A.60-A.61. Zgodnie z ustaleniami autora pojawiają się (wraz z zapinkami A.60-A.61) w fazie 1b, zaś fibule A.60-A.61 występują także później, w fazie 2a. W fazie 2b występują wyłącznie fibule A.61.

W innych materiałach z północno-wschodniego Mazowsza wraz z zapinkami oczkowatymi serii pruskiej wystąpiły zabytki określające ogólnie ich przynależność do fazy B2a oraz wyznaczniki pozwalające ustalić różnice występowania poszczególnych typów fibul oczkowatych w ramach fazy B2a. Do pierwszej grupy należy zaliczyć: fibule A.75 (A.IV odmiana 2 Liany, LIANA 1970: 444), bransolety typu Kamieńczyk (ANDRZEJOWSKI 1995: 320), kłamry hakowe typu 1a oraz 2 (MADYDA-LEGUTKO 1990: 172), profilowane okucia końca pasa i złącza ogniwkowe (LIANA 1970: 448, DĄBROWSKA 1980: 49). Znaleziono je w 14 pochówkach⁶⁰.

⁶⁰ Katalog 1.2, 3.3, 7.17, 14.3, 14.10, 14.12, 14.14, 15.2, 15.9, 17.7, 17.9, 20.1, 23.1.

Do drugiej grupy włączyć należy niektóre ściślej datowane typy zapinek, umb oraz ostróg, które można podzielić na dwie podgrupy: wczesne z fazy B1 lub początku fazy B2a i późne: z końca fazy B2a lub początku B2b. Do wyróżników wczesnych należą: zapinka A.68 i fibule oczkowe seriei głównej (LIANA 1970: 435), umba J.7b (LIANA 1970: 453) oraz ostrogi krzesłowate (DĄBROWSKA 1973a: 164). Wyróżnikami późnymi są: zapinki A.38/39 (GODŁOWSKI 1985: 52, DĄBROWSKA 1981: 118), A.40-41 (LIANA 1970: 446), A.II/IV (ANDRZEJOWSKI 1994: 98)⁶¹, trąbkowate odmiany 5 (DĄBROWSKA 1993/94: 9, 20, fig. 3b), A.109 (LIANA 1970: 445, GODŁOWSKI 1985: 52, DĄBROWSKA 1981: 118), A.148 (LIANA 1970: 445, DĄBROWSKA 1981: 118), A.162 (GODŁOWSKI 1970: 19, LIANA 1970: 442), umba J.7a (LIANA 1970: 452). Współwystępowanie tych wyróżników chronologicznych z poszczególnymi typami zapinek oczkowych seriei pruskiej przedstawia **tabela 1**⁶².

Wynika z niej, że zapinki A.57 i A.58/59, które wystąpiły z wyznacznikami starszymi są wcześniejsze i należą do początków fazy B2a, zaś typu A.60b, A.61a i A.61b, które wystąpiły z wyznacznikami młodszymi⁶³ są późniejsze i zaliczyć je należy do rozwiniętej fazy B2a lub początków B2b. Fibule A.60a występują z wyznacznikami obu grup, a więc najprawdopodobniej używane były w całym podokresie B2a, przy czym większość należy prawdopodobnie do części wcześniejszej tego podokresu. Tezę o długotrwałym funkcjonowaniu zapinek A.60a potwierdza także analiza ich współwystępowania z innymi typami seriei pruskiej (zarówno A.57 i A.58/59, jak i A.60b-A.61). Z omawianej tabeli wynika ponadto, iż zapinki A.60b-A.61 nie współwystępują z fibulami A.57-59, co pozwala także wyciągnąć wniosek, iż są od nich późniejsze. Występowanie fibul oczkowych seriei pruskiej zachowanych we fragmentach (A.57-A.60a, A.60b-A.61b, A.60b-A.61) odpowiada powyższemu regułom⁶⁴.

⁶¹ B2 – początek B2/C1 z wyłączeniem wczesnego odcinka fazy B2a. Należy zaznaczyć, iż zapinki te datowane są w kilku przypadkach przy pomocy fibul oczkowych seriei pruskiej określanych przez autora jako A.60-61, przy czym postulowane jest dokonanie bardziej szczegółowych podziałów wewnątrz tej grupy zapinek, co pozwoliłoby na precyzyjniejsze datowanie fibul grupy A.II/IV.

⁶² Ponadto fibule zaliczone do typu A.57-A.60a znaleziono wraz z umbem J.6/7b (Katalog 3.5); A.60b-A.61b z zapinkami A.38/39 (Katalog 15.15), A.162 (Katalog 16.1); A.60b-A.61 z fibulami A.II/IV (Katalog 10.6), A.60-61 z zapinką A.68 (Katalog 10.2), A.109/110 (Katalog 17.1), A.41/42 (Katalog 27.1), z umbem J.7b (Katalog 7.8); a zapinki o typie bliżej nieokreślonym – z fibulami A.38/39 (Katalog 7.6, 15.5) i trąbkowatymi odmiany 5 (Katalog 16.2). Do wyjątków należy zaliczyć fibulę z Nadkola (Katalog 15.1 – prawdopodobnie typ A.60b-A.61), która występuje wraz z umbem J.7b.

⁶³ Wyjątek stanowi tu fibula z Nadkola (Katalog 15.9) datowana przez Andrzejewskiego (1998) na fazę 1b (odpowiadającą fazie B2a), nie współwystępująca jednak z omawianymi tu wyróżnikami chronologicznymi; patrz też ANDRZEJOWSKI 1998: 107, zgodnie z którego opinią zapinki A.60-61 występują w całym omawianym okresie (B2a-B2b).

⁶⁴ A.57-A.60a: z zapinkami A.58/59 (Katalog 7.24, 10.12), A.60a (Katalog 10.12, 17.10), A.60b (Katalog 7.11); A.60b-A.61b: z fibulami A.60b (Katalog 10.10, 15.15 – pochówek datowany zapinką A.38/39), A.61b (Katalog 15.17); A.60b-A.61: z zapinkami A.60b (Katalog 15.8) i A.61a (Katalog 7.14).

3. Zasięg

Na obszarze północno-wschodniego Mazowsza wyróżniono kilka skupień osadniczych⁶⁵. Zapinki oczkowe serii pruskiej występują na 22 stanowiskach, z których 4 znajdują się na terenie grupy nidzickiej (Bartki, Gródki, Niedanowo, Zagrzewo), 4 – obszarze skupienia ciechanowskiego (Kitki, Modła, Piastowo/Pajki, Trojany), 2 – na obszarze skupienia ostrołęckiego (Ołdaki, Rostki), 3 – na obszarze skupienia u ujścia Liwca (Kamieńczyk, Nadkole, Rażny), 4 – nad Liwcem (Grębków, Karczewiec, Kołacz, Stawiska), 2 – na obszarze skupienia garwolińskiego (Garwolin, Niecieplin), 2 – w okolicach prawobrzeżnej Warszawy (Łąjski, Siwek), 1 – w dorzeczu dolnej Wkry i Płonki (Kołożąb). Poza wymienionymi skupieniami znajduje się 5 stanowisk: Drohiczyn i Gródek nad Bugiem, Oblin⁶⁶ nad Wisłą, a także Kleszewo i Pajewo-Szwelice (przyjmując za K. Godłowskim ograniczony zasięg skupienia w dorzeczu dolnej Wkry i Płonki).

Liczba zapinek odkrytych na poszczególnych stanowiskach jest niejednakowa. Najwięcej fibul znaleziono na terenie skupienia u ujścia Liwca (71 egzemplarzy), następną w kolejności jest grupa nidzicka (35 egzemplarzy) oraz skupienie ciechanowskie (24 egzemplarze). Mniejsza liczba zapinek wystąpiła w skupieniu w okolicach prawobrzeżnej Warszawy (11 egzemplarzy), skupieniu garwolińskim (8 egzemplarzy), na stanowiskach nad Liwcem (8 egzemplarzy), w skupieniu ostrołęckim (2 egzemplarze) i w dorzeczu górnej Wkry i Płonki (2 egzemplarze). Poza omawianymi skupieniami znalazły się 43 fibule, przy czym 7 egzemplarzy odkryto w Drohiczynie, 1 w Gródku, 10 w Oblinie, a 20 w Kleszewie i 5 w Pajewie-Szwelicach.

Zapinki znalezione u ujścia Liwca wystąpiły w zbliżonych ilościach na dwu pobliskich stanowiskach (Kamieńczyk – 39 egzemplarzy i Nadkole – 32 egzemplarze), 29 fibul znaleziono w Niedanowie w grupie nidzickiej i 20 zapinek w Modle w skupieniu ciechanowskim. Stosunkowo licznie fibule oczkowe serii pruskiej wystąpiły także w Kleszewie (20 egzemplarzy), w Łąjskich (10 egzemplarzy) i w Oblinie (10 egzemplarzy). Na pozostałych stanowiskach wystąpiło od jednej do siedmiu zapinek (**fig. 13**).

⁶⁵ Grupa nidzicka, skupienie ciechanowskie, skupienie w okolicach Płocka i Płońska, określane też jako skupienie między Skrwą a Narwią z centrum nad dolną Wkrą (OKULICZ 1970: 431), ostrołęckie, nad Liwcem u jego ujścia do Bugu, nad Świdrem i Wilgą (skupienie garwolińskie) i skupienia w okolicach prawobrzeżnej Warszawy. OKULICZ 1970: 425–426. Tematykę tę porusza też K. Godłowski (1985: 61–65), który wyróżnia zbliżone skupiska osadnicze, przy czym ogranicza skupienie między Skrwą a Narwią do dorzecza dolnej Wkry i Płonki, określa skupienie w okolicach prawobrzeżnej Warszawy jako skupisko w widłach Wisły i Bugonarwi, wyodrębnia skupienie nad Liwcem (obok skupienia w pobliżu ujścia Liwca do Bugu) oraz wymienia niewielkie skupisko osadnicze nad środkowym Bugiem.

⁶⁶ Stanowisko to nie zostało włączone do skupienia garwolińskiego (mimo że jego lokalizacja mogłaby na to wskazywać) z uwagi na opinię K. Czarneckiej (prowadzącej badania na omawianym stanowisku), która twierdzi, iż różni się ono od innych cmentarzysk mazowieckich i prawdopodobnie użytkowane było przez ludność kultury przeworskiej zasiedlającą tereny na lewym brzegu Wisły (CZARNECKA 1996).

Rozprzestrzenienie poszczególnych typów zapinek przedstawiają mapy (fig. 14–16). Pozwalają one dostrzec pewne prawidłowości. Zapinki określone jako wczesne (A.57 i A.58/59) najliczniej występują na terenie trzech skupień: grupy nidzickiej, skupienia ciechanowskiego i u ujścia Liwca, a także na dwu sąsiadujących ze sobą stanowiskach, nie zaliczonych do żadnego skupienia (Kleszewo i Pajewo-Szwelice). Ponadto pojedyncze egzemplarze znaleziono w Drohiczynie⁶⁷, Łajskich i w Oblinie (fig. 14).

Fibule (A.60a) występujące zarówno we wcześniejszym, jak i w późniejszym odcinku fazy B2a charakterystyczne są także dla trzech wyżej wymienionych skupień w nieco odmiennych proporcjach. Największa ich liczba znaleziona została na terenie skupienia u ujścia Liwca. Występują również licznie na stanowiskach grupy nidzickiej, skupienia ciechanowskiego oraz w Kleszewie. Pojedyncze egzemplarze tego typu wystąpiły na terenie skupienia ostrołęckiego, w okolicach prawobrzeżnej Warszawy, w górnym biegu Liwca oraz w Oblinie (fig. 15). Zapinki te pojawiały się wraz z datownikami wcześniejszymi w 11 zespołach: skupienie ciechanowskie (Katalog 14.5, 14.6, 14.16), Kleszewo (Katalog 10.3, 10.4, 10.12), skupienie u ujścia Liwca (Katalog 7.2, 7.23, 15.4), grupa nidzicka (Katalog 17.3) i skupienie w okolicach prawobrzeżnej Warszawy (Katalog 13.3). Pięć zespołów zawierało fibule A.60a wraz z datownikami późniejszymi: skupienie u ujścia Liwca (Katalog 7.4, 7.12, 7.22, 15.16), skupienie ciechanowskie (Katalog 14.14).

Zapinki określone jako późniejsze (A.60b, A.61a, A.61b) swą największą koncentrację mają na terenie skupienia osadniczego u ujścia Liwca, zaś niewielkie ich ilości występują w miarę równomiernie we wszystkich omawianych skupieniach (za wyjątkiem fibul A.61b, które nie występują na północy). Podobne jest rozprzestrzenienie fragmentów zapinek, które można tylko ogólnie określić jako należące do któregoś z typów występujących później: A.60b, A.61a lub A.61b (fig. 16).

Ze względu na różnice liczebności poszczególnych typów fibul omawiane skupienia osadnicze tworzą trzy większe obszary: a) północny (grupa nidzicka, skupienie ciechanowskie oraz Kleszewo i Pajewo-Szwelice), b) centralny (skupienie w okolicach prawobrzeżnej Warszawy i u ujścia Liwca) oraz c) peryferie (skupienie ostrołęckie, w dorzeczu dolnej Wkry i Płonki, Gródek i Drohiczyn, skupienie w górnym biegu Liwca, garwolińskie, Oblin).

Zestawienie liczbowe poszczególnych typów fibul znalezionych na tych trzech obszarach przedstawia tabela 2. Obszar północny charakteryzuje się dużą ilością zapinek wczesniejszych (A.57, A.58/59). Licznie występują też fibule długotrwałe

⁶⁷ Zapinkę z Drohiczyna (Katalog 2.1.a) należy jednakże, mimo przynależności do typu A.58/59, traktować jako późną z uwagi na fakt, iż dokonana została przy niej naprawa: wymiana sprężynki. Sprężynka ta jest cienka w przekroju, ma łącznie 12 zwojów (jeden zwój oraz haczyk są taśmowate i szerokie) i owinięta jest na osi o rozklepanych końcach. Taka forma naprawy, a także lokalizacja stanowiska, na którym znaleziono omawianą fibulę (Drohiczyn położony jest na wschodniej peryferii kultury przeworskiej) sugeruje, iż kres użytkowania zapinki nastąpił w okresie późniejszym. Za taką interpretacją przemawia także opinia, iż omawiana forma sprężynki może świadczyć o dłuższym użytkowaniu (do fazy B2/C1 włącznie) nowych wariantów zapinek oczkowych (A.62-A.64, z cięciwą owiniętą dookoła główki, o konstrukcji kuszowatej) na terenach zachodniobałtyjskich (NOWAKOWSKI 1995: 29).

(A.60a), przy czym większość datowanych zespołów (siedem z ośmiu) z fibulami A.60a zawierała datowniki wcześniejsze; zapinki późniejsze (A.60b, A.61a i A.61b) są najmniej liczne. Na obszarze centralnym licznie występują fibule A.60a, a także A.60b, A.61a i A.61b oraz A.62. Zapinki długotrwałe występują wraz z datownikami wcześniejszymi w czterech datowanych zespołach i również w czterech – z datownikami późniejszymi. Z późnym datownikiem (fibula A.162) pojawiła się także zapinka A.62 (Katalog 24.1). Peryferie charakteryzuje sporadyczne występowanie fibul A.57-A.58/59 i niewielka liczba zapinek A.60a (z których żadna nie wystąpiła w zespole z datownikami), zapinki późniejsze występują tu w największej ilości. Należy także dodać, że na tym obszarze znaleziono zapinkę A.58/59 (Katalog 2.1.a), którą można określić jako późną⁶⁸, a wraz z zapinką A.60b (Katalog 16.1) wystąpił wyjątkowo późny element datujący (fibula A.162).

Powyższy obraz każe poczynić następujące uwagi:

Liczne występowanie zapinek wczesnych na obszarze północnym świadczy prawdopodobnie o wcześniejszych, w porównaniu z innymi terenami północno-wschodniego Mazowsza, powiązaniach tego obszaru z kulturą wielbarską. Kontakty te mogły polegać na nabywaniu owych fibul od ludności wielbarskiej lub lokalnym ich wytwarzaniu przy wykorzystaniu obcych wzorów.

Znaczna ilość zapinek długotrwałych i późnych znalezionych w części centralnej, i to na stosunkowo niewielkim obszarze, może oznaczać, iż między północnym a wschodnim Mazowszem istniały intensywne kontakty. Spowodowały one zwiększone zainteresowanie zapinkami oczkowatymi serii pruskiej (będącymi jednym z przejawów bezpośrednich lub pośrednich wpływów kultury wielbarskiej) i w rezultacie przyczyniły się do powstania lokalnej produkcji w okolicy Kamieńczyka lub Nadkole.

Zapinki późne, będące prawdopodobnie również wyrobem miejscowym, a w niektórych przypadkach być może związane z wpływami bałtyjskimi, cechują się mniejszą starannością wykonania oraz zastosowaniem innej techniki, co widać w odmiennym przekroju kabłąka. Niewielka ilość na terenie północnym późnych form oraz zespołów z zapinkami długotrwałymi zawierającymi późne datowniki może prawdopodobnie posłużyć jako jeden ze wskaźników wcześniejszego odpływu ludności przeworskiej z tamtych obszarów. Interpretacja stosunkowo równomiernego rozprzestrzenienia tych form na peryferiach (na obszarze o dosyć dużej powierzchni) wymaga porównania z terenami sąsiadującymi (pozostały obszar kultury przeworskiej, tereny zajmowane przez kulturę wielbarską).

4. Uwagi ogólne

Zapinki oczkowate serii pruskiej uważane są za wyznacznik grobów kobiecych. Na omawianym terenie analizy antropologiczne dostępne są dla 53 pochówków na pięciu stanowiskach (Kamieńczyk, Karczewiec, Nadkole, Niedanowo, Pajewo-Szwelice), (tab. 3). Prawie połowa (30 pochówków) określona została jako kobiece,

⁶⁸ Cf. *supra* n. 67.

w tym pięć bez całkowitej pewności. W dziesięciu grobach znaleziono kości osobników określonych jako *infans* lub *iuvenis*, bez podawania płci. Dziewięć pochówków to groby zbiorowe (2 – kobiety i mężczyźni, 2 – kobiety i dziecka, 1 – dwóch kobiet, 1 – dwóch mężczyzn, 1 – osobnika *adultus* i osobnika *infans* I, 1 – dwóch mężczyzn, jednej kobiety i dwojga dzieci). Osiem grobów określono jako męskie (pięć bez całkowitej pewności).

Zależność cech wyposażenia grobów od płci poruszana była w najnowszej literaturze przez M. Tempelmann-Maczyńską (1985) oraz K. Czarnecką (1990)⁶⁹. W pracy niniejszej wykorzystane zostaną przede wszystkim ustalenia Czarneckiej.

Autorka ta (CZARNECKA 1990: 42–43) zalicza do zestawu zabytków charakterystycznych dla grobów kobiecych naszyjniki i bransolety, paciorki, obecność więcej niż jednej zapinki, kasetki i/lub klucze (przedmioty wykazujące istotny statystycznie związek z określoną płcią) oraz wisiorki i zawieszki, grzebienie, igły, zapinki nieżelazne, szpile, srebro i złoto oraz przęśliki (przedmioty o silnej korelacji z zabytkami wymienionymi wcześniej).

Na terenie północno-wschodniego Mazowsza powyższe wyznaczniki znajdują się w 102 grobach (tab. 3). Nie wystąpiły tylko noże sierpikowate, grzebienie oraz wyroby ze złota.

Większość (91) inwentarzy zawiera co najmniej jeden z przedmiotów o istotnym statystycznie związku z płcią żeńską. W pozostałych 11 zespołach oprócz pojedynczej zapinki oczkowej serie pruskiej występują wyłącznie przęśliki (1–3 egzemplarze), poza grobem z Nadkole (grób 56), który zawiera także klamerkę esowatą oraz fragment haczyka lub szpili. Zgodnie z ustaleniami Czarneckiej przęśliki są jedynie silnie skorelowane z zespołem charakterystycznym dla grobów kobiecych. Dlatego też w przypadku zespołów z przęslnikami uznać można, że mogą one być związane zarówno z pochówkami kobiecymi lub dziecięcymi (o nieustalonej płci), co potwierdza grób z Kamieńczyka (Katalog 7.5) określony antropologicznie jako dziecięcy, jak i z męskimi, jak miało to miejsce w przypadku wyposażenia badanych przez Czarnecką (1990: 42–43).

Na terenach kultury przeworskiej wyposażenia grobów męskich charakteryzują groty, miecze, tarcze, sprzączki, więcej niż 1 nóż, krzesiwa, szydła i noże sierpikowate (istotna zależność statystyczna), a także pozostałe elementy broni oraz ostrogi, nożyce, brzytwy, wyspecjalizowane narzędzia pracy, okucia końca pasa, osetki i groty wbite w grób (silna korelacja) (CZARNECKA 1990: 42–43).

Na omawianym obszarze 12 grobów określono jako męskie (tab. 4). Zawierają one co najmniej jeden element wyżej wymieniony jako posiadający istotną zależność statystyczną z zestawem męskim i nie zawierają żadnego elementu związanego z zestawem kobiecym.

Porównanie określenia płci na podstawie wyposażenia grobów z wynikami analiz antropologicznych pozwala stwierdzić, iż w znacznej liczbie przypadków istnieje między nimi zgodność. Z 49 pochówków określonych na podstawie wyposażenia jako kobiece i posiadających określenia antropologiczne (wliczony tu został grób, w

⁶⁹ Tamże wcześniejsza literatura (p. 10–12).

którym pochowane zostały dwie kobiety) 30 określonych jest jako kobiece, 8 – jako męskie, zaś 11 – jako *infans* lub *iuvenis*. W przypadku 11 grobów określonych na podstawie wyposażenia jako męskie, antropologicznie określono jako męskie 5 grobów, 1 – jako *iuvenis*.

Pochówki, w których zapinki oczkowane występują wraz z wyznacznikami płci różnią się pod względem ilości tych wyznaczników oraz ich zestawień. Do analizy zestawień wykorzystane zostały ponownie ustalenia Czarneckiej (1990: 63–65)⁷⁰, która wyróżnia cztery rodzaje inwentarzy grobów kobiecych: bogate (1a), średnie (2a i 2b) oraz ubogie (3). Inwentarze bogate (1a) zawierają więcej niż trzy części stroju i ozdoby wykonane z metali nieżelaznych oraz atrybuty i narzędzia. Inwentarze średnie (2a) tworzone są przez 1–3 ozdoby lub elementy stroju oraz atrybuty i narzędzia. Na inwentarze średnie (2b) składają się wyłącznie części stroju i ozdób. Inwentarze ubogie (3) są wyposażone wyłącznie w ceramikę lub całkowicie pozbawione wyposażenia.

W materiale z północno-wschodniego Mazowsza 5 pochówków kobiecych można zaliczyć do inwentarzy bogatych (1a), zaś 97 do średnich: do typu 2a – 71 grobów i do typu 2b – 26 pochówków (tab. 3). Zgodnie z ustaleniami Czarneckiej (1990: 65) zestaw 1a występuje najczęściej w grobach kobiet w wieku *maturus*, nieco rzadziej *adultus*. Inwentarze (2a i 2b) spotykane są u kobiet w wieku *adultus* i *maturus* oraz u dzieci i młodzieży.

Wszystkie inwentarze z grobów męskich (tab. 4) należą do średnich (2c) (CZARNECKA 1990: 65).

Tereny północno-wschodniego Mazowsza określane są jako wschodnia strefa kultury przeworskiej (ANDRZEJOWSKI 1995: 317)⁷¹. Zgodnie z opinią cytowanych autorów strefa ta różni się od innych terenów odmiennymi wyposażeniami grobowymi. Dotyczy to zarówno grobów kobiecych jak i męskich.

W pochówkach kobiecych za ślady wpływów wielbarskich uważa się także omawiane w niniejszej pracy zapinki oczkowane serii pruskiej (DĄBROWSKA, LIANA 1986: 152), jednakże jako ważniejsze wyróżniki traktowane są bransolety, wisiorki gruszkowate, klamerki esowate (wraz z koliai, których ślady nie zawsze są zachowane), pasy z brązowymi rozdzielaczami i silnie profilowanymi końcówkami oraz klamry hakowe (świadczące o wpływach z obszarów Meklemburgii), jak również wisiory opasane (DĄBROWSKA 1980: 47–49, 1981: 121–124, 1986: 151). Wpływy kultury wielbarskiej przejawiały się nie tylko przejmowaniem czystych stylistycznie form, lecz także przekształcaniem wzorów napływających z Pomorza, co dawało takie formy, jak miejscowe warianty fibul grupy II, zapinki typu A.II/IV, oraz bransolety typu Kamieńczyk (DĄBROWSKA 1980: 50).

⁷⁰ Wcześniej analizą grobów pod względem zamożności zajmował się K. Godłowski (1960: 52–53). Wyróżnił on 5 typów grobów. Inwentarze z zapinkami oczkowatymi serii pruskiej mieszczą się w typach III (średnio wyposażone) i IV (ubogie) wg klasyfikacji Godłowskiego. W niniejszej pracy więcej uwagi poświęcono podziałowi. Czarneckiej, który obejmuje węższy zakres czasowy i w którym inwentarze grobów męskich i kobiecych traktowane są osobno, co wydaje się być bardziej przydatne w przypadku analizy zespołów reprezentujących w swej większości pochówki kobiece.

⁷¹ Tamże dalsza literatura.

W zespołach z zapinkami oczkowatymi serii pruskiej wystąpiła większość z wymienionych form zabytków, tj.: bransolety (sztabkowe), klamerki esowate (niekiedy wraz z dużą ilością paciorków i wisiorami), rozdzielacze, okucia końca pasa oraz klamry hakowe, wisiory opasane, a także zapinki wschodniej serii grupy II Almgrena, fibule typu A.II/IV oraz bransolety typu Kamieńczyk (**tab. 3**).

Łącznie 47 ze 102 inwentarzy grobowych zawiera co najmniej jeden z wyżej wymienionych zabytków. Stanowiska, na których formy te występują znajdują się (poza jednym, peryferyjnie położonym zespołem z Rostek) w północnej (Bartki, Kitki, Modła, Niedanowo) i środkowej (Kamieńczyk, Kleszewo, Nadkole) części północno-wschodniego Mazowsza. Najwięcej pochówków pochodzi z Nadkole (11) i z Kamieńczyka (także 11).

W niniejszej pracy elementami, które mogą być brane pod uwagę podczas próby analizy wpływów kultury wielbarskiej są części stroju. Brak dostępnych analiz ceramiki nie pozwala stwierdzić, czy i w których grobach znajdowały się naczynia o specyficznym kształcie uchach (DĄBROWSKA 1980: 50, Fig. 2; ANDRZEJOWSKI 1998: 113), mogące również świadczyć o tych wpływach.

5. Katalog

1. BARTKI (*Bartkenguth, kreis Neidenburg*)⁷², pow. Nidzica

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: C. Engel 1933 lub D. Bohnsack 1937–1938.

1.1. Grób 4 jamowy

Zapinka oczkowata serii pruskiej⁷³. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: brak.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: ENGEL 1935/36: 44–46; OKULICZ-KOZARYN s.a.: 4.

Miejsce przechowywania: nieznane⁷⁴.

1.2. Grób 74 jamowy

Zapinka oczkowata serii pruskiej. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: dwie brązowe bransolety sztabkowe (ANDRZEJOWSKI 1995: fig. 3); dwie brązowe końcówki rzemieni z wazowatymi główkami, grupa I.2 (MADYDA-LEGUTKO 1977: 382); sztyło żelazne; przęślik gliniany, formy dwustożkowej.

Inne znaleziska: brak.

Datowanie: B2.

⁷² Obecnie gm. Kozłowo, pow. Nidzica, woj. warmińsko-mazurskie. Lokalizacja tego stanowiska i wszystkich pozostałych wg SPIS (2000).

⁷³ Poza zapinką 6.1 wszystkie wykonane są z brązu.

⁷⁴ Niegdyś w *Landesamt für Vorgeschichte* w Królewcu.

Piśmiennictwo: OKULICZ-KOZARYN s.a.: 5, pl. XVIII:a.

Miejsce przechowywania: nieznane⁷⁵.

2. DROHICZYN stan. Kozarówka II, woj. białostockie⁷⁶

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: Z Szmit 1920, 1922; T. Dąbrowska 1969–70, 1973.

2.1. Grób 29(a) jamowy

a. Zapinka A.58/59 – z reperowaną sprężynką. Obecnie sprężynka na osi z cienkiego drutu. Jedno ramię przytrzymywane jest pasmem wychodzącym z kabłąka, stanowiącym zapewne część dawnej sprężynki. Dł.: 6,5 cm (**fig. 3: h**).

b. Zapinka oczkowata serii pruskiej(?). Połamana i zniszczona w ogniu⁷⁷. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: wczesne B2.

Piśmiennictwo: SZMIT 1923: 171–172, fig. 157; DĄBROWSKA 1973a: 156, pl. I.18; DĄBROWSKA 1978: 64, 79.

Miejsce przechowywania: (a) PMA, nr inw. IV-514/126; (b) nieznane⁷⁸.

2.2. Grób 33 popielnicowy

Zapinka A.57-A.60a – zachowana nóżka. Dł.: ok. 4 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: wczesne B2.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1978: 75, 79, pl. VII.7.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-514/139.

2.3. Znalezisko luźne

Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowana nóżka. Dł.: 3,3 cm.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-514/57.

2.4. Znalezisko luźne

Zapinka A.60b-A.61 – zachowana górna część. 2 wypukłe oczka na główce.

Dł.: 2,5 cm.

Datowanie: wczesne B2.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA, 1978: 65, 79, pl. III.20.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-514/65.

2.5. Znalezisko luźne

Zapinka A.61b – zachowana nóżka. Dł.: 4,8 cm (**fig. 12: h**).

Datowanie: wczesne B2.

⁷⁵ Patrz n. 74.

⁷⁶ Obecnie gm. *loco*, pow. Siemiatycze, woj. podlaskie.

⁷⁷ Cf. SZMIT 1923:171.

⁷⁸ Brak w zbiorach PMA.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1978: 65, 79, pl. III.14.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-514/68.

2.6. Znaleźisko luźne

Zapinka A.57-A.60a – zachowana nóżka. W górnej części nadtopiona. Dł.: 3,1 cm.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-514/58.

3. GARWOLIN, woj. siedleckie⁷⁹

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: A. Niewęłowski 1958, 1959.

3.1. Grób 31 popielnicowy, obsypany resztkami stosu

Zapinka oczkowa serii pruskiej – zachowana nóżka. Zniekształcona w ogniu.

Dł.: 2,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: 3 przeszłiki gliniane; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: NIEWĘŁOWSKI 1991: 30, 103, fig. 15c.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7097/43.

3.2. Grób 36 – popielnicowy, czysty

Zapinka A.60b-A.61 – zachowana nóżka. Dł.: 3,2 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (wczesny *infans* I) płeć nieokreślona.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: NIEWĘŁOWSKI 1991: 34, 103, fig. 19b.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7097/55.

3.3. Grób 44a – popielnicowy, obsypany resztkami stosu

a. Zapinka A.61a. Dł.: 7,3 cm (fig. 10: i).

b. Zapinka A.61a – zachowane: kabłąk, nóżka. Dł.: 6,9 cm.

Inwentarz towarzyszący: 3 fragmenty zapinki z trąbkowatą główką; fragmenty sztydła żelaznego; fragmenty żelaznych, listwowych okuć wiadra; żelazne okucia, części zamka i klucz do szkatułki; gwóźdź żelazny; przeszłik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: NIEWĘŁOWSKI 1991: 37–38, 103, fig. 23o, 23d.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7097/70,68.

3.4. Grób 47, popielnicowy

Zapinka A.61a – z nadłamaną szpilą. Dł.: 8,3 cm (fig. 11: a).

Inwentarz towarzyszący: sprzączka żelazna; uszkodzone umbo J.7a;

2 żelazne groty włóczni; ceramika.

⁷⁹ Obecnie gm. *loco*, pow. Garwolin, woj. mazowieckie.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: NIEWĘGŁOWSKI 1991: 41, 103, fig. 27a.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7097/87.

3.5. Grób 61, popielnicowy, obsypany resztkami stosu

Zapinka A.57-A.60a – zachowane: fragment sprężynki oraz kabłąk i nóżka.

Dł.: 6,2 cm.

Inwentarz towarzyszący: umbo żelazne typu J.6/7b; fragment imacza żelaznego typu J.6; żelazny grot włóczni; fragment igły brązowej; brązowe, taśmowate okucie; skuwka brązowa; brzytwa żelazna lub fragment umba; nożyce żelazne; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (30–40 lat) płeć nieokreślona.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: NIEWĘGŁOWSKI 1991: 54–57, 103, fig. 37d.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7097/131.

4. GREBKÓW, gm. *loco*, pow. Węgrów, woj. siedleckie⁸⁰

Typ stanowiska: brak danych.

Badania: brak danych.

4.1. Znaleźisko luźne (?)

Zapinka A.60-A.61 Dł.: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: ALMGREN 1923:153, JAMKA 1964: 94.

Miejsce przechowywania: nieznane⁸¹.

5. GRÓDEK, gm. Klukowo, woj. łomżyńskie, st. 1⁸²

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: A. Smoliński, A. Żółkowski, 1995.

5.1. Obiekt 9 (typ pochówku: brak danych)

Zapinka A.60b-A.61 – zachowany fragment nóżki. Dł.: 1,9 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragment brązowej bransolety sztabkowej; fragment igły brązowej; fragment krzemienia; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: Muzeum Okręgowe w Łomży.

⁸⁰ Obecnie gm. *loco*, pow. Węgrów, woj. mazowieckie.

⁸¹ Według O. Almgrena (1923: 153) zapinka znajdowała się w zbiorach Samokwasowa w Moskwie; Katalog zbiorów Samokwasowa, Warszawa 1892, p. 80, Nr 4069, n.v.

⁸² Obecnie gm. Klukowo, pow. Wysokie Mazowieckie, woj. podlaskie.

6. GRÓDKI, gm. Płońnica, woj. ciechanowskie, stan. 3, „Łysa Góra”⁸³

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: J. Okulicz 1958, 1959.

6.1. Grób 16 jamowy ze szczątkami stosu

Zapinka A.60 – żelazna, z ułamana częścią nóżki. Nieco zniszczona w ogniu.

Dł.: ok. 5 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: B2.

Piśmiennictwo: OKULICZ 1983: 105, 166, fig. 23e.

Miejsce przechowywania: MWiM.

7. KAMIENICZYK–SUWIEC, gm. Wyszaków, woj. ostrołęckie⁸⁴

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: T. Dąbrowska 1974–1979.

7.1. Grób 12, popielnicowy

a. Zapinka A.60b. Zniszczona i nadtopiona. Dł.: 6 cm (**fig. 9: g**).

b. Zapinka A.60-A.61 – zachowane: główka, fragment sprężynki. Dł.: 2,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (25–35 lat) płci żeńskiej; kości zwierzęce (11 fragmentów).

Datowanie: B2a⁸⁵.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 13, pl. VIII.12:1,2.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/46,47.

7.2. Grób 20, popielnicowy

Zapinka A.60a. Dł.: 8 cm (**fig. 5: h**).

Inwentarz towarzyszący: zapinka oczkowa seriei głównej typu A.53(?) – zachowane: kabłąk, główka, fragment szpili, fragment sprężynki, fragment przejścia kabłąka w nóżkę; fragment zapinki żelaznej – szpila i dwuzwojowa sprężynka z górną cięciwą, ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (25–35 lat) płci żeńskiej(?); kości zwierzęce (1 fragment).

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 15, pl. XI.20:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/97.

7.3. Grób 52, popielnicowy

Zapinka A.61a. Dł.: 8,8 cm (**fig. 11: b**).

Inwentarz towarzyszący: dwie żelazne zapinki esowate typu A.148; okucie zamka szkatułki typu AK.IV.B; ceramika.

⁸³ Obecnie gm. Płońnica, pow. Działdowo, woj. warmińsko-mazurskie.

⁸⁴ Obecnie gm. Wyszaków, pow. Wyszaków, woj. mazowieckie.

⁸⁵ Skróty za DĄBROWSKA 1997.

Inne znaleziska: kości osobnika (25–35 lat), płeć nieokreślona; kości zwierzęce (2 fragmenty).

Datowanie: B2a/B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 20, pl. XXV.52:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/244.

7.4. Grób 55, popielnicowy

Zapinka A.60a. Dł.: 7,3 cm (fig. 5: i).

Inwentarz towarzyszący: dwie zapinki we fragmentach typu A.79; dwie brązowe bransolety we fragmentach typu Kamieńczyk; trójkątny wisior brązowy (stopiony i we fragmentach); brązowe złącze ogniwkowe; częściowo zachowany nóż; paciorek melonowaty typu T-M.XVIII.171; stopy i fragmenty szkła oraz fragmenty szkliska; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (25–35 lat) płci żeńskiej; kości zwierzęce (1 fragment).

Datowanie: B2a/B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 20–21, pl. XXVI.55:1; DĄBROWSKA, POZARZYCKA-URBAŃSKA 1978: 165, fig. 120; DĄBROWSKA 1980: 47, pl. 1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/265.

7.5. Grób 56, popielnicowy

Zapinka A.57-A.60a – zachowany fragment nożki. Dł.: 2,7 cm.

Inwentarz towarzyszący: dwie grudki stopionego brązu; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (wiek 1–2 lata), płeć nieokreślona; kości zwierzęce (25 fragmentów).

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 21, pl. XXVII.56:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/278.

7.6. Grób 67, popielnicowy

Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowana nożka. Dł.: 4 cm.

Inwentarz towarzyszący: nożka brązowej zapinki zbliżonej do typu A.38; sprzączka żelazna typu M-L.D1; klucz i okucie zamka szkatułki typu AK.1B.(?); prostokątne, żelazne okucie pasa; okrągłe okucie brązowe z 3 nitami; paciorek melonowaty typu M-T. XVIII.171; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (20–30 lat) płci żeńskiej; kości zwierzęce (18 fragmentów).

Datowanie: B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 23, pl. XXXIV.67:2.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/384.

7.7. Grób 76, jamowy

Zapinka A.61a – zachowane: nożka, fragment kabłąka. Dł.: 5,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (0–1 lat) płci nieokreślonej; kości zwierzęce (2 fragmenty).

Datowanie: B2b(?).

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 25, pl. XL.76:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/443.

7.8. Grób 92, popielnicowy

Zapinka A.60-A.61 – fragmenty. Stopione i odkształcone. Dł.: 3,6 cm; 1,9 cm.

Inwentarz towarzyszący: umbo żelazne typu J.7b; imacz żelazny typu J.6; 2 grotły żelazne, jeden z nich typu PK. XI; nożyk żelazny typu IIb; sprzączka żelazna typu M-L. C.13; fragment nitu żelaznego; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (45–55 lat) płci męskiej; kości zwierzęce (15 fragmentów).

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 28, pl. XLVIII.92:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/529.

7.9. Grób 99, popielnicowy

Zapinka A.60-A.61 – pozostałości jednego(?) egzemplarza. Nadtopione i odkształcone. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: brązowa sprężyna na osi; 2 zwoje brązowego drutu; 2 wisioriki trójkątny, z blachy brązowej; stopione fragmenty brązu; stopione paciorki szklane; przęślik gliniany; fragment gładzika; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (25–35 lat) płci żeńskiej; kości zwierzęce (9 fragmentów).

Datowanie: B2a(?).

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 29, pl. LI.99:1; DĄBROWSKA 1980: 47, pl. 1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/605,606.

7.10. Grób 105, popielnicowy

Zapinka A.61b – zachowane: kabłąk, nóżka. Zniszczone i nadtopione.

Dł.: 6,5 cm (fig. 12: g).

Inwentarz towarzyszący: dwie brązowe zapinki trąbkowate typu A.76; brązowa bransoleta sztabkowata; fragmenty wisiora opasanego(?); miniaturowy wisior kapsułkowy, srebrny; ceramika;

Inne znaleziska: kości osobnika (30–40 lat) płci żeńskiej; kości zwierzęce (8 fragmentów).

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 30, pl. LIII.105:3; DĄBROWSKA 1980: 47, pl. 1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/612.

7.11. Grób 111, popielnicowy(?), zniszczony

a. Nóżka i fragment kabłąka zapinki oczkowej serii pruskiej. Dł.: 6,5 cm.

b. Zapinka A.57-A.60a – zachowane: nóżka, stopiony fragment szpili. °

Dł. nóżki: 4,2 cm.

c. Zapinka A.60b. 2 oczka na górze kabłąka. Dł.: 9 cm (fig. 9: h).

Inwentarz towarzyszący: 6 rynienkowatych okuć brązowych z nitem

i ornamentem; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (20–30 lat) płci żeńskiej; kości zwierzęce (8 fragmentów).

Datowanie: B2b(?).

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 31–32, pl. LVIII.111:5,6,1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/660, 695.

7.12. Grób 127, popielnicowy

a. Zapinka A.60a – zachowane: główka, kabłąk, fragment nóżki.

Dł.: 5 cm (**fig. 6: a**).

b. Zapinka A.60b – zachowane: nóżka, fragment kabłąka. Dł.: 6 cm (**fig. 12: f**).

c. Zapinka A.61a – zachowane: nóżka, kabłąk. Dł.: 7,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragmenty stopionego, brązowego drutu, ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (35–45 lat) płci żeńskiej(?); kości zwierzęce (2 fragmenty).

Datowanie: B2a–B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 35, pl. LXVIII.127: (a) – 1, (b) – 3,

(c) – 2.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/756.

7.13. Grób 137, popielnicowy

a. Zapinka A.60a – zachowane: nóżka, 2 fragmenty kabłąka (**fig. 6: b**). Dł.: 3,8 cm; 1,3 cm; 1,6 cm.

b. Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowana nóżka. Dł.: 3,4 cm.

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany; 2 gładziki kamienne; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (20–35 lat) płci żeńskiej.

Datowanie: B2a/B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 36–37; pl. LXXIII.137:1,2.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/810.

7.14. Grób 147, popielnicowy

a. Zapinka A.61a – zachowane: fragment kabłąka, nóżka. Dł.: 2,9 cm; 5,0 cm.

b. Zapinka A.60b-A.61 – zachowane 2 fragmenty kabłąka. Dł.: 1,5 cm; 1,2 cm.

Inwentarz towarzyszący: 2 fragmenty brązowej bransolety sztabkowej; nożyk żelazny typu Ia(?); ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (55–65 lat) płci żeńskiej; kości zwierzęce (1 fragment).

Datowanie: B2a/B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 38, pl. LXXXI.147:1,2; DĄBROWSKA 1980: 47, pl. 1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/871,872.

7.15. Grób 161, zniszczony

Zapinka A.60b-A.61b – zachowane: sprężynka, główka, fragment kabłąka.

Dł.: 3,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: przeszłik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (20–30 lat) płci żeńskiej(?).

Datowanie: B2a/B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 41, pl. LXXXVI.161:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/952.

7.16. Grób 171, jamowy

Zapinka A.61b. Zniekształcona. Dł.: ok. 7,5 cm (fig. 12: a).

Inwentarz towarzyszący: dwie brązowe zapinki kapturkowe typu

A.38/39; 2 stopione paciorki szklane; ceramika.

Inne znaleziska: kości dziecka (1–2 lata), płeć nieokreślona.

Datowanie: B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 42–43, pl. XCI.171:3; DĄBROWSKA, POZARYCYKA-URBAŃSKA 1978: fig. 14c.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV/7368/1001.

7.17. Grób 174, popielnicowy

Zapinka A.60b-A.61 – zachowana nóżka. Dł.: 3,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: główka przepalonej, brązowej zapinki trąbko-

watej; fragmenty brązowej bransolety typu Kamieńczyk; brązowe złącze ogniwo-

we; brązowe kółko ze skuwką; żelazna sprzączka półkolista typu M-L.D.1;

3 prostokątne okucia żelazne; okucie taśmowate; żelazne okucie i sprężyna zamka

szkatułki; paciorek melonowaty typu T-M.XVIII/171; przeszłik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (20–25 lat) płci żeńskiej(?); kości zwierzęce

(8 fragmentów).

Datowanie: B2a/B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 43, pl. XCIII.174:1; DĄBROWSKA 1980:

47, pl. 1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/1018.

7.18. Grób 177, popielnicowy

Zapinka A.57-A.60a – zachowane: nóżka, kabłąk. Dł.: 7,2 cm.

Inwentarz towarzyszący: igła brązowa; żelazna szpila hakowa; kolista

sprzączka żelazna typu M-L.C.13; fragment grotu żelaznego typu PK. V1; nóż że-

lazny typ IIc, fragment noża żelaznego; fragment żelaznego okucia rynienkowego;

fragmenty osetki; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (15–18 lat), płeć nieokreślona; kości zwi-

erzęce (4 fragmenty).

Datowanie: B2a(?).

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 44, pl. XCVI.177:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/1054.

7.19. Grób 190, popielnicowy

Zapinka A.60-A.61 – zachowane: odkształcony fragment nóżki, fragment sprężynki,

duży stop brązu (główka?). Dł.: 1,9 cm; 2,7 cm.

Inwentarz towarzyszący: brązowe okucie noża(?); paciorek melonowaty

typu T-M. XVIII.171; przeszłik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (7–17 lat), płeć nieokreślona.

Datowanie: B2a–B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 46, pl. CIII.190:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/1150,1151.

7.20. Grób 201b, jamowy

a. Zapinka A.60a. Dł.: 7,5 cm (**fig. 6: c**).

b. Zapinka A.60a – brak szpili. Dł.: 7,2 cm (**fig. 6: d**).

Inwentarz towarzyszący: 4 brązowe wisiory opasane; kółko brązowe, profilowane; żelazna sprzączka półkolistą, jednodzielna typu M-L. D.1; fragmenty paciorków z drutem brązowym; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (18–22 lat) płci żeńskiej; kości zwierzęce (3 fragmenty).

Datowanie: B2a(?).

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 48, pl. CVIII.201b: (a) – 11, (b) – 12; DĄBROWSKA 1980: 47, pl. 1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/1205,1075.

7.21. Grób 227, popielnicowy

Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowana nóżka. Dł.: 3,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragment sprężynki brązowej na żelaznej ośce o okrągłym przekroju; ceramika.

Inne znaleziska: kości dziecka (0 lat) płeć nieokreślona.

Datowanie: B2a(?).

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 51–52, pl. CXV.227:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/1326.

7.22. Grób 249, popielnicowy

Zapinka A.60a. Dł.: 7,5 cm (**fig. 6: e**).

Inwentarz towarzyszący: żelazna zapinka esowata typu A.148; nożyk żelazny typu IIb; okładzina kościana; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*alter iuvenis*) płeć nieokreślona; kości zwierzęce (3 fragmenty).

Datowanie: B2a/B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 55, pl. CXX.249:2.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV/7368/1446.

7.23. Grób 272, popielnicowy

a. Zapinka A.60a. Dł.: 6,5 cm (**fig. 6: f**).

b. Zapinka A.58/59. Dł.: 6,9 cm (**fig. 3: i**).

c. Zapinka A.60a – zachowane (z popielnicy): główka, kabłak, nóżka; z jamy: fragmenty sprężynki i szpili. Dł. odpowiednio: 6,9 cm i 6,5 cm (**fig. 6: g**).

Inwentarz towarzyszący: 2 przeszłiki gliniane; 2 fragmenty przepalanej osetki kamiennej; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (ponad 50 lat) płci żeńskiej; kości osobnika (25–35 lat) płci żeńskiej(?).

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 58, pl. CXXX.272:1,2,3.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV/7368/1508,1509,1510.

7.24. Grób 348, popielnicowy

a. Zapinka A.58/59. Wygięta i odkształcona, brak szpili. Dł.: ok. 7,2 cm (fig. 4: a).

b. Zapinka A.57-A.60a – zachowane: kabłąk z nóżką o 9 oczkach, fragment główki z haczykiem, 2 fragmenty sprężynki. Dł.: nie do określenia.

Inwentarz towarzyszący: dwie brązowe bransolety sztabkowe; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (wiek: brak danych) płci męskiej(?); kości zwierzęce (23 fragmenty).

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 69–70, pl. CLIX.348: (a) – 1, (b) – 2.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/1831,1832.

7.25. Grób 352, popielnicowy

Zapinka A.58/59. Mała, niestarannie wykonana. Szpila nadłamana. Dł.: 6,4 cm (fig. 4: b).

Inwentarz towarzyszący: sprzączka żelazna, kolista, jednodzielna typu M-L. C.13; 2 groty żelazne typu PK. X/XI i PK.VIII.3; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (25–35 lat) płci męskiej; kości osobnika (wiek nieokreślony) płci żeńskiej; kości zwierzęce (18 fragmentów).

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 70, pl. CLXI.352:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/1852.

7.26. Grób 381, popielnicowy

a. Zapinka A.60a – zachowane: kabłąk w dwóch fragmentach, ułamek sprężynki, fragment cięciwy.

Dł. kabłąka 7,5 cm (fig. 6: h).

b. Zapinka A.60a – zachowane: nadtopiony kabłąk, nóżka. Dł.: ok. 8 cm (fig. 6: i).

c. Zapinka oczkowana serii pruskiej. Całkowicie stopiona. Dł.: ok. 7 cm.

Inwentarz towarzyszący: dwie brązowe bransolety sztabkowe; żelazna klamerka esowata typu JW. A; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (55–65 lat) płci męskiej; kości osobnika (20–30 lat) płci żeńskiej przemieszane w trzech popielnicach; kości zwierzęce (10 fragmentów).

Datowanie: B2a/B2b.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1997: 75, pl. CLXXVI.381:1,2,3; DĄBROWSKA 1980: 47, pl. 1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7368/1972,1973,1974.

8. KARCZEWIEC, gm. Wierzbno, pow. Węgrów⁸⁶

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: T. Dąbrowska 1964.

8.1. Grób 13, jamowy

Zapinka A.60a. Brak dolnej części nóżki. Wcześniejsza szpila stopiona. Późniejsza szpila wsunięta między zwój sprężynki i fragment starej szpili. Dł.: 7,5. (**fig. 7: a**).

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*infans* I) płęć nieokreślona.

Datowanie: B2.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1973b: 389, 507, 516–517, pl. III 10.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-6557/23.

8.2. Grób 36, popielnicowy

Zapinka A.60b. Nadtopiona. Dł.: 7,8 cm (**fig. 9: i**).

Inwentarz towarzyszący: nożyk żelazny; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: B2.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1973b: 400, 507, , 516–517, pl. VI 2.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-6557/40.

8.3. Grób 48b, popielnicowy

a. Zapinka A.61b. Dł.: 8,7 cm (**fig. 12: b**).

b. Zapinka A.61a. Dł.: 7,4 cm (**fig. 11: c**).

c. Zapinka A.61b. Dł.: 8,5 cm (**fig. 12: c**).

Inwentarz towarzyszący: igła żelazna z patyną ogniową; 2 przęśliki gliniane; ceramika.

Inne znaleziska: przepalone kości osobnika (*adultus/maturus*) płci żeńskiej.

Datowanie: B2.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1973b: 403, 408, 507, 516–517, pl. I:10,20,21.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-6557/54,57,58.

9. KITKI, gm. Dzieżgowo, pow. Przasnysz, stan. 2 „Zielona Góra”⁸⁷

Typ stanowiska: cmentarzysko ciałopalne, kurhan.

Badania: J. Okulicz 1961.

9.1. Grób 39-40, jamowy

a. Zapinka A.60-A.61 – w dwóch fragmentach. Brak części sprężynki i cięciwy.

Dł.: ok. 8 cm.

b. Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowana nóżka. Dł.: 3,2 cm.

Inwentarz towarzyszący: dwie brązowe bransolety sztabkowe (ANDRZEJOWSKI 1995: fig. 3); ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

⁸⁶ Obecnie gm. Wierzbno, pow. Węgrów, woj. mazowieckie.

⁸⁷ Obecnie gm. Dzieżgowo, pow. Mława, woj. mazowieckie.

Piśmiennictwo: OKULICZ 1970 pl. I,2.

Miejsce przechowywania: MZZ.

10. KLESZEWO, gm. Pułtusk, pow. Pułtusk⁸⁸

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: S. Woyda 1965–1971.

10.1. Grób 132 (typ pochówka: brak danych)

Zapinka A.60b – w dwóch fragmentach. Dł.: 7 cm (**fig. 10: a**).

Inwentarz towarzyszący: zapinka brązowa typu A.38/39, z wąską nóżką [ANDRZEJOWSKI 1994: fig. 8(o)]; zapinka brązowa typu A.38/39, nadtopiona i we fragmentach; dwie bransolety sztabkowe (ANDRZEJOWSKI 1995: fig. 3); dwie połowy zniszczonej kuli brązowej z ornamentem i otworem; 2 wisiory opasane; sprzączka jednodzielna o półkolistej ramie; 6 brązowych rozdzielaczy; 6 prostokątnych, brązowych okuć z dwoma nitami; prostokątne okucie brązowe z ornamentem z kóelek i czterema nitami; igła brązowa; nit brązowy; 6 paciorków melonowatych; 24 fragmenty stopionego szkła; 2 paciorki szklane; 3 przęśliki gliniane; miniaturowe naczynie gliniane⁸⁹.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/115.

10.2. Grób 141, jamowy

Zapinka A.60-A.61 – zachowana górna część. Dł.: 3 cm.

Inwentarz towarzyszący: zapinka brązowa typu A.68; fragment małego otoczaka; przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/122.

10.3. Grób 262 (typ pochówka: brak danych)

a. Zapinka A.57. Dł.: 7,3 cm (**fig. 3: a**).

b. Zapinka A.60a. Dł.: 7,1 cm (**fig. 7: b**).

Inwentarz towarzyszący: astragal z otworem.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/221.

10.4. Grób 282 (typ pochówka: brak danych)

a. Zapinka A.60a. Dł.: 8,8 cm (**fig. 7: c**).

b. Zapinka A.58/59. Dł.: 7,8 cm (**fig. 4: c**).

⁸⁸ Obecnie gm. Pułtusk, pow. Pułtusk, woj. mazowieckie.

⁸⁹ W opisach inwentarza pochówek z Kleszewa brak jest danych na temat ceramiki.

Inwentarz towarzyszący: fragment bransolety sztabkowej (ANDRZEJOWSKI 1995: fig. 3); bransoleta o kolbowatych zakończeniach.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/237.

10.5. Znaleźisko luźne

Zapinka A.57. Nadtopiona. Fragment sprężynki. Dł. zapinki: 7,2 cm (fig. 3: b).

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/837.

10.6. Grób 365, popielnicowy

Zapinka A.60b-A.61 – w dwóch fragmentach. Brak szpili. Dł.: 3,5 i 3,3 cm.

Inwentarz towarzyszący: dwie brązowe zapinki inkrustowane srebrem typu A.II/IV,3,3 [ANDRZEJOWSKI 1994: 105, fig. 11(b)]; żelazny klucz, okucie i sprężyna zamka szkatułki; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/299.

10.7. Grób 383 (typ pochówki: brak danych)

Zapinka A.57-A.60a – zachowane: kabłąk, nóżka, fragmenty szpili, ciężki i sprężynki. Dł.: fragmentów kabłąka i nóżki: 1,2 cm, 2,1 cm, 2,6 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragmenty inkrustowanej srebrem zapinki trąbkowatej; fragmenty dwóch bransolet sztabkowatych (ANDRZEJOWSKI 1995, fig. 3); srebrny wisiołek kapsułkowaty; fragment szpili brązowej, o silnie profilowanej główce; jednodzielna sprzączka żelazna, o półkolistej ramie; przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/314.

10.8. Grób 403, popielnicowy

Zapinka A.60b-A.61 – zachowane: główka, fragment sprężynki. Dł.: 2,6 cm.

Inwentarz towarzyszący: sprężynka i oś zapinki; 2 fragmenty stopionego brązu.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/327.

10.9. Grób 452, popielnicowy

Zapinka A.60b – zachowane: główka, sprężynka, kabłąk. Oczka na główce i dole kabłąka. Dł.: 4,3 cm.

Inwentarz towarzyszący: brak danych.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/363.

10.10. Grób 515, popielnicowy

a. Zapinka A.60b – brak sprężynki i szpili. Dł.: 8 cm (**fig. 10: b**).

b. Zapinka A.60b-A.61 – zachowane: kabłąk, sprężynka. Dł.: 3,6 cm.

Inwentarz towarzyszący: klucz żelazny w okuciu zamka szkatułki i sprężyna; przęślik gliniany; kamienie.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/410.

10.11. Znalezisko luźne

Zapinka A.61a – zachowana nóżka. Dł.: 3,4 cm.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM⁹⁰.

10.12. Grób 537, popielnicowy

a. Zapinka A.60a – w dwóch fragmentach. Brak części szpili. Dł.: 7,3 cm (**fig. 7: d**).

b. Zapinka A.58/59 – w dwóch fragmentach. Brak szpili. Dł.: 7,3 cm (**fig. 4: d**).

c. Zapinka A.57-A.60a – zachowane: kabłąk, nóżka, sprężynka, fragment szpili.

Dł. kabłąka: 5,8 cm.

Inwentarz towarzyszący: żelazny klucz, okucie i sprężyna zamka szkatułki; 2 prostokątne okucia żelazne z 3 nitami.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/433.

10.13. Grób 538 (typ pochówka: brak danych)

Zapinka A.60a – zachowane: fragment główki, cięciwa, nadtopiona i zniekształcona sprężynka, 2 fragmenty kabłąka. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/434.

10.14. Znalezisko luźne

Zapinka oczkowa serii pruskiej – zachowana nóżka. Dł.: 4 cm.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/852.

⁹⁰ Nr inw. polowego: ar 14/s.4/67.

10.15. Znaleźisko luźne

Zapinka A.60b-A.61 – zachowana główka. Dł.: 3,5 cm.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/A/890.

11. KOŁACZ, gm. Mrozy, woj. siedleckie, stan. 2⁹¹

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: W. Wolska 1976.

11.1. Grób 34 (typ pochówku: brak danych)

Zapinka A.57-A.60a – zachowane: 2 fragmenty kabłąka, nóżka Dł.: 1,8 cm; 1,3 cm; 3,6 cm.

Inwentarz towarzyszący: zapinka z grupy A.III zbliżona do zapinek oczkowatych serii pruskiej, 2 fragmenty podobnej zapinki zbliżonej do zapinek oczkowatych serii pruskiej; grzechotka gliniana; przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak danych.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-7628/59.

12. KOŁOZĄB, gm. Sobocin, woj. ciechanowskie, stan. 3⁹²

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: J. Pyrgała 1961–1969.

12.1. Grób 153, jamowy

Zapinka A.60b – zachowane: nóżka, fragment kabłąka z grzebykiem. Dł.: 4,6 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: TOMASZEWSKA 1991.

Miejsce przechowywania: IAIE PAN.

12.2. Grób 188, popielnicowy

Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowana nóżka. Dł.: 3,9 cm.

Inwentarz towarzyszący: żelazna sprzączka jednodzielna o ramie półkolistej z ruchomym kołcem; żelazne okucie zamka szkatułki oraz klucz; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (dorosłego) pięć nieokreślona.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: TOMASZEWSKA 1991.

Miejsce przechowywania: IAIE PAN.

⁹¹ Obecnie gm. Mrozy, pow. Mińsk Mazowiecki, woj. mazowieckie.

⁹² Obecnie gm. Sobocin, pow. Płońsk, woj. mazowieckie.

13. ŁAJSKI, gm. Skrzyszew lub gm. Jabłonna, woj. stołeczne⁹³

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: A. Kruk, 1977–1979.

13.1. Znaleźisko luźne⁹⁴

Zapinka A.57-A.60a – zachowane: kabłąk, nóżka. Dł.: ok. 6 cm.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: LIANA 1961: 216, Pl. II, GĄDZIKIEWICZ 1949: 79–82.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-301/20.

13.2. Obiekt 50 (typ pochówku: brak danych)

Zapinka A.60-A.61 – zachowane: główka, 3 fragmenty szpili, 5 fragmentów stopionego brązu. Dł.: główki 2,3 cm.

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniiany; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: KRUK 1982: 3.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/355/77.

13.3. Grób 93, popielnicowy**a.** Zapinka A.58/59. Dł.: 8,9 cm (**fig. 4: e**).**b.** Zapinka A.60a. Dł.: 7,5 cm (**fig. 7: e**).

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniiany; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: KRUK 1982: 2.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/594/78.

13.4. Grób 121, popielnicowy

Zapinka A.57-A.60a – zachowana nóżka. Dł.: 3,4 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: KRUK 1978: 7.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/705/78.

13.5. Grób 136**a.** Zapinka A.60-A.61 – zachowane: główka, sprężynka, fragment cięciwy, szpila. Dł.: 2,7 cm.**b.** Zapinka A.60-A.61 – zachowane: główka wraz ze sprężynką i fragmentem cięciwy. Dł.: 2,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: klucz żelazny; szpila żelazna; przęślik gliniiany; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

⁹³ Obecnie gm. Wieliszew, pow. Legionowo, woj. mazowieckie.⁹⁴ Zapinka przypadkowo znaleziona w roku 1949 na polu W. Peterka.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/785/78.

13.6. Grób 143, jamowy

Zapinka A.60b. Dł.: 6,7 cm (**fig. 10: c**).

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: KRUK 1980: 1.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/838/79.

13.7. Grób 160, popielnicowy

Zapinka A.60b-A.61b – zachowana główka wraz ze szpilą. Dł.: 3,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragment zapinki⁹⁵; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: KRUK 1980: 5.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/939/79.

13.8. Grób 208

Zapinka A.60b-A.61 – zachowane: fragment kabłąka, cięciwa, sprężynka, haczyk, fragment nóżki lub kabłąka. Dł.: 2,9 cm.

Inwentarz towarzyszący: klucz żelazny; sprzączka; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MSHM, nr inw. MSHM/1194/79.

14. MODŁA, gm. Wiśniewo, woj. ciechanowskie⁹⁶

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: A. Grzymkowski, 1978–1984.

14.1. Grób 32/78, bezpopielnicowy, obsypany resztkami stosu

a. Zapinka A.57. Dł.: 7,33 cm, waga: 28,412 g (**fig. 3: c**).

b. Zapinka A.58/59 – w 4 fragmentach. Dł.górnej części: 4,9 cm, waga: 18,181 g (**fig. 4: f**).

Inwentarz towarzyszący: żelazna sprężyna zamka szkatułki; przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: B1/B2.

Piśmiennictwo: GRZYMKOWSKI, 1986: 249–250, fig. 11c (a), 11d (b).

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/459.

14.2. Grób 4/79, jamowy, obsypany resztkami stosu

Zapinka A.58/59. Zdeformowana przez ogień. Dł.: 8,1 cm, waga: 16,910 g.

⁹⁵ Brak w zbiorach MSHM.

⁹⁶ Obecnie gm. Wiśniewo, pow. Mława, woj. mazowieckie.

Inwentarz towarzyszący: fragment nóżki, prawdopodobnie zapinka oczkowej; szydło żelazne; przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/485.

14.3. Grób 17/79, bezpopielnicowy obsypany resztkami stosu

Zapinka A.57-A.60a – zachowane: sprężynka z cięciwą i haczykiem, nóżka, fragment szpili. Dł.: brak danych, waga: 22,028 g.

Inwentarz towarzyszący: zdeformowana brązowa zapinka trąbkowata; fragment brązowej bransolety sztabkowej (ANDRZEJOWSKI 1995: fig. 3); fragment igły brązowej z zarysem uszka; fragment klamry hakowej z nitom, żelaznej typu 2a (MADYDA-LEGUTKO1990: 165–167, 177, nr 9); żelazne okucie rynienkowe; paciorek melonowaty; paciorek gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: GRZYMKOWSKI 1986, fig. 16r.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/493.

14.4. Grób 2/80, bezpopielnicowy, czysty

Zapinka A.60-A.61 – zachowane: kabłąk z haczykiem, nóżka. Zdeformowane.

Dł.: 5,2 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragment zdeformowanej zapinki (sprężynka z brązu i żelaza).

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/519.

14.5. Grób 17/80, popielnicowy, obsypany resztkami stosu

a. Zapinka A.58/59. Nadtopiona. Dł.: 7,6 cm (**fig. 4: g**).

b. Zapinka A.60a. Pęknięty kabłąk, brak szpili. Dł.: 8,2 cm.

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: GRZYMKOWSKI 1986, fig. 14d (a), 14e (b).

Miejsce przechowywania: MZZ/A/528.

14.6. Grób 3/82, bezpopielnicowy, czysty

a. Zapinka A.58/59. Dł.: 8,6 cm, waga: 29,168 g (**fig. 4: h**).

b. Zapinka A.60a. Pęknięta pochewka. Dł.: 8,7 cm, waga: 26,912 g (**fig. 7: g**).

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/774.

14.7. Grób 47/82, popielnicowy, obsypany resztkami stosu
Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowana nóżka. Dł.: 3,8 cm.

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/801.

14.8. Grób 50/82, bezpopielnicowy, obsypany resztkami stosu
Zapinka A.57-A.60a – zachowane: kabłąk, nóżka, fragment sprężynki, fragment szpili. Dł.: 0,51 cm, waga: 18,931 g.

Inwentarz towarzyszący: żelazny klucz i sprężyna wraz z częścią zapadki zamka szkatułki; szpila żelazna, tordowana; przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/803.

14.9. Znalezisko luźne

Zapinka A.61 – zachowane: nóżka, fragment kabłąka. Dł.: 5,3 cm, waga: 11,779 g.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/771/1.

14.10. Grób 4/83, bezpopielnicowy, obsypany resztkami stosu

Zapinka A.60a. Zdeformowana. Dł.: 7,9 cm, waga: 24,370 g (**fig. 7: h**).

Inwentarz towarzyszący: kłamra hakowa żelazna, 2a (MADYDA-LEGUTKO 1990: 165–167, 177: 39); okucie blaszkowate żelazne, prostokątne, z nitami.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/927.

14.11. Grób 6/83, bezpopielnicowy, obsypany resztkami stosu

Zapinka A.60a. Dł.: 0,745 cm, waga: 27,144 g (**fig. 7: i**).

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/929.

14.12. Grób 18/83, bezpopielnicowy, obsypany resztkami stosu

Zapinka A.60-A.61. Zdeformowana, w dwóch częściach. Brak szpili i fragmentu kabłąka. Dł.: ok. 7 cm. Waga 21,501 g.

Inwentarz towarzyszący: bransoleta sztabkowata (ANDRZEJOWSKI 1995: fig. 3); 2 zakończenia pasa brązowe, profilowane; dwie nakładki na pas brązowe,

prostokątne, z dwoma nitami; okucie pasa prostokątne, blaszkowate, z dwoma nitami; sprzączka półkolista, żelazna; przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/936.

14.13. Grób 21/83, bezpopielnicowy, obsypany resztkami stosu.

Zapinka A.61a. Dł.: 7,2 cm, waga: 22,776 g (**fig. 11: d**).

Inwentarz towarzyszący: szpila z rozplaszczoną lub uszkodzoną główką, brązowa; igła brązowa; klucz i okucie zamka szkatułki żelazne; 2 okucia żelazne; przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/937.

14.14. Grób 26/83, popielnicowy, czysty

Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowane: nóżka, fragment sprężynki.

Dł.: 0,27 cm. Waga całości: 8,132 g.

Inwentarz towarzyszący: dwie bransolety typu Kamieńczyk (ANDRZEJOWSKI 1995: fig. 7); sprzączka półkolista, żelazna.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/940.

14.15. Grób 29/83, bezpopielnicowy, czysty

a. Zapinka A.60a. Wypukłe oczka na główce i dole kabłąka. Dł.: 7,7 cm, waga: 17,357 g (**fig. 8: a**).

b. Zapinka A.61a. Dł.: 7,5 cm, waga: 20,295 g (**fig. 11: e**).

Inwentarz towarzyszący: zapinka w dwóch częściach, grupa II typu A.38/39; igła brązowa; bransoleta sztabkowata (ANDRZEJOWSKI 1995: fig. 3); sprzączka półkolista, brązowa; sprzączka półkolista, żelazna, jednodzielna; klucz żelazny, sprężyna i okucie zamka szkatułki; paciorek melonowaty; paciorek szklany; 2 przęśliki gliniane.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/943.

14.16. Grób 1/84, bezpopielnicowy, obsypany resztkami stosu

Zapinka A.60a. Dł.: 7,8 cm (**fig. 8: b**).

Inwentarz towarzyszący: para ostróg krzesłowatych żelaznych, z nitami; szydło żelazne; sprzączka półkolista, żelazna; złącze ogniwkowe, żelazne; płytką prostokątną, żelazną.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: MZZ, nr inw. MZZ/A/1070.

15. NADKOLE, gm. Łochów, woj. siedleckie, stan. 2⁹⁷

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: J. Andrzejowski 1982–1984.

15.1. Grób 22A, popielnicowy

Zapinka A.60b-A.61 – zachowane: kabłąk z haczykiem, fragment nóżki, fragment cięciwy, fragment szpili. Nóżka zdeformowana. Dł.: 2,9 cm; 3,4 cm.

Inwentarz towarzyszący: umbo żelazne typu J.7b; grot żelazny typu V/1-2; nóż żelazny; sprzączka żelazna, jednodzielna o półokrągłej ramie AD1⁹⁸; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (25–30 lat) płci męskiej.

Datowanie: faza 1b.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 21, pl. XVII.22:5.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/168,173.

15.2. Grób 24, popielnicowy

Zapinka A.60b-A.61 – zachowane: nóżka, główka, fragmenty sprężynki. Dł.: 4,0 cm; 2,8 cm (fig. 8: f).

Inwentarz towarzyszący: 2 fragmenty bransolety sztabkowatej; żelazna klamra hakowa i skuwka typu 1a; przęślik gliniany; kilkanaście grudek stopionego brązu; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (35–40 lat) płci żeńskiej; pojedyncze kości: owcy/kozy, żurawia.

Datowanie: faza 2a.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 21–22, pl. XX.24:4.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/194.

15.3. Grób 26, popielnicowy

Zapinka oczkowanej serii pruskiej – zachowane: kabłąk, fragment nóżki, fragment sprężynki z cięciwą. Zdeformowane. Dł.: ok. 8 cm.

Inwentarz towarzyszący: dwie zapinki brązowe typu A.II/IV,3.2a; klamerka esowata, srebrna, z zagiętymi końcami typu A; sprężyna żelazna i okucie zamka szkatułki typu AK VIB; przęślik gliniany; otoczek z krzemienia pomorskiego przepalony (tzw. jaskółczy chlebek); ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (40–45 lat) płci męskiej; kości dziecka (ok. 3 lata) płęć nieokreślona; nieliczne kości: owcy/kozy, kury.

Datowanie: faza 2b.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 22, pl. XXII.26:6.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/211.

⁹⁷ Obecnie gm. Łochów, pow. Węgrów, woj. mazowieckie.

⁹⁸ Skróty za ANDRZEJOWSKI 1998.

15.4. Grób 30, popielnicowy

Zapinka A.60a. Dł.: 6,4 cm (**fig. 8: c**).

Inwentarz towarzyszący: brązowa zapinka oczkowata serii głównej typ A.52/53; nóż żelazny o zagiętym ostrzu; ceramika.

Inne znaleziska: kości dziecka (ok. 4 lata) płęć nieokreślona.

Datowanie: faza 1b.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 23, pl. XXIII.30:6.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/237.

15.5. Grób 36, popielnicowy

Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowana nóżka. Stopiona. Dł.: 3,8 cm.

Inwentarz towarzyszący: zapinka brązowa, A.39; kilkadziesiąt drobnych grudek stopionego brązu; małe ułamki drutu brązowego; żelazna oś sprężynki zapinki brązowej, być może identycznej z opisaną powyżej; fragment brązowej bransolety sztabkowej; jednodzielna sprzączka z półokrągłą ramą, żelazna, AD1; owalne, okucie zamka kasetki żelazne typu AK VIA, klucz oraz sprężyna; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (35–45 lat) płęć żeńskiej; kilka kości bydła, owcy, świni; jedna kość kurza.

Datowanie: faza 2b.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998:24, pl. XXVI.36:3.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/264.

15.6. Grób 56, popielnicowy

Zapinka A.58/59. (A.57/58 wg ANDRZEJOWSKI 1998). Dł.: 7,2 cm (**fig. 4: i**).

Inwentarz towarzyszący: klamerka esowata brązowa typu A; główka brązowej szpili hakowej; 3 przęśliki gliniane; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (40–45 lat) płęć męskiej (?).

Datowanie: faza 1b.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 30, pl. XLI.56:8.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/476.

15.7. Grób 57, popielnicowy

Zapinka A.60b-A.61 – zachowane: fragment główki ze sprężynką. Dł.: 2,3 cm.

Inwentarz towarzyszący: półksiężycowata brzytwa żelazna; sprzączka jednodzielna o półokrągłej ramie, żelazna typu AD1; okucie żelazne, prostokątne, z dwoma nitami; kilkadziesiąt silnie przepalonych fragmentów otoczków z krzemienia pomorskiego (tzw. jaskółczych chlebków) w tym 2 krzesiwa(?); ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (30–40 lat) płęć męskiej(?); kilka kości kury; jedna kość ssaka(?).

Datowanie: faza 2a(?).

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 30, pl. XL.57:4.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/487.

15.8. Grób 58A, popielnicowy

a. Zapinka A.60b – zachowane: nóżka, kabłąk. Nóżka zdeformowana. Dł.: 7,2 cm (**fig. 10: d**).

b. Zapinka. A.60-A.61 – zachowane: nóżka, kabłąk. Zdeformowane. Dł.: 6,6 cm.

c. Zapinka A.60b-A.61 – zachowane: nóżka, kabłąk. Dł.: 2,8 cm.

Inwentarz towarzyszący: 4 fragmenty bransolety sztabkowatej; fragment blaszki brązowej, złamanej, nadtopionej; kilkanaście małych grudek stopionego brązu; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (20–25 lat) płci żeńskiej; kilka kości nieokreślonego ssaka i ptaka.

Datowanie: faza 2a.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 30, pl. XLIII.58A: 3, 4, 5.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/484:1,2,3.

15.9. Grób 59, popielnicowy

Zapinka A.61a – zachowane: kabłąk, nóżka, 3 fragmenty sprężynki. Sprężynka odłamana, stopiona. Haczyk reperowany przez przynitowanie do główki. Dł.: 8,2 cm (fig. 11: f).

Inwentarz towarzyszący: brązowa bransoleta typu Kamieńczyk; ok. 30 grudek stopionego brązu; okucie zamka szkatułki żelazne typu AK IV/VB(?) oraz sprężyna; dwie duże bryłki stopionego szkła; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*maturus*) płeć nieokreślona; kilka kości: owcy/kozy, kury.

Datowanie: faza 1b.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998:31, pl. XLIII.59:8.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/519.

15.10. Grób 68, popielnicowy(?), zniszczony

Zapinka A.61b. We wkopie obok grobu. Dł.: 9,7 cm (fig. 12: d).

Inwentarz towarzyszący: fragment nóżki zapinki brązowej typu A.IV(?); 9 grudek stopionego brązu; jednodzielna sprzączka o półokrągłej ramie, żelazna typu AD1; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (późny *adultus*/wczesny *maturus*) płci męskiej; jedna kość owcy/kozy.

Datowanie: faza 2a?

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 33, pl. XLV.68:7.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/566.

15.11. Grób 69, popielnicowy

Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowany fragment nóżki. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: 6 połamanych i nadtopionych fragmentów bransolety sztabkowatej; 44 grudki stopionego brązu; sprzączka żelazna o jednodzielnej, półokrągłej ramie typu AC13/AD1; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (20–25 lat) płci żeńskiej; kości dziecka (ok. 11 lat) płeć nieokreślona.

Datowanie: faza 2a.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 33.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/585.

15.12. Grób 74, popielnicowy

Zapinka A.61a – zachowane: nóżka, fragment kabłąka. Odkształcone i nadtopione. (A.60? – ANDRZEJOWSKI: 1990).

Inwentarz towarzyszący: fragment spiralki z drutu brązowego o przekroju prostokątnym; około 35 grudek stopionego brązu; około 30 okruchów przepalonego szkła; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości dziecka (4–5 lat) płęć nieokreślona; jedna kość kury.

Datowanie: faza 2a.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 34, pl. XLIX.74:3.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/594.

15.13. Grób 86, popielnicowy

Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowane: fragment nóżki, 2 fragmenty sprężynki. Zdeformowane i stopione. Dł.: 2,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragment zdobionego okucia pasa(?) z blaszki brązowej ze śladem otworu do nitu; fragment ramy dwudzielnej sprzączki brązowej typu AG49(?); 20 grudek stopionego brązu; krzesiwo żelazne typu IA2b; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (średni *maturus*) płci męskiej.

Datowanie: faza 2a.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 36–37, pl. LIV.86:4.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/676.

15.14. Grób 94, popielnicowy

Zapinka A.60a – zachowane: fragmenty kabłąka z haczykiem i sprężynką, fragmenty nóżki. Przepalone i stopione. Dł.: 3,0 cm; 2,5 cm; 2,5 cm; 2,0 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragment nadtopionej igły brązowej; ok. 30 grudek stopionego brązu i drobne ułamki blaszek brązowych; żelazne okucie zamka szkatułki typu AKIV/VB; bryłka stopionych paciorków szklanych; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (35–45 lat) płci żeńskiej (?); kilkanaście kości kurzych.

Datowanie: faza 2a.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 38, pl. LVII.94:8.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/740,741.

15.15. Grób 113, popielnicowy

a. Zapinka A.60b – zachowane: główka, fragment kabłąka, fragment kabłąka z fragmentem nóżki, fragment nóżki, fragment sprężynki ze szpilą. Dł.: brak danych (fig. 10: e).

b. Zapinka A.60b-A.61b – zachowane: główka, kabłąk, nóżka. 2 wypukłe oczka na główce. Dł.: 3,8 cm; 2,9 cm; 1,2 cm; 2,4 cm (fig. 12: i).

Inwentarz towarzyszący: nóżka i 2 fragmenty sprężynki zapinki brązowej typu A.38/39(?); 3 fragmenty brązowej bransolety sztabkowej; brązowa klamerka esowata typu A; profilowana szpila brązowa, zbliżona do typów 64–65 grupy IVa; uszkodzona i nadtopiona igła brązowa; 12 grudek stopionego brązu i drobnych ułamków przedmiotów brązowych; żelazna sprzączka jednodzielna typu

AC13/AD1; żelazne okucie pasa, z 1 nitem; szydło żelazne; żelazne okucie zamka szkatułki typu AK VA oraz sprężyna i klucz; wisiorzek gliniany, imitujący paciorki melonowate; paciorek cylindryczny, gliniany; 4 całe i 2 fragmenty paciorków melonowatych; kilkadziesiąt grudek stopionych i przepalonych paciorków szklanych; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (wczesny *maturus*) płci żeńskiej; kilka kości owcy/kozy oraz kury.

Datowanie: faza 2a.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 42, pl. LVIII.113: (a) – 9, (b) – 10.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/857,870.

15.16. Grób 114, popielnicowy

a. Zapinka A.60a – z częściowo odłamaną szpilą. Dł.: 8 cm (**fig. 8: d**).

b. Zapinka A.60a – zachowane: fragment kabłąka, szpila, fragment cięciwy, zdeformowana nóżka; fragment zdeformowany. Dł.: 3,9 cm; 1,8 cm.

Inwentarz towarzyszący: brązowa zapinka z dwoma grzebykami typu A.109/110; nadtopiona główka srebrnej szpili grupy IVa, zbliżona do typu 64/67; kilkadziesiąt drobnych fragmentów dwóch srebrnych paciorków filigranowych; grudka stopionego srebra; fragmenty dwóch bransolet typu Kamieńczyk; fragment paciorka z blachy brązowej; brązowy wisiorzek trójkątny ze sprężynkowym zaczepem; kilka małych ułamków nadtopionej igły brązowej; 2 całe i fragmenty 2 kolejnych brązowych złączy ogniwkowych; ok. 50 grudek stopionego brązu; żelazna sprzączka jednodzielna o półokrągłej ramie typu AD1; fragmenty prostokątnych blaszek żelaznych (nakładek pasa?); żelazne okucie zamka szkatułki typu AK VIB, oraz 3 fragmenty żelaznej sprężyny, klucz i skuwka zamka szkatułki; 2 paciorki melonowate; kilkadziesiąt fragmentów paciorków szklanych mozaikowych; 2 stopione paciorki szklane z „oczkami”; kilkadziesiąt fragmentów stopionych paciorków szklanych; 2 fragmenty przepalonego granitu; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (20–25 lat) płci żeńskiej; jedna kość świni.

Datowanie: faza 1b.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 42–43, pl. LXX.114: (a) – 5, (b) – 6.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/888,901.

15.17. Grób 119D, popielnicowy

a. Zapinka A.61b – zachowane: nóżka, fragment kabłąka. Zdeformowane i stopione. Dł.: nóżki 3 cm.

b. Zapinka A.60b-A.61b – zachowane: nóżka, fragment kabłąka. Zdeformowane i stopione. Dł.: 3 cm.

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: brak.

Datowanie: faza 2a?.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 44, pl. LXXIV.119D: (a) – 3, (b) – 4.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/991.

15.18. Grób 120, popielnicowy

Zapinka A.61a – zachowane: kabłąk z nóżką, cięciwa. Dł.: 6,5 cm (**fig. 11: g**).

Inwentarz towarzyszący: żelazna zapinka typu A.148; 7 grudek stopionego brązu; ceramika.

Inne znaleziska: kości dziecka (średni *infans* I) płęć nieokreślona.

Datowanie: faza 2b.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 45, pl. LXXI.120:5.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/997.

15.19. Grób 124, popielnica II

Zapinka A.61a – zachowany fragment kabłąka z nóżką. Dł.: 5,6.

Inwentarz towarzyszący: dwie brązowe zapinki typu A.II/IV.3.1a; ułamek trzonu igły brązowej; kółko brązowe ze skuwką; kilka drobnych fragmentów stopionego brązu; klucz żelazny; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (30–35 lat) płęć żeńskiej; kilka kości świni i jedna kość kurza.

Datowanie: faza 2b.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 46, pl. LXXVII.124:9.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/1028.

15.20. Grób 132, popielnicowy

Zapinka oczkowata seriei pruskiej. Całkowicie stopiona. Dł.: 5,8 cm.

Inwentarz towarzyszący: 3 grudki stopionego brązu; uszkodzony gładzik z drobnokrystalicznego piaskowca; okruchy przepalonego granitu; ceramika.

Inne znaleziska: kości dziecka (późny *infans* I – wczesny *infans* II) płęć nieokreślona; kilkadziesiąt kości dwóch kur.

Datowanie: faza 2a?.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998:48, pl. LXXXII.132:4.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/1088.

15.21. Grób 138, popielnicowy

Zapinka A.60-A.61 – zachowane: fragment nóżki, fragment główki z ułamanymi nasadami sprężynki i haczyka. Dł.: 1,4 cm; 1,1 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragment bransolety sztabkowej; 8 grudek stopionego brązu; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (późny *iuvēnis* – wczesny *maturus*) płęć żeńskiej; kilka kości ssaka.

Datowanie: faza 2a.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 49, pl. LXXXIV.138:4.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/1111.

15.22. Grób 140, popielnicowy, zniszczony

Zapinka oczkowata seriei pruskiej – zachowana nóżka. Stopiona i odkształcona. Z pochewką stopiony fragment szpili. Dł.: 3,3 cm.

Inwentarz towarzyszący: fragment przęślika glinianego; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (25–35 lat) płęć żeńskiej; kilka kości owcy/kozy i kury.

Datowanie: faza 2a(?).

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 49, pl. LXXXIV.140:3.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/1112.

15.23. Znaleźisko luźne

Zapinka A.60b-A.61b – zachowane: fragment kabłąka, fragment sprężynki. Dł.: ok. 4 cm (fig. 12: e).

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 51, pl. LXXXVII:7.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/795.

15.24. Znaleźisko luźne

Zapinka A.60b – zachowane: nóżka, fragment kabłąka, sprężynka, fragment główki. Dł.: 5,8 cm.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 51, pl. LXXXVII:1.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283/1180.

15.25. Znaleźisko luźne

Zapinka A.60-A.61 – zachowany fragment główki. Dł.: 3,3 cm.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 51, pl. LXXXVII:3.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283.

15.26. Znaleźisko luźne

Zapinka oczkowa serii pruskiej – zachowana nóżka. Silnie stopiona. Dł.: 3,9 cm.

Piśmiennictwo: Andrzejowski 1998: 51, pl. LXXXVII:4.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283.

15.27. Znaleźisko luźne

Zapinka A.60-A.61 – zachowana główka. Dł.: 3,3 cm.

Piśmiennictwo: ANDRZEJOWSKI 1998: 51, pl. LXXXVII:2.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8283.

16. NIECIEPLIN, pow. Garwolin⁹⁹

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: M. Drewno 1928.

16.1. Grób III, jamowy

Zapinka A.60b-A.61b – zachowany górny fragment. Zniekształcony. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: zapinka A.162, żelazna; nóż żelazny; krzesiwo żelazne; nit żelazny; ceramika.

Inne znaleziska: niewielka ilość spalonych kości ludzkich.

Datowanie: przełom II i III wieku n.e.

Piśmiennictwo: KOZŁOWSKA 1958: 340–341, pl. CIX, 21.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-363/2.

16.2. Grób XV, popielnicowy

Zapinka oczkowa serii pruskiej – zachowana nóżka (blaszka brązowa wg Kozłowskiej). Dł.: 3,1 cm.

⁹⁹ Obecnie gm. Garwolin, pow. Garwolin, woj. mazowieckie.

Inwentarz towarzyszący: zapinka brązowa – 5 odmiana zapinek trąbkowatych; szpila hakowa z tordowanym trzonem, brązowa; sprzączka jednodzielna, o ramie kolistej, żelazna; okucie zamka kasetki żelazne, prostokątne; dwie skuwki z taśmy żelaznej, prostokątne; 3 grudki przepalonego, wielobarwnego szkła; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: KOZŁOWSKA 1958: 346, pl. CX, 23.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-363/17.

17. NIEDANOWO gm. Kozłowo, pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie, stan. 2

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: W. Ziemińska-Odojowa 1960–1973.

17.1. Grób 27, popielnicowy¹⁰⁰

a. Zapinka A.60a – z odgiętą sprężynką. Dł.: 7,3 cm (**fig. 8: e**).

b. Zapinka oczkowa serii pruskiej – zachowana nóżka. Dł.: 5 cm.

Inwentarz towarzyszący: brązowa zapinka A.109/110, fragmenty stopionego brązu, gładzik kamienny, ceramika.

Inne znaleziska: kości ludzkie.

Datowanie: B2a (?)¹⁰¹.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 16, pl. VIII.27: (a) – 2, (b) – 3.

Miejsce przechowywania: MWiM.

17.2. Grób 91, szkieletowy

a. Zapinka A.60a. Dł.: 6,4 cm (**fig. 8: g**).

b. Zapinka A.60a. Dł.: 6,2 cm (**fig. 8: h**).

Inwentarz towarzyszący: dwie bransolety sztabkowe; igła brązowa z nadłamanym uchem; sprzączka żelazna, o półkolistej ramie typu M-L. Dł.; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (18–20 lat) płci żeńskiej.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 24–25, pl. XXVII.91: (a) – 2, (b) – 1; ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1961a: 152–154.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 102/79, 103/79.

17.3. Grób 104, szkieletowy

a. Zapinka A.60a. Dł.: 7,6 cm (**fig. 8: i**).

b. Zapinka A.58/59. Dł.: 7,5 cm (**fig. 5: a**).

¹⁰⁰ W katalogu pominięto pochówki nr: 89, 235 oraz 623, wymieniane przez W. Ziemińską-Odojową jako zawierające fragmenty zapinek serii pruskiej. Fragmentów tych nie można z całą pewnością określić jako należących do serii pruskiej. Fragment z grobu 89 jest bardzo zniszczony; w grobie 235 znaleziono główkę z ramionami, bez oczek z, okrągła w przekroju sprężynką, może więc być to fragment zapinki A.53 lub A.58/59. W grobie 623 wystąpił tylko fragment sprężynki i cięciwy o przekroju okrągłym).

¹⁰¹ Skrót za ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999

Inwentarz towarzyszący: igła brązowa z uszkodzonym, łódkowatym uchem; fragment sprzączki(?) żelaznej; paciorek szklany typu T-M. 223b; kulka gliniana; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (40–50 lat) płci żeńskiej (?).

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 27, pl. XXXII.104: (a) – 1, (b) – 2; ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1961b: 624–625.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 137/79, 138/79.

17.4. Grób 213, popielnicowy, obsypany resztkami stosu

Zapinka A.60a z dolną cięciwą. Dł.: 8 cm (**fig. 9: a**).

Inwentarz towarzyszący: fragment żelaza bardzo skorodowany, ceramika.

Inne znaleziska: kości ludzkie.

Datowanie: B2.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 43, pl. LXII.213:1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 537/79.

17.5. Grób 258, jamowy

Zapinka A.58/59. Dł.: 6,8 cm (**fig. 5: b**).

Inwentarz towarzyszący: zapinka oczkowata serii głównej typu A.46/49; fragmenty dwóch igieł brązowych; stopione fragmenty brązu; fragment igły(?) żelaznej; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*adultus*?) płci żeńskiej.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 51–52; pl. LXXXIV.258:2.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 69/77.

17.6. Grób 269, popielnicowy

Zapinka A.60a – zachowane: nóżka, główka. Dł.: odpowiednio: 2,9 cm, 2,2 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: kości dziecka (wiek nie do określenia), płeć nieokreślona.

Datowanie: B2.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 53, pl. LXXXVIII.269:1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 142/78.

17.7. Grób 278, popielnicowy, obsypany resztkami stosu

a. Zapinka A.60a. Dł.: 7,6 cm (**fig. 9: b**).

b. Zapinka A.60-A.61 – zachowane: fragment sprężynki, fragment szpili, główka. Dł.: 5,4 cm.

Inwentarz towarzyszący: dwie bransolety sztabkowe; fragment szpili brązowej z profilowaną główką typu Beckmann IVb; sprzączka brązowa, półkolista typu M-L.D2; okucie końca pasa profilowane typu Raddatz I; złącze ogniwkowe, brązowe; 8 stopionych paciorków, w tym typu T-M. 42b; 3 przęśliki gliniane.

Inne znaleziska: kości osobnika (*iuvencis*) płci męskiej.

Datowanie: B2.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 55, pl. XCIV.278:1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 193/78, 192/78.

17.8. Grób 280, jamowy

Zapinka A.60a. Dł.: 7,2 cm (**fig. 9: c**).

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*adultus*) płci męskiej.

Datowanie: B2.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 55, pl. XCV.280:1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 207/78.

17.9. Grób 306, jamowy

Zapinka A.58/59. Dł.: 7,5 cm (**fig. 5: c**).

Inwentarz towarzyszący: główka zapinki oczkowej. W sprężynce żelazna, skorodowana oś. Typ A.53 lub A.58/59 (A.59 wg Ziemińskiej-Odojowej); brązowa zapinka A.74; brązowa zapinka A.120; kółko z guzkami; fragmenty przedmiotu brązowego z brodawkowymi wystęпами; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*adultus*) płci żeńskiej i dziecka (wiek nieokreślony), płeć nieokreślona.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 60, pl. CVI.306:1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 307/78.

17.10. Grób 335, jamowy

a. Zapinka A.60a – w dwóch fragmentach. Zdeformowana i nadtopiona.

Dł.: ok. 8 cm (**fig. 9: d**).

b. Zapinka A.57-A.60a – zachowana nóżka. Dł.: 3,9 cm.

Inwentarz towarzyszący: 2 fragmenty stopionych paciorków szklanych, w tym typu T-M. 30a; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*adultus*) płci żeńskiej.

Datowanie: B2a(?).

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 65–66, pl. CXXII.335: (a) – 1, (b) – 2.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 468/78.

17.11. Grób 347

Zapinka oczkowata serii pruskiej A.60b-A.61(? – n.v.) – zachowany fragment kabłąka z oczkiem w górnej części, po prawej stronie Dł.: 2 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: kości trojga dzieci (wczesny i późny *infans*, wiek trzeciego nieokreślony) płeć nieokreślona.

Datowanie: B2(?).

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 67–68, pl. CXXIX.347:1.

Miejsce przechowywania: MWiM.

17.12. Grób 349, jamowy

a. Zapinka A.60a. Brak sprężynki, cięciwy i szpili. Dł.: 7,6. (**fig. 9: e**).

b. Zapinka A.60-A.61. Przepalona i zdeformowana Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: duży paciorek szklany, stopiony; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości dziecka (wiek nieokreślony) płęć nieokreślona.

Datowanie: B2a(?).

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 68, pl. CXXX.349: (a) – 1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 540/78.

17.13. Grób 398, jamowy

Zapinka A.58/59 bez grzebyka. Dł.: 7,5 cm (**fig. 5: d**).

Inwentarz towarzyszący: brązowa zapinka oczkowata serii głównej typu A.53(?); fragment oselki; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*iuvēnis*) płęć żeńskiej.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 74 pl. CXLII.398:1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 45/78.

17.14. Grób 417, jamowy

Zapinka A.57. Sprężynka, szpila, cięciwa, osobno, we fragmentach. Dł.: 8,6 cm (**fig. 3: d**).

Inwentarz towarzyszący: sprzączka żelazna, owalna typu M-L. C17; sprzączka żelazna, kolistą, z przedłużonym kolcem typu M-L. D1; okucie pasa żelazne, prostokątne, z prostokątnym nitem; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*adultus* – wczesny *maturus*) płęć męskiej.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 78, pl. CLIII.417:1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 100/78.

17.15. Grób 423, jamowy

a. Zapinka A.61a. Dł.: 7,6 cm (**fig. 11: h**).

b. Zapinka A.60b (A.61 wg Ziemińskiej-Odojowej). Dł.: 7,2 cm (**fig. 10: g**).

c. Zapinka A.60b – w dwóch fragmentach. Brak sprężynki, cięciwy i szpili. Dł.: 6,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: brak.

Inne znaleziska: kości dziecka (wczesny *iuvēnis*) płęć nieokreślona.

Datowanie: B2(?).

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 79, pl. CLVI.423:1,2,3.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 109/78, 110/78, 111/78.

17.16. Grób 424, jamowy

Zapinka A.60b – zachowane: główka z haczykiem i cięciwą, nóżka, fragment kabłąka. Na główce, po prawej stronie wypukłe oczko. Dł.: 5,8 cm (**fig. 10: h**).

Inwentarz towarzyszący: 2 zapinki typu A.38/39; bransoleta sztabkowa; srebrna klamerka esowata typu B wg A. v. Müller; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika dorosłego źle zachowane, płęć nieokreślona.

Datowanie: B2b.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 79, pl. CLVII.424:3.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 115/78.

17.17. Grób 473, jamowyZapinka A.57. Dł.: 7 cm (**fig. 3: e**).

Inwentarz towarzyszący: zapinka oczkowata serii głównej typu A.53; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (późny *infans*/wczesny *iuvenis* wg A. Wiercińskiej lub *iuvenis*, płci żeńskiej wg A. Florkowskiego).

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 85, pl. CLXXIII.473:1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 461/77.

17.18. Grób 630, jamowy**a.** Zapinka A.58/59. Dł.: 6,8 cm (**fig. 5: e**).**b.** Zapinka oczkowata serii pruskiej – zachowane: zniekształcona nóżka, fragment stopionego brązu; prawdopodobnie główka (przepalone fragmenty brązu wg Ziemińskiej-Odojowej 1999:107) Dł.: 2,7 cm.

Inwentarz towarzyszący: przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości pięciu osobników: dwóch (*adultus* i wczesny *maturus*) płci męskiej, jednego (*adultus*) płci żeńskiej i dwojga dzieci (późny *infans* I i *infans* I–II), płeć nieokreślona.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 107, pl. CCXXIII.630:1,2; ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1973: 327.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 104/77, 105/77.

17.19. Grób 633, jamowyZapinka A.58/59. Dł.: 6,8 cm (**fig. 5: f**).

Inwentarz towarzyszący: zapinka oczkowata typu A.52 lub A.57 (A.57 wg Ziemińskiej-Odojowej); przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*maturus*) płci męskiej.

Datowanie: B2a.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 107–108, pl. CCXXVI.633:1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 126/77.

17.20. Grób 639, jamowyZapinka A.61a. Dł.: 7,5. (**fig. 11: i**).

Inwentarz towarzyszący: dwie zapinki A.II/IV, 3.3; dwie bransolety sztabkowe; sztyło żelazne; klucz, okucie i sprężyna zamka szkatułki; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości jednego osobnika dorosłego płeć nieokreślona; kości jednego dziecka (późny *infans* I) płeć nieokreślona.

Datowanie: B2b.

Piśmiennictwo: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999: 108–109, pl. CCXXVII.639:3; ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1973: 327, fig. 1.

Miejsce przechowywania: MWiM, nr inw. 150/77.

18. OBLIN, gm. Maciejowice, woj. siedleckie, stan. 5¹⁰²

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: K. Czarnecka 1991.

18.1. Grób 170, popielnicowy

Zapinka oczkowatej serii pruskiej – zachowana nóżka. Z popielnicy. Dł.: 4,3 cm.

Inwentarz towarzyszący: klucz żelazny i 3 fragmenty okucia szkatułki żelaznej z nitem; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak danych.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8896/1196.

18.2. Grób 174, popielnicowy

a. Zapinka A.61a – zachowane 2 fragmenty. Brak szpili. Dł.: brak danych.

b. Zapinka A.61a. Brak sprężynki i szpili. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak danych.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8896/1209,1210.

18.3. Grób 176a, popielnicowy

Zapinka A.57. Sprężynka i szpila odgięte. Dł.: 6,6 cm (**fig. 3: f**).

Inwentarz towarzyszący: umbo żelazne J.7; 2 groty żelazne; nóż żelazny; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak danych.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8896/1222.

18.4. Grób 178, bezpopielnicowy

Zapinka A.60b – zachowane: nóżka z fragmentem kabłąka, 2 fragmenty kabłąka.

Dł.: odpowiednio: 5,8 cm, 2,6 cm, 0,9 cm.

Inwentarz towarzyszący: nóż żelazny.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak danych.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8896/1230.

18.5. Grób 184, popielnicowy

Zapinka A.61b. Dł.: 7,5 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak danych.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

¹⁰² Obecnie gm. Maciejowice, pow. Garwolin, woj. mazowieckie.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8896/1265.

18.6. Grób 186, popielnicowy

Zapinka A.61a. Dł.: 8,2 cm.

Inwentarz towarzyszący: szpila hakowa, żelazna, tordowana; 2 fragmenty igły żelaznej; nóż żelazny; szydło żelazne; stopione fragmenty paciorków szklanych; 3 przęśliki gliniane; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak danych.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8896/1276.

18.7. Grób 212, popielnicowy

Zapinka A.60b-A.61b – zachowane: kabłąk z główką, fragment nożyki. Zdeformowane. Dł.: odpowiednio: 4,9 cm, 3,4 cm.

Inwentarz towarzyszący: ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8896/1388.

18.8. Znalezisko luźne

Zapinka A.61b. Dł.: brak danych.

Datowanie: brak danych.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8896/66.

18.9. Znalezisko luźne

Zapinka A.60a – zachowane: kabłąk, główka. Dł.: 4,2 cm.

Datowanie: brak danych.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-8896/1214.

19. OŁDAKI, gm. Rzekuń, pow. Ostrołęka¹⁰³

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: J. Głosik 1973.

19.1. Znalezisko luźne

Zapinka A.60b-A.61 – zachowana główka. (fragment przedmiotu brązowego wg Głosika). Na główce para wypukłych oczek. Dł.: 1,8 cm.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: GŁOSIK 1975: 447.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-345/5.

20. PAJEWÓ-SZWELICE, woj. ciechanowskie¹⁰⁴

Typ stanowiska: cmentarzysko.

¹⁰³ Obecnie gm. Rzekuń, pow. Ostrołęka, woj. mazowieckie.

¹⁰⁴ Obecnie gm. Gótymin-Ośrodek, pow. Ciechanów, woj. mazowieckie.

Badania: B. Chomentowska 1968.

20.1. Grób 8/68, Obiekt 36b, popielnicowy

Zapinka A.58/59. Dł.: 7,3 cm (fig. 5: g).

Inwentarz towarzyszący: zapinka brązowa, trąbkowata, z płytką oporową typu A.71; zapinka brązowa, silnie profilowana, o konstrukcji jednodzielnej typu A.74/75; dwie bransolety sztabkowe (Andrzejowski 1995, fig. 4); przęślik gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Piśmiennictwo: DŁUBAKOWSKI 1988: p. 88–92.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV/323:69.

20.2. Grób 15/68, Obiekt 43, popielnicowy, czysty

Zapinka A.57 – w dwóch fragmentach (dwie zapinki wg Dłubakowskiego) Dł.: 6,6 cm, 3,7 cm (fig. 3: g).

Inwentarz towarzyszący: klucz żelazny, okucie i sprężyna zamka szkatułki; 2 paciorki melonowate; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (*adultus?*) płci męskiej.

Piśmiennictwo: DŁUBAKOWSKI 1988: 103–107.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV/323:83,84.

20.3. Grób 10/69, Obiekt 61, popielnicowy

a. Zapinka oczkowata serii pruskiej A.57-A.60a – w trzech fragmentach. Brak sprężynki i części szpili. Główka bardzo zniekształcona. Dł.: 2,3 (część kabłąka i nóżki) i 3,2 cm (dolna część nóżki).

b. Zapinka oczkowata serii pruskiej. 2 fragmenty. Bardzo zdeformowana. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: brak.

Inne znaleziska: kości osobnika (późny *iuvenis*) płeć nieokreślona.

Piśmiennictwo: DŁUBAKOWSKI 1988: 152–153.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV/323:114,115.

20.4. Grób z roku 1965, popielnicowy¹⁰⁵

Zapinka A.60/61 – zachowana główka. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: przepalony kamień; ceramika.

Inne znaleziska: kości osobnika (późny *iuvenis/adultus*) płci żeńskiej(?).

Piśmiennictwo: DŁUBAKOWSKI 1988: 282.

Miejsce przechowywania: brak danych¹⁰⁶.

21. PIASTOWO (PAJKI) (*Pajki bei Prassnitz*) pow. Przasnysz, woj. ciechanowskie, stan. 1¹⁰⁷.

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: F. E. Peiser 1915.

¹⁰⁵ Odkrycie przypadkowe w 1965 r.

¹⁰⁶ Zabytek zaginął w IA UW po 1980 r.

¹⁰⁷ Obecnie Piastów gm. Krzynowłogi Małe, pow. Przasnysz, woj. mazowieckie.

21.1. Grób 2, popielnicowy, obsypany resztkami stosu

Zapinka A.61 – z żelazną szpilą i sprężynką, prawdopodobnie dorobionymi podczas reperacji. Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: okucie szkatułki żelazne i sprężyna zamka szkatułki; przేశлік gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: PEISER 1916: 3, pl. 10; OKULICZ-KOZARYN s.a.

Miejsce przechowywania: nieznane¹⁰⁸.

22. RAŻNY, gm. Sadowa, woj. siedleckie¹⁰⁹

Typ stanowiska: brak danych.

Badania: dar z zapisu J. Przyborowskiego (brak daty).

22.1. Znalezisko luźne

Zapinka A.60-A.61. Dł.: 6,8 cm.

Datowanie: trzy pierwsze ćwierci II wieku n.e.

Piśmiennictwo: DĄBROWSKA 1973a: 157.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-288/1.

23. ROSTKI, gm. Troszyn, stan. 1¹¹⁰

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: J. Okulicz 1957–1958.

23.1 Krąg 38, grób 2

Zapinka A.60a. Dł.: 7,7 cm (fig. 9: f).

Inwentarz towarzyszący: bransoleta sztabkowata; mały fragment kółka brązowego; sprężynka żelazna, jednodzielna, o ramie półokrągłej; żelazne okucie i sprężyna zamka szkatułki; fragmenty końcówki pasa(?), Raddatz III; przేశлік gliniany.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: OKULICZ 1970: 441, pl. I,1, DĄBROWSKA 1973a: 157, KEMPISY, 1965: 41, OKULICZ-KOZARYN s.a.: 256, pl. LIX, 11.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-574/20.

24. SIWEK, pow. Radzymin, stan. I¹¹¹

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: A. Kietlińska 1948.

¹⁰⁸ Dawniej Muzeum w Królewcu. Zabytek zaginął podczas II wojny światowej.

¹⁰⁹ Obecnie Rażany, gm. Sadowne, pow. Węgrów, woj. mazowieckie.

¹¹⁰ Obecnie gm. Troszyn, pow. Ostrołęka, woj. mazowieckie.

¹¹¹ Obecnie część wsi Borki (WYKAZ 1982), gm. Radzymin, pow. Wołomin, woj. mazowieckie.

24.1. Grób 2, popielnicowy

Zapinka A.62 z górną cięciwą. Uszkodzona nóżka. Nadłamana szpila. Dł.: 7,6 cm (fig. 12: j).

Inwentarz towarzyszący: fragment brązowej sprężynki zapinki oczkowanej; sprzączka do pasa półkolista, jednodzielna; sztabka brązowa, o prostokątnym przekroju, z jednym końcem spłaszczonym, zawiniętym w uszko; okucie zamka szkatułki żelazne; 4 paciorki melonowate; przęślik gliniany; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: I poł. II wieku n.e.¹¹²

Piśmiennictwo: KIETLIŃSKA, 1951: 68–69, fig. 14.

Miejsce przechowywania: PMA, nr inw. IV-262/5.

25. STAWISKA¹¹³

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: Samokwasow, Łuniewski 1878.

25.1. Grób ciałopalny

Zapinka A.60(?). Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: brak danych.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: B2.

Piśmiennictwo: ŁUNIEWSKI, 1892: 134–135, DĄBROWSKA 1973a: 239, KEMPISTY, 1965: 53, OKULICZ 1970: 441.

Miejsce przechowywania: nieznane.

26. TROJANY (PURZYCE-TROJANY), gm. Grudusk, woj. ciechanowskie, st. 24¹¹⁴

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: M. Wyczółkowski 1994.

26.1. Grób 4, jamowy

Zapinka A.57-A.60a bez grzebyka – zachowana nóżka. Dł.: 4,8 cm.

Inwentarz towarzyszący: nieliczne fragmenty ceramiki.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: zabytek niepublikowany¹¹⁵.

Miejsce przechowywania: nieznane.

¹¹² Datowanie błędne, związane z niewłaściwym określeniem zapinki przez A. Kietlińską jako forma A.57.

¹¹³ Obecnie gm. Grębków, pow. Węgrów, woj. mazowieckie.

¹¹⁴ Obecnie Purzyce-Trojany, gm. Grudusk, pow. Ciechanów, woj. mazowieckie.

¹¹⁵ Zabytek prezentowany przez M. Wyczółkowskiego w referacie: *Cmentarzysko kultury przeworskiej w miejscowości Purzyce-Trojany, woj. ciechanowskie na konferencji „Kultura wielbarska a wschodnia strefa kultury przeworskiej*, PMA, 29.02.–1.03.1996.

27. ZAGRZEWO (*Sagsau kr. Neidenburg*), pow. Nidzica¹¹⁶

Typ stanowiska: cmentarzysko.

Badania: brak danych.

27.1. Grób popielnicowy

Zapinka młodszej seriei III grupy Almgrena (zapinka oczkowata seriei pruskiej).

Dł.: brak danych.

Inwentarz towarzyszący: zapinka A.41/42; ceramika.

Inne znaleziska: brak danych.

Datowanie: brak.

Piśmiennictwo: BLUME 1915: 178, OKULICZ-KOZARYN s.a.: 227.

Miejsce przechowywania: nieznane¹¹⁷.¹¹⁶ Obecnie Zakrzewo gm. Kozłowo, pow. Nidzica, woj. warmińsko-mazurskie.¹¹⁷ Dawniej: Muzeum w Królewcu. Zaginione z Muzeum w Działdowie.

Skróty użyte w artykule

ALMGREN

- 1923 O. Almgren, *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und Südrussischen Formen* [Mannus-Bibliothek 32], Leipzig.

AMBROZ

- 1966 А.К. Амброз, *Фибулы Юга Европейской части СССР* [Археология СССР Д 1–30], Москва.

ANDRZEJOWSKI

- 1989 J. Andrzejowski, *Zagadnienie kontynuacji cmentarzysk we wschodniej strefie kultury przeworskiej*, in: *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, II, Lublin, p. 103–123.
- 1994 J. Andrzejowski, *Zapinki o cechach mieszanych II i IV grupy Almgrena*, in: *Barbaricum 3*, Warszawa, p. 87–129.
- 1995 J. Andrzejowski, *Powiązania kultur przeworskiej i wielbarskiej w świetle znalezisk bransolet*, in: *Kultura przeworska*, Lublin, p. 317–341.
- 1996 J. Andrzejowski, *Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji*, referat wygłoszony na konferencji *Kultura wielbarska a wschodnia strefa kultury przeworskiej*, PMA, 29.02–1.03.1966).
- 1998 J. Andrzejowski, *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Kraków.

ANGER

- 1890 S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudenz*, Danzig.

BEZZENBERGER

- 1896 A. Bezenberger, *Das Gräberfeld bei Rominten*, Prussia XX, p. 35–56.

BLUME

- 1915 E. Blume, *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit* [Mannus-Bibliothek 8, 14].

CHRISTENSEN

- 1988 L. Christensen, *Ein Urnengräberfeld der älteren Kaiserzeit in Frørup, Sonderjyllands amt*, *Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelarchäologie* 45, Neumünster, p. 81–117.

COSACK

- 1979 E. Cosack, *Die Fibeln der älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Libera. Eine technologisch-archäologische Analyse*, Teil I, Neumünster.

CZARNECKA

- 1990 K. Czarnecka, *Struktura społeczna kultury przeworskiej*, Warszawa.
 1996 K. Czarnecka, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Oblinie, woj. Siedleckie, st. 5, referat wygłoszony na konferencji Kultura wielbarska a wschodnia strefa kultury przeworskiej*, PMA, 29.02–1.03.1966.

DĄBROWSKA

- 1963 T. Dąbrowska, *Znaleziska z okresu rzymskiego z Opola Lubelskiego*, WiadA 29, 3, p. 318–319.
 1973a T. Dąbrowska, *Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim*, MSiW 2, p. 127–254.
 1973b T. Dąbrowska, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów*, MSiW 2, p. 381–531.
 1978 T. Dąbrowska, *Cmentarzysko kultury przeworskiej i wielbarskiej na stan. "Kozarówka" w Drohiczynie, woj. białostockie*, WiadA 43, p. 62–82.
 1979 T. Dąbrowska, *O pozornej niezgodności chronologicznej inwentaryzacji niektórych grobów kultury przeworskiej*, WiadA 44, 2, p. 144–155.
 1980 T. Dąbrowska, *Zmiany kulturowe prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia w okresie wpływów rzymskich*, WiadA 45, 1, p. 45–57.
 1981 T. Dąbrowska, *Kultura przeworska a kultura wielbarska na Mazowszu i Podlasiu*, Problemy kultury wielbarskiej, Słupsk, p. 117–125.
 1993/94 T. Dąbrowska, *Późne odmiany fibul silnie profilowanych w Polsce*, WiadA 53, 1, p. 3–33.
 1997 T. Dąbrowska, *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Kraków.

DĄBROWSKA, LIANA

- 1986 T. Dąbrowska, T. Liana, *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich na Mazowszu*, in: *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków, p. 147–166.

DĄBROWSKA, POZARZYCKA-URBAŃSKA

- 1978 T. Dąbrowska, A. Pozarzycka-Urbańska, *Wyniki prac wykopaliskowych na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kamieńczuku, gm. Wyszaków, woj. Ostrołęka*, SprArch 30, p. 151–174.

DŁUBAKOWSKI

- 1988 Z. Dłubakowski, *Stanowisko wielokulturowe w miejscowości Pajewo-Szwelice, woj. ciechanowskie* (maszynopis pracy magisterskiej IA UW), Warszawa.

ENGEL

- 1935/36 C. Engel, *Ein wandalisches Gräberfeld bei Bartkengut (Kreis Neidenburg)*, Altpreussen 1, p. 44–46.

ETTLINGER

- 1973 E. Ettliger, *Die römische Fibeln in der Schweiz*, Bern.

GĄDZIKIEWICZ

- 1949 M. Gądzikiewicz, *Groby z okresu wpływów rzymskich we wsi Łajski, pow. Warszawa*, Sprawozdania PMA 2, p. 79–82.

GŁOSIK

- 1975 J. Głosik, *Katalog materiałów wykopaliskowych*, MSiW 3, p. 423–469.

GODŁOWSKI

- 1960 K. Godłowski, *Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły. Próba interpretacji cmentarzysk*, Warszawa–Wrocław.
- 1967 K. Godłowski, *Niektóre węzłowe problemy badań nad kulturą przeworską w okresie rzymskim*, PA 8, p. 73–93.
- 1970 K. Godłowski, *The Chronology of Late Roman and Early Migration Periods*, PA 11.
- 1977 K. Godłowski, *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku*, cz. II, MSiW 4, p. 7–237.
- 1985 K. Godłowski, *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, Wrocław.

GRZYMKOWSKI

- 1986 A. Grzymkowski, *Wstępne wyniki badań na birtualnym cmentarzysku ciałopalnym i szkieletowym z okresu rzymskiego w Modle, gm. Wiśniewo, woj. Ciechanów*, SprArch 38, p. 222–258.

JAMKA

- 1964 R. Jamka, *Fibule typu oczkowatego w Europie środkowej ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich*, MS 10, p. 7–104.

HAUSMANN

- 1896 R. Hausmann, *Ausstellung zum archäologischen Kongress in Riga*.

IAIE PAN

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

JAŹDŻEWSKI

- 1888 W. Jażdżewski, *Wyspa na Lednicy*, Zapiski Archeologiczne Poznańskie 3, p. 31–34.

KEMPISTY

- 1965 A. Kempisty, *Obrządek pogrzebowy w okresie rzymskim na Mazowszu*, Światowit 24, p. 5–163.

KIETLIŃSKA

- 1951 A. Kietlińska, *Materiały do osadnictwa przedhistorycznego okolic Radzymina*, Sprawozdania PMA 4, p. 65–74.

KOKOWSKI

- 1991 A. Kokowski, *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, Lublin.

Komunikaty...

Komunikaty Warmińsko-Mazurskie

KOSTRZEWSKI

1936 J. Kostrzewski, *The Prehistory of Polish Pomerania*, Toruń.

KOZŁOWSKA

1958 R. Kozłowska, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i wczesnorzymskiego w Niecieplinie, pow. Garwolin*, MS 4, p. 337–363.

KRUK

1978 A. Kruk, *Łajski, gm. Skrzyszew. Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych od dn. 1.06 do 30.11.1978*, (maszynopis, PKZ).1980 A. Kruk, *Łajski, woj. warszawskie. Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych od dn. 23.07 do 30.08.1979*, (maszynopis, PKZ).1982 A. Kruk, *Cmentarzysko kultury przeworskiej i wielbarskiej w Łajskich k/ Legionowa, Warszawa*, (maszynopis, PKZ).

LA BAUME

1920 W. La Baume, *Vorgeschichte von Westpreussen*, Danzig.

LIANA

1961 T. Liana, *Znaleziska z okresu późnolateńskiego i rzymskiego na terenach między Wisłą a dolnym Bugiem*, MS 7, p. 215–221.1970 T. Liana, *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WiadA 35, 4, p. 429–491.

LISSAUER

1887 A. Lissauer, *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Leipzig.

LISSAUER, CONVENZ

1886 A. Lissauer, M. Convenz, *Mitteilungen aus der Anthropologischen Abteilung des Westpreussischen Provinzial-Museums. I. Das Weichsel-Nogat Delta*, Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig, N.F. 4, 3, Danzig, p. 204–242.

ŁUNIEWSKI

1892 T. Łuniewski, *Żalnik w Stawiskach*, WiadA 4, p. 133–136.

MADYDA-LEGUTKO

1977 R. Madyda-Legutko, *Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim*, MSiW 4, p. 351–412.1990 R. Madyda-Legutko, *Gürtelhaken der frühromischen Kaiserzeit im Gebiet des mitteleuropäischen Barbaricum*, Przegląd Archeologiczny, 37, p. 157–180.

MOORA

1938 H. Moora, *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.*, Tartu.

MwiM

Muzeum Warmii i Mazur, Olsztyn

MZZ

Muzeum Ziemi Zawkrzańskiej, Mława

NIEWĘGŁOWSKI

- 1991 A. Niewęglowski, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Garwolinie, woj. siedleckie*, Warszawa.

NOWAKOWSKI

- 1995 W. Nowakowski, *Od Galindaj do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego* [Barbaricum 4], Warszawa.

OKULICZ

- 1970 J. Okulicz, *Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu*, APolski 15, p. 420–497.

- 1983 J. Okulicz, *Cmentarzyska z okresu rzymskiego na "Łysej Górze" i "Zwierzyńcu" w Gródkach w woj. ciechanowskim*, Rocznik Olsztyński 14–15, p. 72–188.

OKULICZ-KOZARYN

- s.a. J. Okulicz-Kozaryn, *Plemiona grupy nidzickiej kultury grobów jamowych (w okresie od końca II w. p.n.e. do V w. p.n.e.)*, (maszynopis pracy doktorskiej).

OSSOWSKI

- 1888 G. Ossowski, *Zabytki przedhistoryczne ziem polskich, seria I, Prusy Królewskie*, Kraków.

PEISER

- 1916 F.E. Peiser, *Das Gräberfeld von Pajki bei Prassnitz in Polen*, Königsberg.

PESCHECK

- 1939 Ch. Pescheck, *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 5.

PMA

- 1938 Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa

PREIDEL

- 1928 H. Preidel, *Die Absolute Chronologie der germanischen Fibeln der frühromischen Kaiserzeit*, Mannus 20, p. 79–117.

RIHA

- 1979 E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Augst.

SALO

- 1968 U. Salo, *Die frühromische Zeit in Finnland*, Helsinki.

STROBIN

- 1995 J. Strobin, *Die Ornamentik des Metallschmucks aus dem Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Lubowidz*, in: *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v. Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n. Chr.*, Kraków, p. 51–54.

SZMIT

- 1922 Z. Szmit, *Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych w Hryniewiczach Wielkich koło Bielska Podlaskiego*, *WiadA* 7, p. 107–120.
- 1923 Z. Szmit, *Cmentarz lateńsko-rzymski "Kozarówka" w Drohiczynie nad Bugiem*, *WiadA* 8, p. 152–175.

TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA

- 1985 M. Tempelmann-Mączyńska, *Części stroju kobiecego w okresie rzymskim na obszarze środkowo- i wschodnioeuropejskiego Barbaricum*, Kraków.

TISCHLER

- 1878 O. Tischler, *Ostpreussische Gräberfelder III* [Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg 19], Königsberg.

TOMASZEWSKA

- 1991 I. Tomaszewska, *Cmentarzysko ciałopalne w Kołozębju, gm. Sobocin, woj. Ciechanowskie*, (maszynopis, Archiwum IAiE PAN).

TWARDO

- 1997 S. Twardo, *Zapinki oczkowe serii pruskiej na terenie północno-wschodniego Mazowsza*, (maszynopis pracy magisterskiej, IA UW, Warszawa).

VULPE

- 1957 R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse-Moldavia, Dacia*, N.S.T. I, p. 143–164.

WAWRZENIECKI

- 1908 M. Wawrzeniecki, *Poszukiwania archeologiczne w Królestwie Polskim*, *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne* 10, Kraków, p. 46–63.
- 1913 M. Wawrzeniecki, *Ślady kultury i osadnictwa przedhistorycznego na Ziemi Kujawskiej*, *Pamiętnik Fizjograficzny* 21, p. 1–12.

WOŁĄGIEWICZ

- 1974 R. Wołągiewicz, *Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej*, *Studia Archaeologica Pomeranica* 2, p. 129–152.

ZIELIŃSKI

- 1874 G. Zieliński, *Starożytności Dobrzyńskie. Wykopalisko we wsi Chalinie*, *WiadA* 2, p. 79–93.

ZIEMIŃSKA-ODOJOWA

- 1961a W. Ziemlińska-Odojowa, *Badania archeologiczne Muzeum Mazurskiego*, Komunikaty... 1 (71), p. 152–154.
- 1961b W. Ziemlińska-Odojowa, *Badania archeologiczne na cmentarzysku ciałopalnym w Niedanowie, pow. Nidzica*, Komunikaty... 4 (74), p. 624–625.
- 1973 W. Ziemlińska-Odojowa, *Badania wykopaliskowe w Niedanowie, pow. nidzicki w roku 1972 na stanowiskach 2 i 5*, Komunikaty... 3 (121), p. 327–331.
- 1999 W. Ziemlińska-Odojowa, *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*, Kraków.

Eye Brooches of the Prussian Series From North-Eastern Mazovia

ABSTRACT

This paper deals with eye brooches of the Prussian series (Almgren III *die preussische Nebenserie*) found at Przeworsk culture sites situated in north-eastern Mazovia. The brooches are described with the use of a modified version of Almgren's classification. The analysis of grave assemblages and the study of their distribution have allowed to define the chronology of the discussed fibulae, to confirm their links with the Wielbark culture, and to shed some light on their role as gender indicators.

(Trad. S. Twardo)

Tab. 1. Współwystępowanie poszczególnych typów zapinek serii pruskiej i innych wyróżników chronologicznych. Uwzględnione zespoły: Garwolin, gr. 47; Kamieńczyk, gr. 52, 127, 171, 201b, 249, 272, 381; Karczewiec, gr. 48b; Kleszewo, gr. 132, 262, 282, 537; Łajski, gr. 93; Modła, gr. 32/78, 17/80, 3/82, 29/83, 1/84; Nadkole, gr. 30, 113, 114, 120, 124; Niedanowo, gr. 104, 258, 398, 423, 424, 473, 639; Siwek, gr. 2

	A57	A58/ 59	A52/ 53	s. gl.	ost. krz.	A60a	A38/39	A109	A148	A60b	A61a	A61b	AII/IV	J7a
A57	•	1	1			1								
A58/59	1	•	1	1		7								
A52/53	1	1	•			1								
s. gl.		1		•										
ost.krz.					•	1								
A60a	1	7	1		1	•	1	1	1		2			
A38/39						1	•			3	1	1		
A109						1		•						
A148						1			•		2			
A60b							3			•	1			
A61a						2	1		2	1	•	1	2	1
A61b							1				1	•		
AII/IV											2		•	
J7a											1			•

Tab. 2. Liczebność poszczególnych typów zapinek na trzech głównych obszarach ich występowania. Typy zapinek: 1 – A57, A58/59; 2 – A60a; 3 – A57-60a; 4 – A60b, A61a, A61b, A60b-A61b, A60b-A61, A61; 5 – A60-61; 6 – nie do określenia; 7 – razem

Obszar		Stanowisko (nr kat.)	1	2	3	4	5	6	7
Północny	grupa niższa, skupienie ciechanowskie, Kleszewo, Pajewo- Szwelice	1, 6, 9, 10, 14, 17, 20, 21, 26, 27	19	19	7	15	13	9	82
Centralny	skupienie w okolicach prawobrzeżnej Warszawy i u ujścia Liwca	7, 13, 15, 22, 24	5	16	7	32	10	12	82
Peryferyjny	skupienie ostrołęckie, w dorzeczu górnej Wkry i Płonki, Gródek, Drohiczyń, skupienie w górnym biegu Liwca, garwolińskie, Oblin	2, 3, 4, 5, 8, 11, 12, 16, 18, 19, 23, 25	2	3	4	18	4	7	38

Tab. 3. Groby z fibulami oczkowanymi serii pruskiej: 1-11 - archeologiczne wyznaczniki płci żeńskiej; 12-17 - ozdoby i części stroju charakterystyczne dla wschodniej strefy kultury przeworskiej; 18 - określenia antropologiczne; 19 - rodzaj grobu ze względu na stopień zamożności (wg K. Czarnieckiej);

Oznaczenia: 1- dwie zapinki; 2- więcej niż dwie zapinki; 3- bransolety (1 lub 2 egz.); 4- paciorki; 5- wisioły; 6- wyroby ze srebra; 7- szpile; 8- szpile hakowe z torowanym trzonkiem; 9- igły; 10- części szkatulek; 11- przęśliki; 12- klamerki esowate; 13- złącza ogniwkowe; 14- okucia końca pasa; 15- klamry hakowe; 16- zapinki wschodniej serii II grupy Almgrena; 17- zapinki A II/IV; 18- określenia antropologiczne (K - kobieta, M - mężczyzna, D - dziecko, / *invenis*);

19- rodzaj grobu ze względu na stopień zamożności.

* Dwie osoby płci żeńskiej w dwóch popielnicach. Zawartość popielnic: 1) 1 zapinka, 2 przęśliki; 2) 2 zapinki, 1 przęślik (Dąbrowska 1997: 58).

** Kości 2 osobników (M i K) przemieszczone w trzech popielnicach (Dąbrowska 1997: 75).

*** Wisioriki srebrne zostały zaliczone do kategorii wyrobów ze srebra.

+ Cztery zapinki (Ziemlińska-Odojowa 1999: 60).

++ Grób zbiorowy : 2 M, 1 K, 2 D (Ziemlińska-Odojowa 1999: 107).

+++ Grób zbiorowy: 1 adultus (pleć nieokr.), 1 infans I (Ziemlińska-Odojowa 1999: 108).

Nr kat.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1.											x								2a
2.	x													x					2b
3.											x								2a
4.		x								x	x								2a
5.			x					x										K	2b
6.	x																	K?	2b
7.	x?									x									2a
8.		x									x		x					K	2a
9.		x	x	x	x													D	2a
10.										x					x			K	2a
11.	x			x							x							K	2a
12.		x?		x	x						x							K	2a
13.		x	x	x	x													K	2b
14.		x	x															K	2b
15.		x																K?	2b
16.	x										x							K	2a
17.	x		x															K	2a
18.											x							K?	2a
19.		x		x											x			D	2b

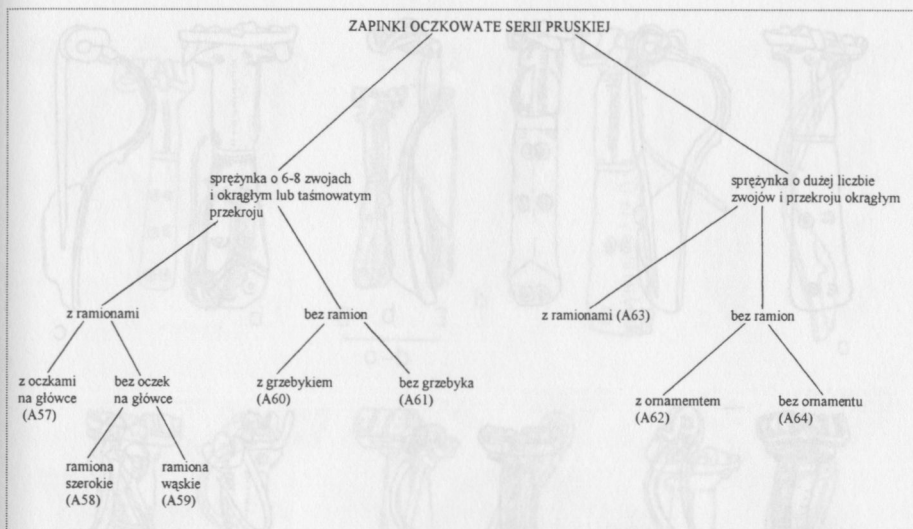

Fig. 1. Hierarchia cech w klasyfikacji zapinek oczkowych serii pruskiej wg O. Almgrena

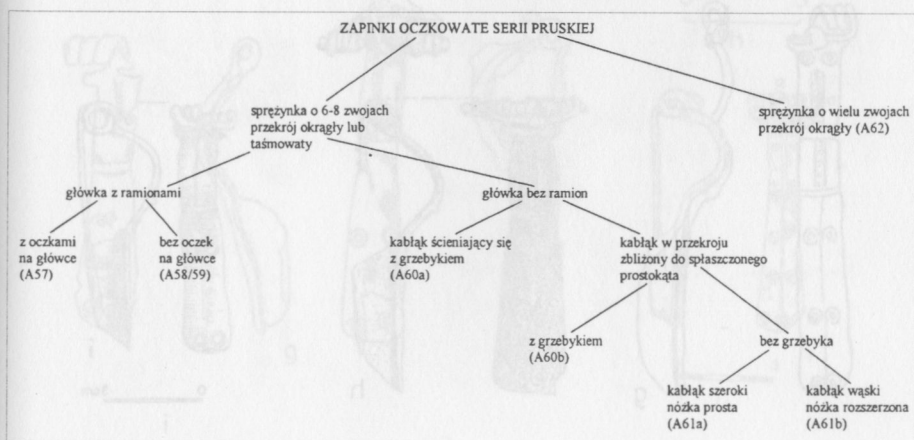

Fig. 2. Hierarchia cech zapinek oczkowych serii pruskiej (modyfikacja S. Twardo)

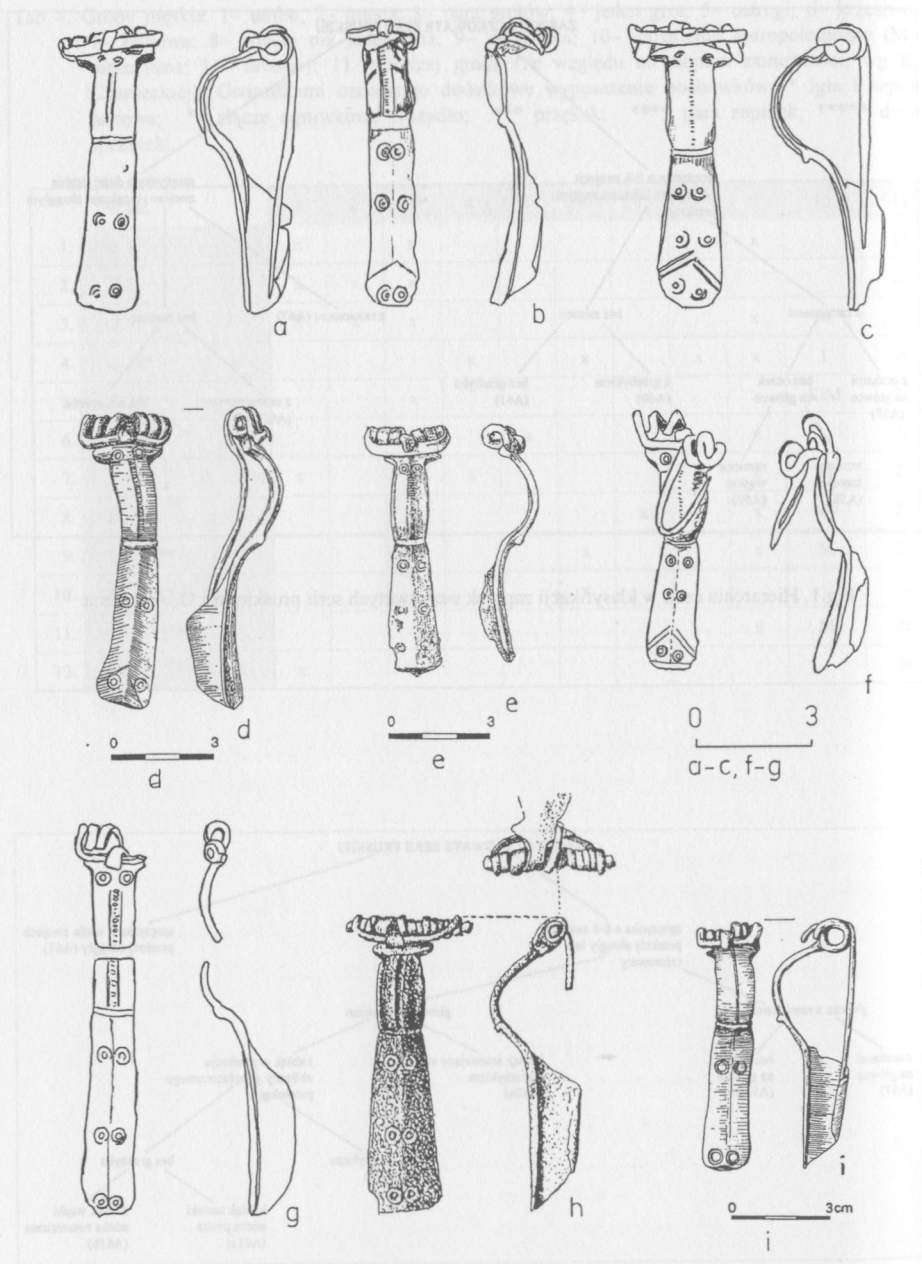

Fig. 3. Zapinki typu A57 (a-g) oraz A58/59 (h,i): a – Kat. 10.3; b – Kat. 10.5; c – Kat. 14.1; d – Kat. 17.14; e – Kat. 17.17; f – Kat. 18.3; g – Kat. 20.2; h – Kat. 2.1.a; i – Kat. 7.23.b; wg GRZYMKOWSKI 1986 (a), ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999 (d,e), SZMIT 1923 (h), DĄBROWSKA 1997 (i)

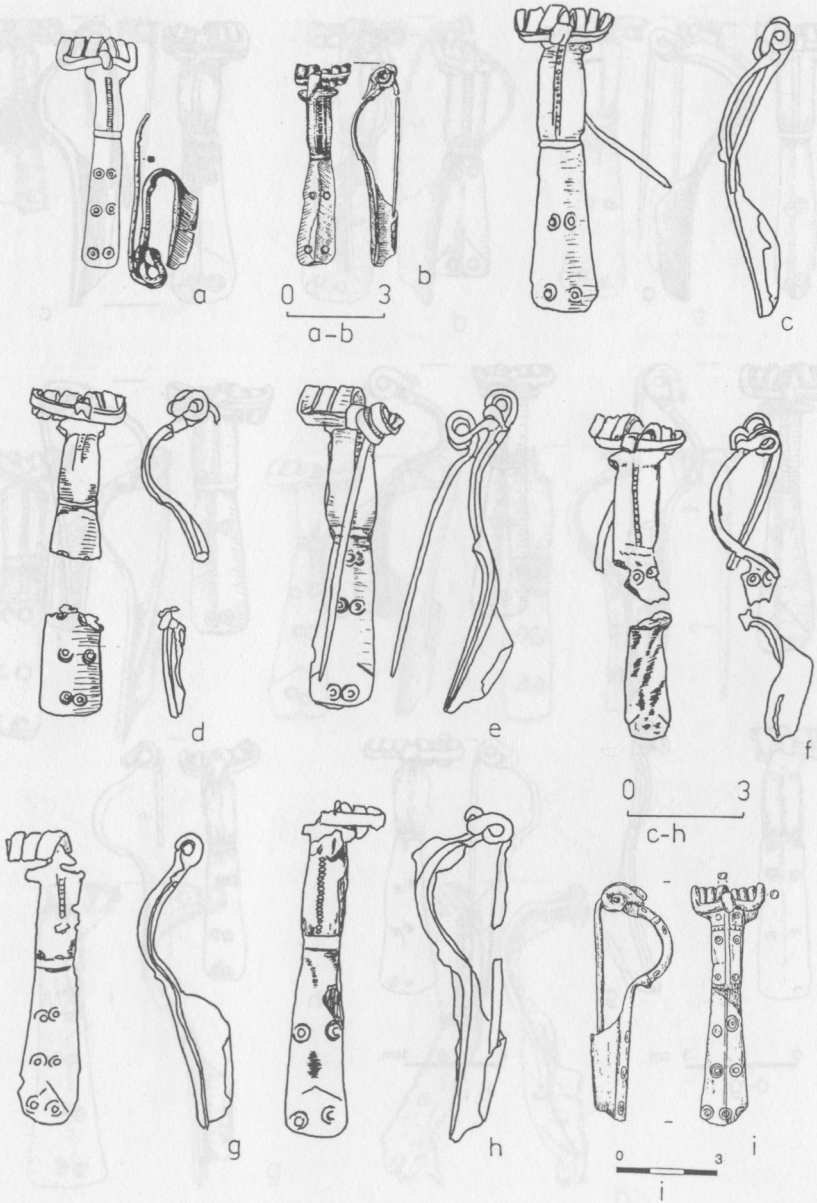

Fig. 4. Zapinki typu A58/59; a – Kat. 7.24a; b – Kat. 7.25; c – Kat. 10.4b; d – Kat. 10.12b; e – Kat. 13.3a; f – Kat. 14.1b; g – Kat. 14.5a; h – Kat. 14.6a; i – Kat. 15.6; wg: DĄBROWSKA 1997 (a, b), GRZYMKOWSKI 1986 (g), ANDRZEJOWSKI 1998 (i)

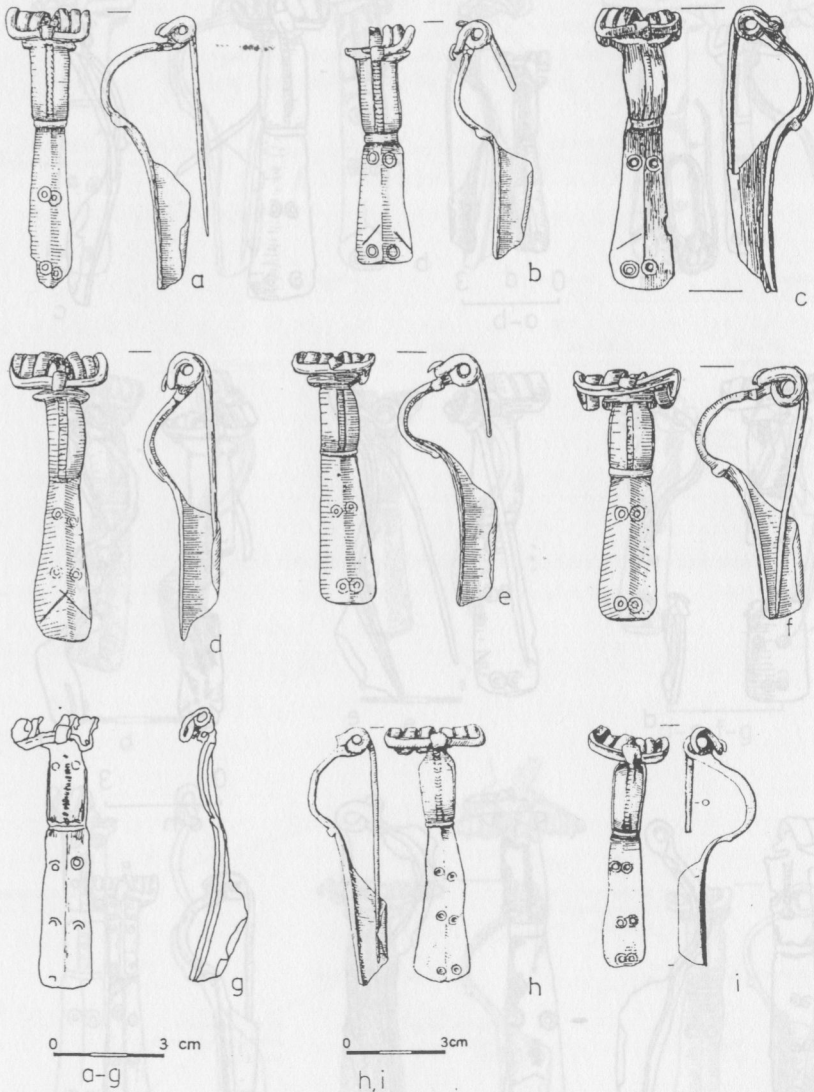

Fig. 5. Zapinki typu A58/59 (a-g) oraz A60a (h,i): a – Kat. 17.3b; b – Kat. 17.5; c – Kat. 17.9; d – Kat. 17.13; e – Kat. 17.18a; f – Kat. 17.19; g – Kat. 20.1; h – Kat. 7.2; i – Kat. 7.4; wg: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999 (a-f), DĄBROWSKA 1997 (h, i)

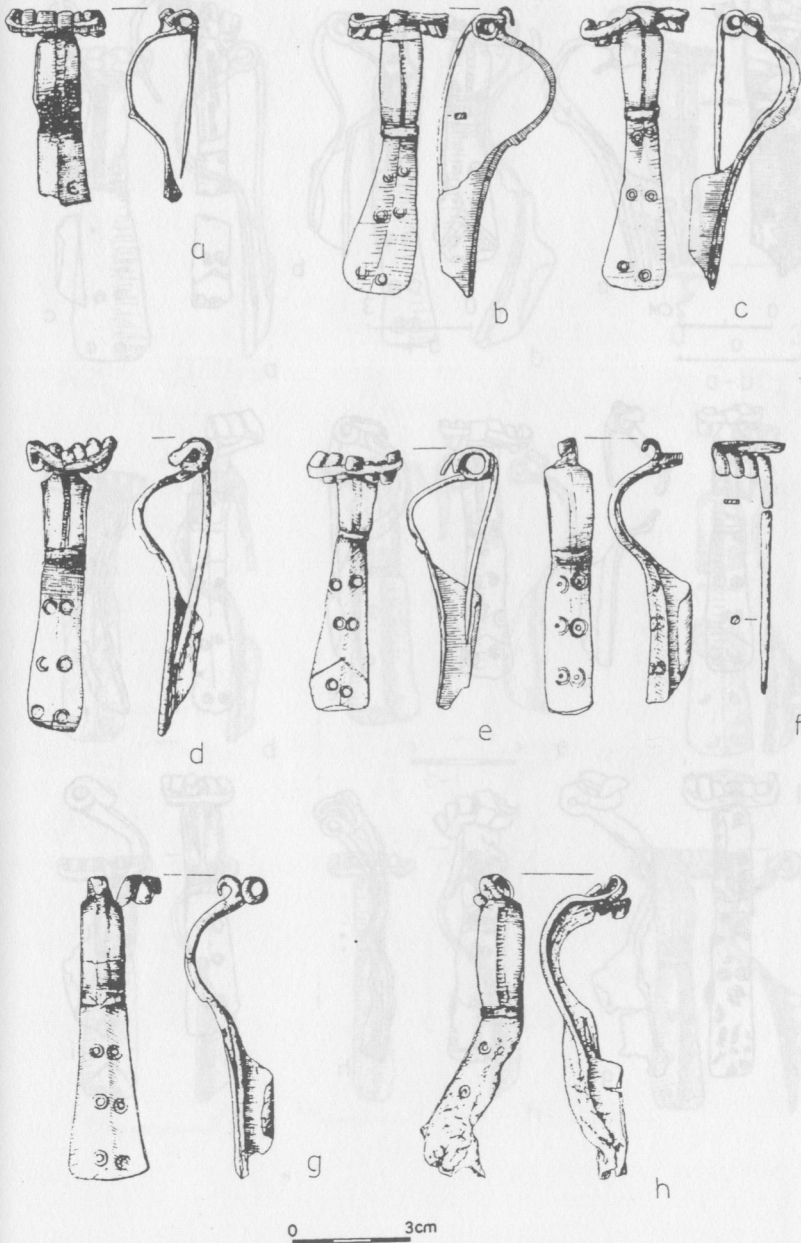

Fig. 6. Zapinki typu A60a – Kat. 7.12a; b – Kat. 7.13a, c – Kat. 7.20a; d – Kat. 7.20b; e – Kat. 7.22, f – Kat. 7.23a; g – Kat. 7.23c; h – Kat. 7.26a; i – Kat. 7.26b; wg DĄBROWSKA 1997

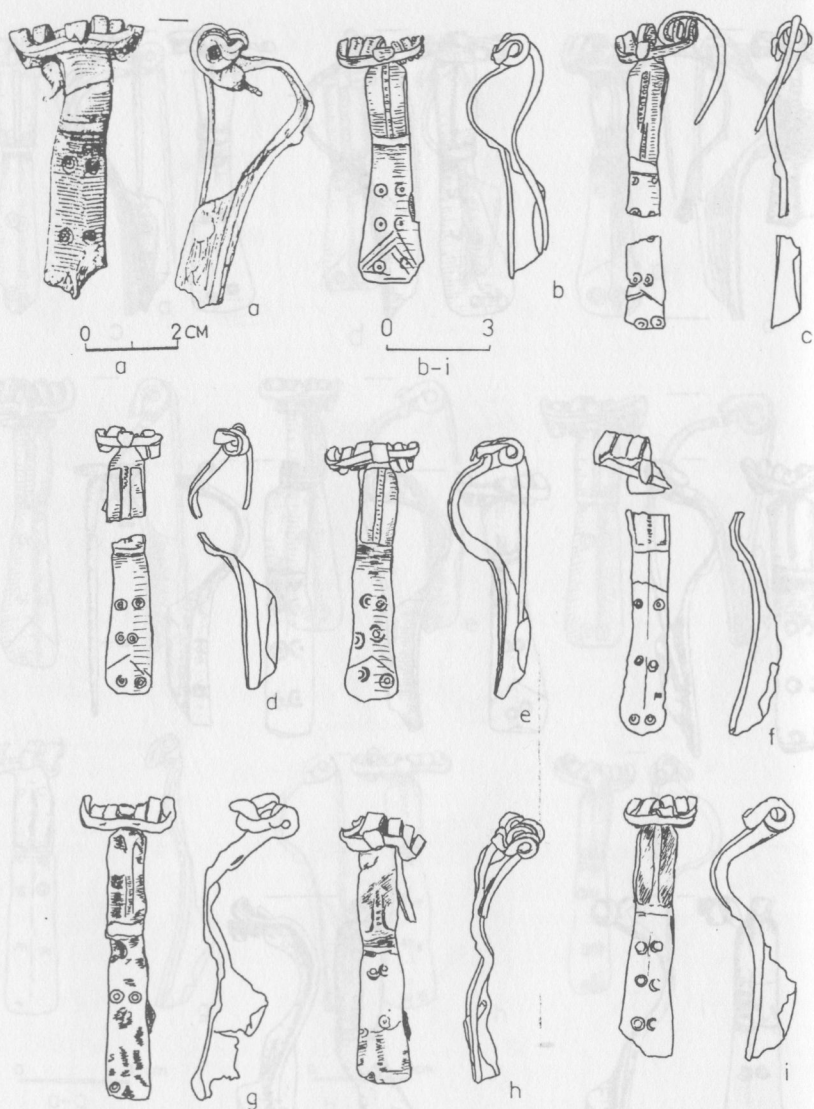

Fig. 7. Zapinki typu A60a; a – Kat. 8.1; b – Kat. 10.3b; c – Kat. 10.4a; d – Kat. 10.12a; e – Kat. 13.3b; f – Kat. 14.5b; g – Kat. 14.6b; h – Kat. 14.10; i – Kat. 14.11; wg: DĄBROWSKA 1973b (a), GRZYMKOWSKI 1986 (f)

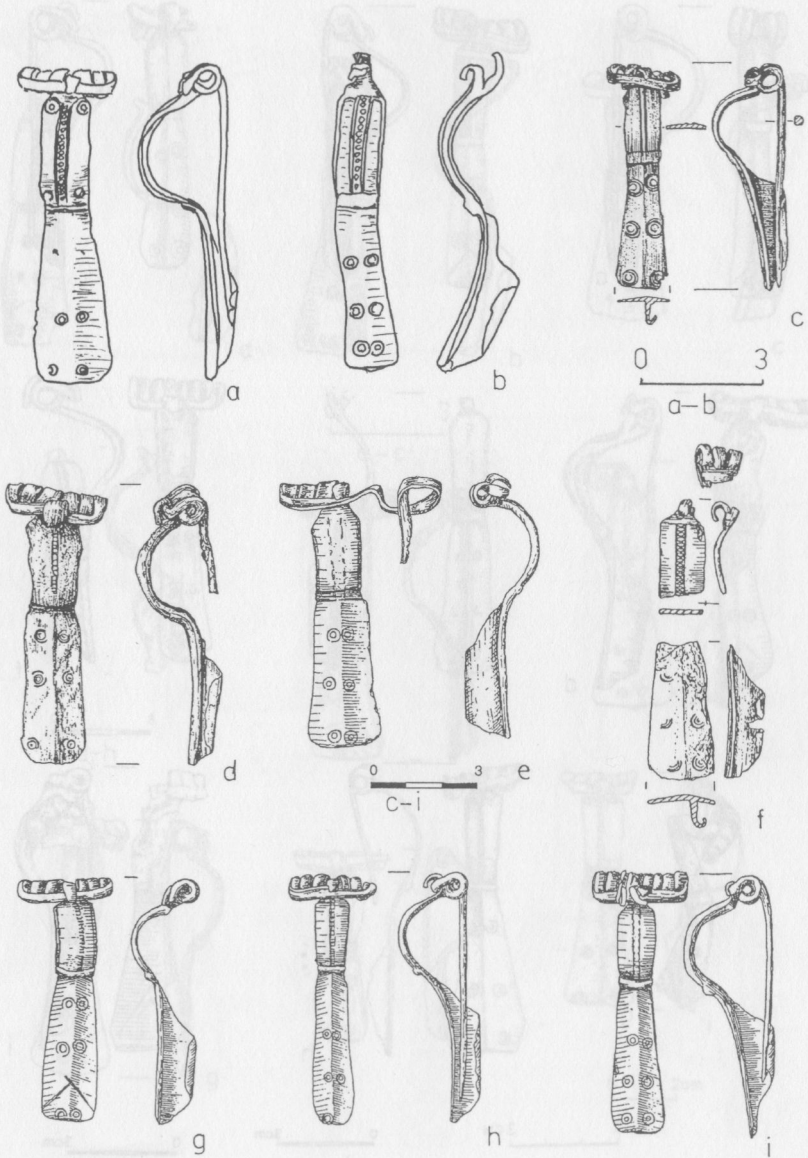

Fig. 8. Zapinki typu A60a (a-e,g-i) oraz A60b-61(f): a – Kat. 14.15a; b – Kat. 14.16; c – Kat. 15.4; d – Kat. 15.16a; e – Kat. 17.1a; f – Kat. 15.2; g – Kat. 17.2a; h – Kat. 17.2b; i – Kat. 17.3a; wg: ANDRZEJOWSKI 1998 (c,d,f), ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999 (e, g-i)

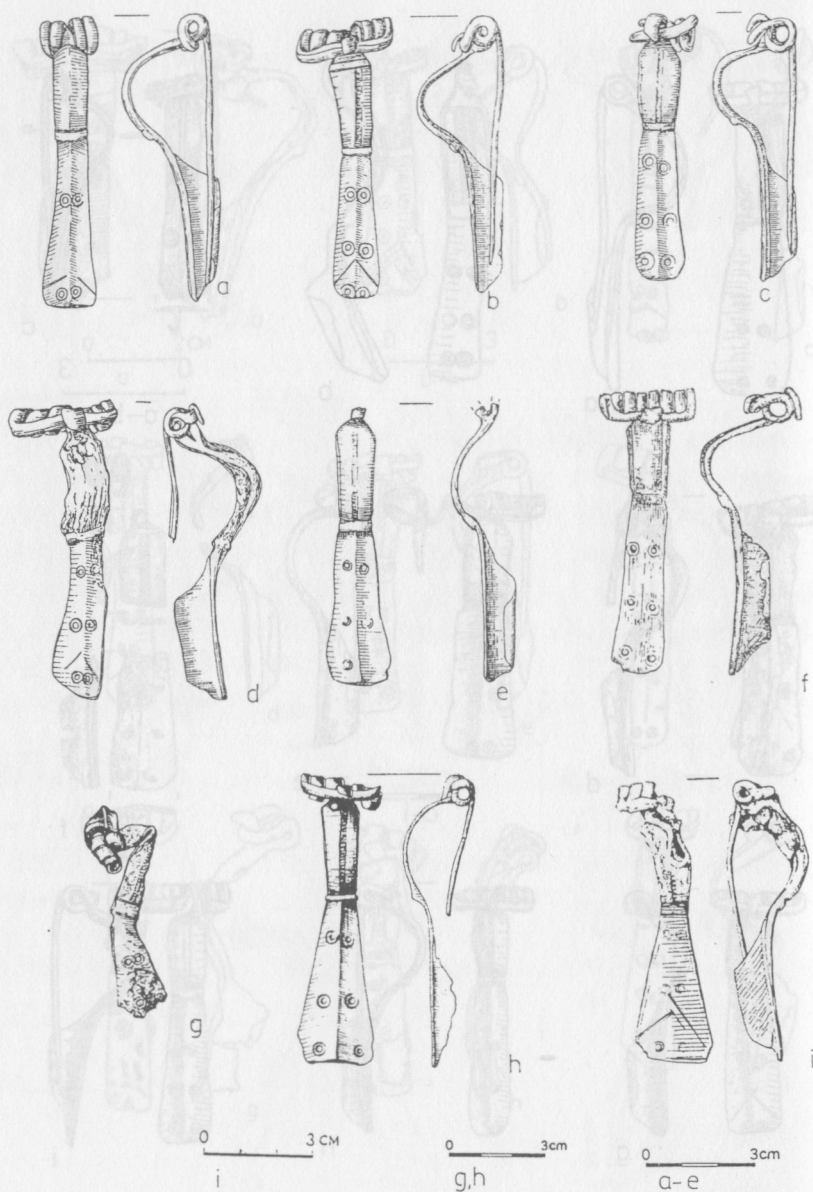

Fig. 9. Zapinki typu A60a (a-f) oraz A60b (g-i): a – Kat. 17.4; b – Kat. 17.7a; c – Kat. 17.8; d – Kat. 17.10a; e – Kat. 17.12a; f – Kat. 23.1; g – Kat. 7.1a; h – Kat. 7.11.c; i – Kat. 8.2; wg: ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999 (a-e), OKULICZ 1970 (f), DĄBROWSKA 1997 (g, h), DĄBROWSKA 1973b (i)

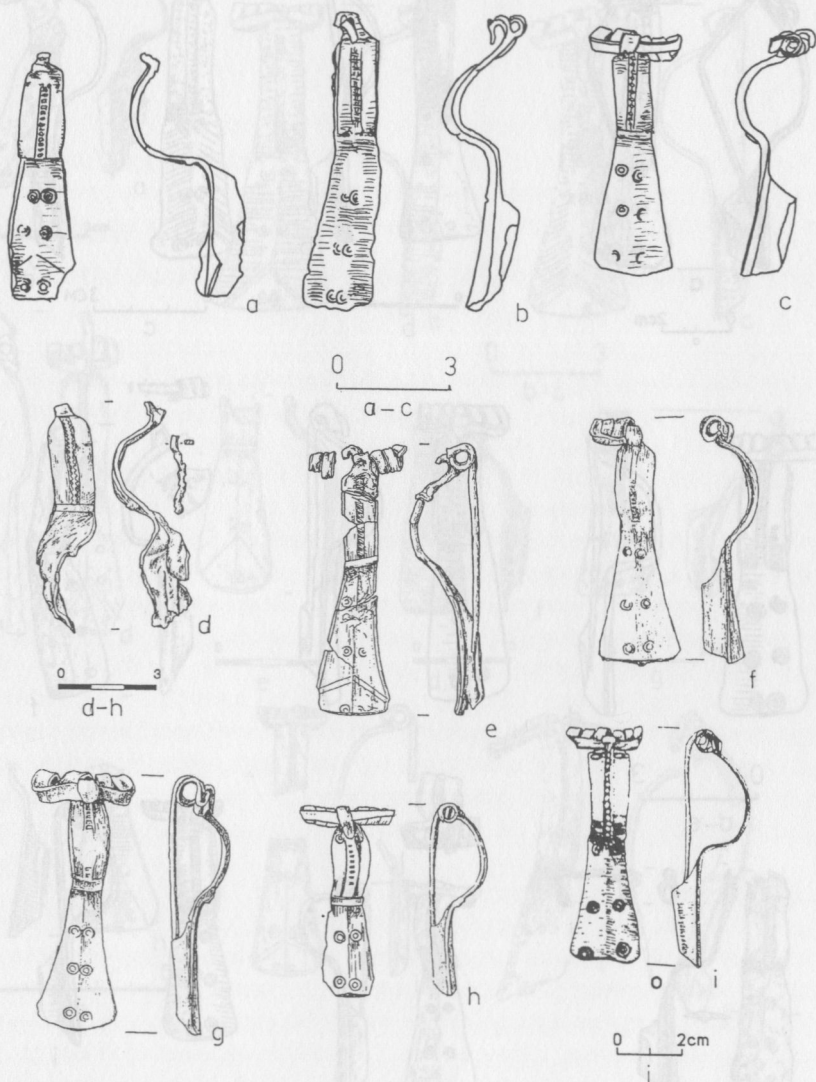

Fig. 10. Zapinki typu A60b (a-h) oraz A61a (i): a – Kat. 10.1; b – Kat. 10.10.a; c – Kat. 13.6; d – Kat. 15.8.a; e – Kat. 15.15.a; f – Kat. 17.15.b; g – Kat. 17.15.c; h – Kat. 17.16; i – Kat. 3.3.a; wg: ANDRZEJOWSKI 1998 (d,e), ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999 (f-h), NIEWĘGŁOWSKI 1991 (i)

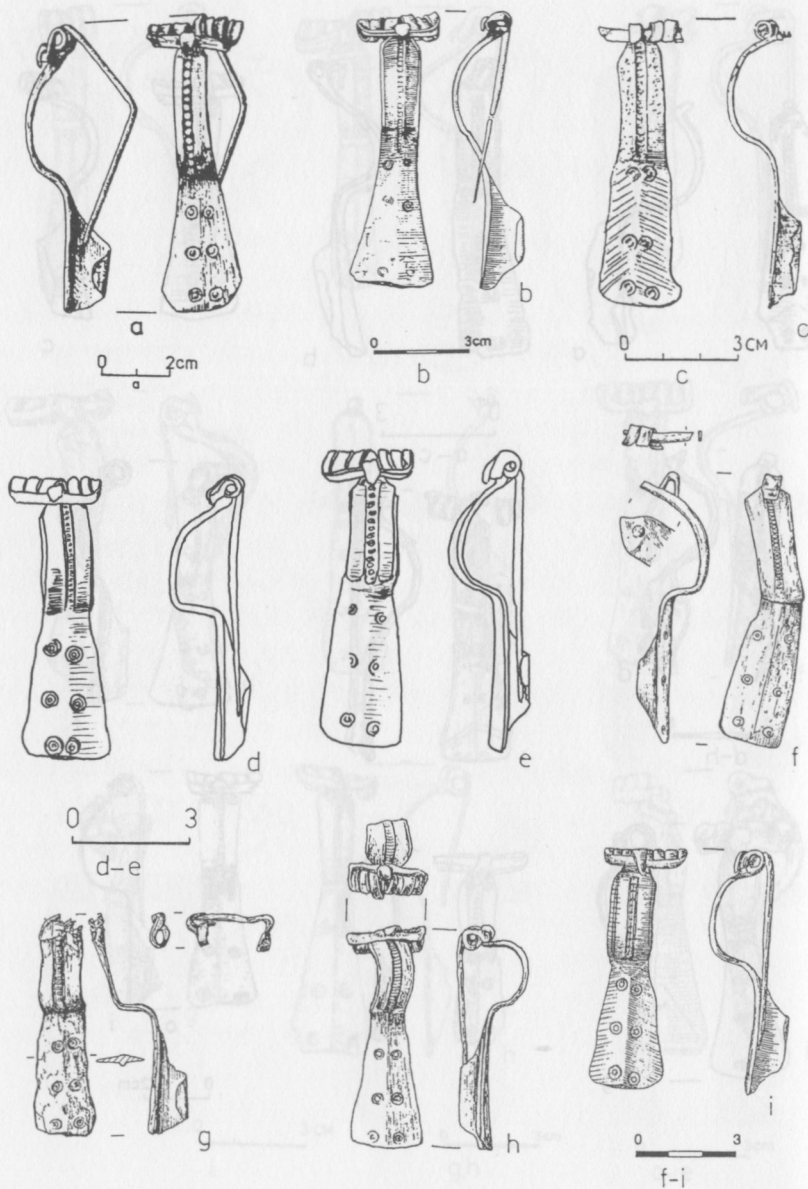

Fig. 11. Zapinki typu A61a: a – Kat. 3.4; b – Kat. 7.3; c – Kat. 8.3.a; d – Kat. 14.13; e – Kat. 14.15; f – Kat. 15.9; g – Kat. 15.18; h – Kat. 17.15.a; i – Kat. 17.20; wg: NIEWĘGŁOWSKI 1991 (a), DĄBROWSKA 1997 (b), DĄBROWSKA 1973b (c), ANDRZEJOWSKI 1998 (f,g), ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999 (h,i)

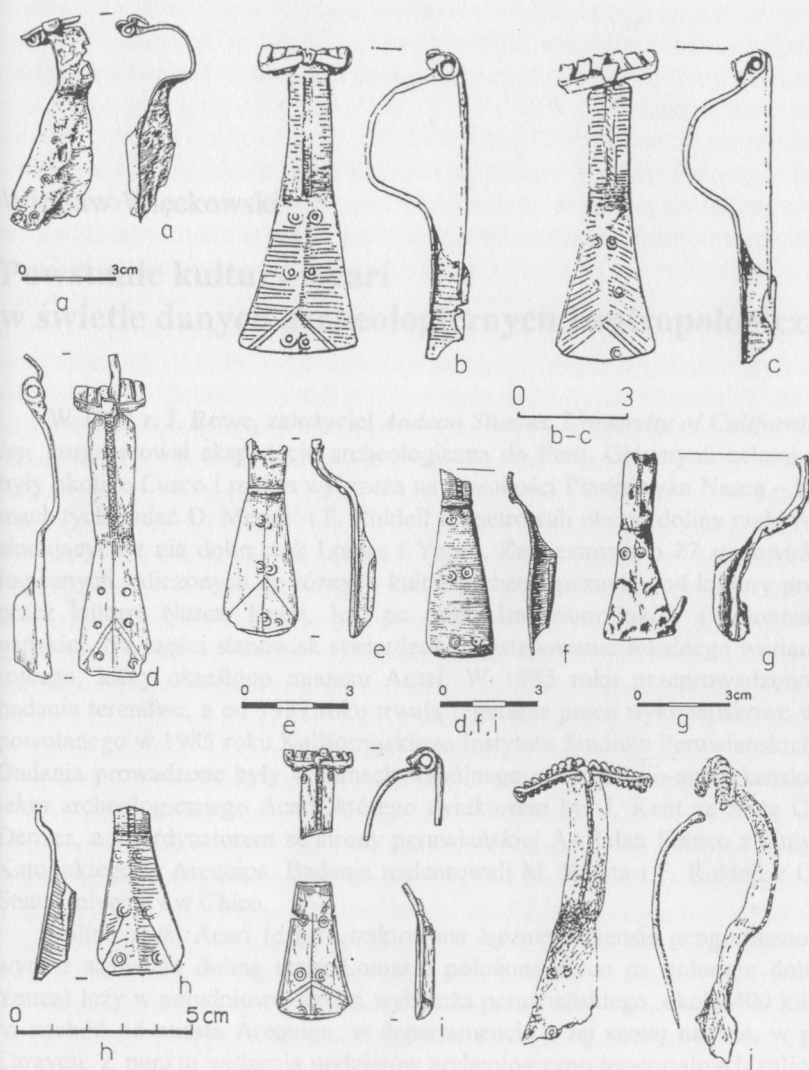

Fig. 12. Zapinki typu A61b (a-d, g, h - fragmenty), A60b (e, f - fragmenty), A60b-61b (i) oraz A62 (j): a - Kat. 7.16; b - Kat. 8.3.a; c - Kat. 8.3.b; Kat. 8.3.c; d - Kat. 15.10; e - Kat. 15.24; f - Kat. 7.12.b; g - Kat. 7.10; h - Kat. 2.5; i - Kat. 15.15.b; j - Kat. 24.1; wg: DĄBROWSKA 1997 (a, f, g), DĄBROWSKA 1973b (b, c), ANDRZEJOWSKI 1998 (d, e, i), DĄBROWSKA 1978 (h), KIETLIŃSKA 1951 (j)